

Дозволено цензурою. 28 сентября, 1903 г. Тифлисъ.

საქართველოს

საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

შინაარსი

I—	ბერუა ქრისტესიაზვილი.—(ამ წინაზე ნახული და გა- კონილი აშბავი) არბოელისა	83 1
II—	ბრძოლა.—(ნინო-სთვის ნათქვამ ზღაპრებიდან), ემილ ზოლასი (ფრანგულიდან) თ. სახუკიასი	39
III—	სვანეთის ხელთნაწერები.—სახარებანი,—მღ. ბესა- რიონ ნიყარაძისა	1
IV—	ახალი ზელანდია—ინგლისის ახალშენი, თავი—XII ზ. გ. მეუუეისა.—თარგმანი ნ. აღნააშვილისა	15
V—	ტყე და ხალხის კეთილდღეობა.—ივ. მსჭვანთა- ნისა.	39
VI—	მედიცინის განვითარების ისტორიიდან.—ექი- მის ბადრაძისა	47
VII—	სურამის ციხე.—(ფიქრი ლეკენდის გამო) ა. —ასი	61
VIII—	ჟორჟ-სანდი.—(1804—1879 წ.) ნანო ზურაბი- შვილისა	69
IX—	ნარევი.—1. რკინისა და ქვა-ნახშირის მადნები.—2. ხაბა- ზების დღეობა.—3. ობლების მამა.—4. სარწმუნოებათა ის- ტორიის კონგრესი.—5. გლადსტონის ჰომრულის განახლე- ბა.—6. 35 მეტია ორასზედ.—7. შეხიზნულთა შევიწროება ინგლისში.—8. ვარგას ვილა.—9. პოლონელის წერილი.— 10. როგორ ახასიათებენ იაპონელები თავის თავს.	95

- X—ზინაური მიმოხილვა. —კლასიური და ეროვნული ანტი-
რესები—ფ. გოცინაძეილისა 109
- XI—უცხოეთის მიმოხილვა. — 1. კაპბი. —3. კლემანსოს
წერილი. —3. ირლანდა და ინდოეთი. 132

დაქა ტე ბ ა :

მოკლე მიწერაღური ჭიშია.—სპეციალური ნაწილი . 1—16

ბერუა ქრისტესიაშვილი

(ამ წინაზე ნახული და გაგონილი ამბავი)

I

გათენდა პეტრე-პავლობის დილა. გწყალობდეთ, ჩემო ბატონო, მთავარ მოციქულთა მადლი!.. ღამის ბინდ-ბუნდი ჯერ კიდევ სრულიად არ ახდოდა დედამიწასა; გამოველ სახლიდან, შევჯექ შეკმაზულ ცხენზე და გავწიე სოფელ ნაზვრევისაკენ. ამ სოფელში ცოტაოდენი საქმე მქონდა, მაგრამ ისე ეს საქმე არ იზიდავდა ჩემს ყურადღებას, როგორც სურვილი იმ მხრის ნახვისა. წინააღმდეგ ქართული ანდაზისა, განვიზრახე ერთი სროლით ორი კურდღლის მოკვლა. შევჯექ და გავუდექ გზასა. ეს გზა გადადიოდა მთაზე, რომელიც იქვე, ჩვენი სოფლის ბოლოს, ამართულიყო. შევუდექ ნელნელა მის ამწვანებულ ფერდობსა. ღამის ნამით პირდაბანილი ბუნება სიკოცხლით სავსე, ახლად გაღვიძებულ ბავშვივით იღიმებოდა. ქოჩორა ტყით შემოსილი მთის ქედი ჯერ ისევ ნისლში იყო გახვეული; ძირს კი ეს ნისლი, უკვე დაწყებული დღის სითბო-სინათლის გავლენით, გათხელებულიყო, დედამიწას გაპკროდა და, შეშინებულ ქურდბაცაცასავით, სადღაც მიიპარებოდა. აქა-იქ ამ ნისლიდან მალალ ბუჩქნარებს ამოეყოთ თავები; გვეგონებოდათ—პატარ-პატარა კუნძულებით მოფენილი ტბა არის ჩემ წინ გადაშლილიო. არა მგონია, რომ რომელიმე ძლიერა მოსილი მეფის, ანუ დიდებული გმირის გზა ყო-

ფილიყვეს ოდესმე ისე საოცნებოთ შემკული, ისე მშვენიერად მორთული, როგორც იმ დილით ჩემი! უთვალავი სხვა და სხვა ფერის ყვავილები ტურფად მოჰფენოდნენ მთის ფერდობს. მათის სურნელოვანებით გაჟღინთულიყო მთელი ჰაერი, წმინდა, სუბუქი, გრილი ჰაერი, რომელშიაც დრო გამოშვებით სულგანაბული დასრიალებდა ცელქი ნიაფი. ხან ერთისა და ხან მეორეს მხრიდან ოდნავ წამოაუბერავდა ამ „მინდვრის კეკლუცთა“ სამთავროს და იმავე წამს მთელი ეს თვალგაუწვდენელი კრება ყვავილებისა ბრუნდებოდა ჩემსკენ, ლამაზ კაპწია თავებს ეშხიანად იხრიდა, პირლიმილით სალამს მაძღვებდა, საიდუმლო ტიკტიკით „დილა მშვიდობისას“ მეუბნებოდა. ჩემ წინ რეზინის ბურთივით მარდათ მიხტოდა კაი ამბების მოციქული, მარად სასიამოვნო სტუმარი, სწორედ ბედნიერ ვარსკვლავზე დაბადებული კაქკაქი. როგორი უშნო-უღაზათო ხმა აქვს ამ წყეულსა!.. მაგრამ რომელი ფრთოსანი მგოსნის გალობა და სტვენა ასიამოვნებენ ქართველი კაცის გულს ესოდენ, როგორათაც ეს ერთგვარი, თავისუფალი და მარად მხიარული ჭახჭახი კაქკაქისა?.. სიამოვნებით ვუცქეროდი მის დაულალავ მოძრაობას და ხმამაღლა მიეძახოდი უკანიდან: კაი ამბავი, კაქკაქო, კაი ამბავი!.. შენ პარ შაქარი, ოქროს ნისკარტი!.. ერთ წამს ჩერდებოდა, თავს უკან იბრუნებდა, თითქო ამ სიტყვებს ყურს უგდებდესო, მერმე ისევ აგრძელებდა ხტუნაობას და მხიარულის ჭახჭახით მიჰქროდა გატკეცილ ბილიკზე; მიბზობდა, თითქო წინა კაციო... გატაცებით, განუწყვეტლივ ხმაურობდა და ამით თითქო მთელს თავის ნაცნობ-ნათესაობას ატყობინებდა უცხო მგზავრის მიახლოებასა. და ისმოდა ყოველ მხრიდან სიცოცხლით სავსე განუწყვეტელი ჟრიაშული, ქიკტიკი, გალობა, სტვენა...

მზისა და ადგილ-მდებარეობის წყალობით ჩემ წინ თითქმის ყოველ წამს იცვლებოდა სურათი. ერთი მეორეზე უმშვენიერესი სანახაობა ჩნდებოდა ჩემს გარეშემო... უცებ ვიგრძენ სველი, ნოტიო შემოდგომური სიცივე. ჩემმა მერანმა

უკვე ნისლისა და დაბურული ტყის სამფლობელოში შემიყვანა. ორ ნაბიჯზე კაცი ვერაფერს ვერ გაარჩევდა. ბურუსში გახვეული უზარმაზარი ხეები მოჩვენების მსგავსად უეცრად იმართებოდნენ ჩემ თვალ-წინ და ამგვარადვე უეცრად ჰქრებოდნენ ორიოდ ნაბიჯის გადადგმის შემდეგ. მთის უმაღლეს ქედზე ვიყავ ასული, როდესაც აღმოსავლეთის მთებიდან მზემ თავი ამოჰყო. მისი უთვალავი სხივები ბწყინვალეობით მოეფინნენ ცასა და ქვეყანას, მთასა და ბარსა, ტყესა და მინდორს. მეუფება ნისლისა შეირყა, თავით ბოლომდე შეინძრა, სამხრეთიდან წამოუბერა სასიამოვნო თბილმა ნიავმა და წამს ეს ამოდენა ზღვა ბურუსისა თოვლივით გააძნო, გაათხელა, პატარ-პატარა ნაწილებათ დაჰვლიჯა. გამოჩნდნენ ჯერ კინწიროები ხეებისა, მერმე ტოტები. გადიშალა გასაოცარი, კალმით აუწერელი სურათი: ზღვა; მღელვარე მოუსვენარი ზღვა ნისლისა და ბურუსისა, და მის მშფოთვარ ტალღებზე მოტივტივებული უზარმაზარი, დაუსრულებელი ტყე. ამ ტყის ნამით ბანილ ფოთლებს მოჰფენოდნენ მზის ბრწყინვალე სხივები, ნიავისაგან ირხეოდნენ, კანკალებდნენ, თრთოდნენ და გაჰქონდათ სწორეთ ისეთივე თვალის წარმტაცი და გულის ამგზნები ბრწყინვალე ლაპლაპი, მოელვარე ციმციმი, როგორიც ზამთრის უმთვარო ღამეში ვარსკვლავებით მოქედილ მოკრიალებულ ცასა. გავიდა ორიოდ წამიც და სურათმაც ხელახლა იცვალა ფერი. ძალზედ გათხელებული ნისლი ძირს დაეშვა, დედამიწას გაეკრა, მაგრამ მზის ნათელი სხივები არც აქ სტოვებდნენ მოსვენებითა: ძლივამოსილ რაზმებათ ესხმოდნენ თავსა, შეუბრალებლად ჰგლეჯდნენ, აქეთ-იქით ჰფანტავდნენ. ნისლსაც თითქო თავზარი დასცემოდა: გზა და კვალი ვეღარ გავგნო... ხან აქეთ მოსრიალებდა ფეხაკრფით, ხან იქით. ერთგან რო ბუჩქებში ძვრებოდა, თითქო ემალება ვისმეო, მეორე ადგილას მალლა, ხის ტოტებისაკენ, მიჰქროდა, მათ შორის იყუჩებოდა; შემდეგ იმედ-გადაწყვეტილსავით განათებულ ლავარდ სივრცეში აღიოდა და კომლივით იფანტებოდა ჰაერ-

ში. ამ დროს მთელი ეს უსახლდრო ტყე მოსე წინასწარმე-
 ტყველის მაყვლოვან ბუჩქს წააგავდა; ტყეს კომლი ასლიოდა;
 თითქოს ცეცხლი ეკიდა, მაგრამ კი არ იწვოდა.

გადავდგი კიდევ ორიოდ ნაბიჯი და შემდეგ დავეშვი
 მთის მეორე, აღმოსავლეთის, ფერდობზე. ახლა ჩემ თვალ-
 წინ გადიშალა ფართო, ტრიალი მინდორი, საესე სხვა და
 სხვა გვარის მოსავლითა. მთელი მინდორი: როგორც ნათესი
 მიწები, ისე მოუხნავი ველი, როგორც უთვალავი, აქა-იქ
 გაფანტული ბუჩქები, ისე ასწლოვანი ბებერი მუხები ხასხას
 მწვანეთ ღაღანებდნენ, თვალის წარმტაც სინაზით ელვა-
 რებდნენ. ზედ შუა მინდორზე მარდათ გარბოდა პატარა მდი-
 ნარე. მის ანკარა წყალს უხვად მოჰფენოდნენ მზის ნათელი
 სხივები და ახვევრდებულ ნაპირებ შორის სარკესავით გაჰ-
 ქონდა ლაპლაპი. უთვალავ ფრინველთა ჭიკჭიკ-გალობის
 ფერხულში ჩვენი მდინარეც ჩაბმულიყო: ლურჯად მოკაშკა-
 შე პაწია ტალღებს ახლიდა ერთმანეთს, სცემდა ნაპირებს,
 ისროდა აქეთ-იქით მარგალიტ წინწკლებს, ხტოდა, მღეროდა,
 თამაშობდა. ერთგან რომ დარბაისლურის სიღინჯით ჩუმათ,
 წყნარათ მიბრძანდებოდა, მეორე ადგილს ფიცხი ვეფხვივით
 მიხტოდა, ციბრუტივითა ტრიალებდა, დაგვიანებულ მგზავრ-
 სავით მიეშურებოდა. ისმოდა ხან გაჯავრებული შხუილი,
 მუქარით საესე ბუტბუტი; ხანაც საიდუმლოებით მოცული
 ნაზი, წყნარი ჩურჩული, თითქო ეაღერსება ვისმეო... მერმე
 უცებ არღვევდა სიჩუმეს: ხელახლა იწყებდა ხმა მალალ შრი-
 ალ-შხუილსა, და ამ დროს მისი მხიარული, სიცოცხლით სა-
 ესე ჩქრიალ-ჩუხჩუხი მთელს მინდორს ეფინებოდა და ჭიკჭიკ-
 გალობასთან შეერთებული ბუნების დიდებულ ღაღადებათ
 ისმოდა. ოხ, ბუნებავ, ბუნებავ!... რა კარგი რამა ხარ, შე
 დალოცვილო!!

II

შუა დღე ცოტა გადასული იქნებოდა, როდესაც მე შე-
 ვედი გზაზედ მდებარე სოფელ ნამგალაში. აქედან სულ ნა-

ხევარ საათის სავალი გზა-ლა მექნებოდა დარჩენილი, ამიტომ არ ვეშურებოდი. როცა ცხენმა მდინარისაკენ გაიწია, აღვირი მივუშვი. იგი წინა ფეხებით ჩადგა წყალში და იწყო გულიანად მისი სმა. სწორეთ ამ დროს იქვე ახლო ვენახიდან შემომესმა მშვენიერი ქართული სუფრული, მას მიჰყვა ხეველი. მაღალის, საგანგებოდ შემუშავებულის, ხმით დაიძახა პირველმა, მაგრამ არც მეორე, მოძახილი, ჩამორჩა მას უკან: მჭექარე ვაჟკაცურის ხმით დასძახა და გრძობით დააკრიალა მოხდენილი სიმღერა. ბანი ისეთის ძლიერებით გუგუნებდა, რომელსაც ხუთ-ექვს კაცზე ნაკლები ვერ მოახერხებდა. გავიდა ორიოდ წამიც და უცებ, უაღაგო ალაგას, შესწყდა სიმღერა. მეც ის იყო დავაპირე ცხენის გამოტრიალება გზისაკენ, როდესაც წინ გადმომიდგა ლაზათიანად ჩაცმულ-დახურული, კარგა ხანში შესული, წამოსადეგი გლეხი და საუცხოვო სიტყვა-პასუხით მომიბრუნდა:

— ყმაწვილო, ამ პაპანაქება სიცხეში, შუა დღის გულზე, მგზავრობა არც სასიამოვნოა და არც სასარგებლო!. ჩამობრძანდით; მზის გადახრამდე აქ ჩვენთან ჩრდილი იჩრდილეთ, ლხინი ილხინეთ, და მერმე გზა მშვიდობისა მოგცეთ უფალმა!. ჩამობრძანდით, შენი ჭირიმე!. მგონია, ე ჩემი ბიჭების სიმღერას უგდებდით ყურსა... ოღონც გვეწვიეთ და, ემ წმინდი გიორგის მადლს გეფიცები, უკეთეს სიმღერებს ვიტყვი და ვათქმევინებ იმათაც.— თეთრ თავა ბერიკაცს გაოცებით და სიამოვნებით გადავხედე. მისი მაღალი შუბლი წლოვანებას ძალზე დაენაოკებინა. მსხვილი ერთმანეთზე გადაბმული წარბები მთელ მის სახეს მრისხანების ელფერსა სდებდნენ, მაგრამ საკმარისი იყო ერთი შეგვხედათ ამ წარბებ ქვემოდან მამაშვილურის სათნოებით გამომზირალ თვალებისთვის, რომ ეს შეხედულობა წამს სრულიად გაშქრალიყო. „ეს ძველი დროების ნაშთია, ამისთანა გლეხები, ვგონებ, ბევრი აღარ უნდა იყვეს ამ ჟამად ჩვენს ქვეყანაში,“—გავიფიქრე გულში და ვადმოვხტი ცხენიდან.

— მეტის-მეტად უზღველი უნდა იყვეს ის კაცი, რომელიც გაექცევა შენისთანა მასპინძელს!—სიცილით ვუთხარი

ბერიკაცს და გავუშვირე ხელი... გლახმა მაგრა ჩამომართვა ხელი და მხიარულად წარმოსთქვა:

— აი, გადღეგრძელოს ღმერთმა!. მაშ წამობრძანდი, შენი ქირიმე!.

— წავიდეთ, მაგრამ ჯერ შემატყობინე—ვინა ხარ, ბიძია?. რა გვარი ხარ?—ბერიკაცმა ჩაიცინა; მერმე აღვირი გამომართვა და მიპასუხა:

— ვინა ვარ! მე ვიცი მთავარმართველი ვარანცოვი ვიქნები!.. ბერუა ქრისტესიაშვილი გახლავარ!.

მეც გავეცან, და როდესაც ჩემი გვარი წარმოვთქვი, ბერიკაცი მომიხლოვდა, დამაშტერდა და მერმე სასოებით გადიწერა პირჯვარი...

— ერთი ეს მიბრძანე, შენი ქირიმე, გაბრიელისა რა ხარ? შეილი ხო არა ხარ იმისი?

— დიახ, დიახ, ბერუა, შეილი გახლავარ გაბრიელისა.

ბერუა ქრისტესიაშვილმა კვალად გადიწერა პირჯვარი და დაღონებით იწყო ისე, თითქო თავისთავს ელაპარაკებო ..

— ღმერთმა აცხონოს, სასუფეველი დაუმკვიდროს!.. მე და ის დიდი მეგობრები ვიყავით... აი დიდება შენთვის ღმერთო!. რა ნაირა ჰგავს იმ ცხონებულსა!. გულმა ტყუილად კი არ გამიწია... მერმე აიღო თავი მალლა, წამავლო ხელი და მამაშვილურის აღერსით მითხრა:

— წამოდი, შეილო, წამოდი!

ვენახის კარებში წინ მოგვეგება ერთი ქალარა შერთული გლახი. ამან ცხენი ჩამოართვა მოხუცებულსა და იქვე ახლო ამწვანებულ ბალახზე დააბა.

ჩვენ შევიარეთ ვენახის კარები, გავცდით საგანგებოდ შემუშავებულ, ყოველნაირ მწვანეილოებით სავსე ბოსტანსა და მივაღექით ერთ უზარმაზარ მუხას. ტოტები აქეთ-იქით გავწიეთ და შევედით მუხის ქვეშ. ჩემს გაოცებულ, აღტაცებულ თვალს წინ გადგმალა საოცნებო სურათი. კალოსავით მორგვალებულ, ხელის გულივით სწორე ადგილზე ამართულიყო უზარმაზარი მუხა. მისი მრავალი ვეებერთელა

ტოტები ზოგი ამაყად წასულიყვნენ მალლა-მალლა და დაუსრულებელ ლაქვარდ სივრცეში მდდიდურად ირხეოდნენ, შრიალბდნენ; ზოგსაც აქეთ-იქით განზე წაელოთ თავები; უთვალავი სქელი ფოთლებით დაბურული პაწია ტოტები და ყლორტები ველარ შეემაგრებინათ: მათის სიმძიმით ძირს დაზნექილიყვნენ, ღედამიწამდე დაშვებულიყვნენ, და ამნაირად შეეკრათ კარავი, ზღაპრული დევ-გმირების კარავი, ყოვლად შემძლებელ ბუნებისაგან საოცრად შემზადებული მარად მომძრავ, ცოცხალ ნაწილებისაგან. ბევრიც რო გეცქირათ მალლა, აქეთ-იქით ვერსად ვერ შეამჩნევდით მცირეოდენ მზის შუქსა, ვერას გზით ვერ დაინახავდით სულ პაწაწკინა ლაქვარდ სივრცეს ცისასა... უთვალავის ყლორტებითა და ფოთლებით ისე სქლად იყო დაბურული, რომ მთელი კვირა რო ეწვიმნა, ერთი წვეთიც არ ჩამოვარდებოდა აქა. ძირს მთელი დედამიწა ტურფად ახავერდებულ პრასა ბალახით იყო დაფენილი. ამ სუფთა, რბილ და სურნელოვან მწვანე ხალიჩაზე გაშლილი იყო გრძელი ლურჯი სუფრა, სავსე მრავალის სხვა და სხვა ნაირის სასმელ-საქმელებითა. სუფრის ერთ გვერდზე იდგნენ შვიდი-რვა ერთმანეთის მიმდევნო, ერთმანეთზე უკეთესი ყმაწვილი ბიჭები; სუფრის მეორე გვერდზეც ამგვარადვე ჩამწკრივებულიყვნენ რავდენიმე ლამაზი შავთვალწარბა გოგოები. თავში იდგა ღრმად მოხუცებული მანდილოსანი, ბოლოში სამი ოთხი წლის მარად მომღიმარი, და როგორც ეტყობოდა, ეშმაკი და კუდიანი გოგონა. მოხსენებულ მანდილოსანს ერთ მხარეს უდგნენ უკვე ხანში შესული დედაკაცები, ხოლო მეორე გვერდზე აგრეთვე ორი ქალარა შერთული გლეხები. როდესაც მთელს ამ საზოგადოებას თვალი გადავაველე, ერთმა გარემოებამ მიიპყრა ჩემი ყურადღება: რო გორც ბიჭები, ისე გოგოები სახითა თუ ჩაცმა-დახურვით საკვირვლად წააგავდნენ ერთმანეთს. თავის დაკვრით, „გამარჯვებით“ მივესალმე ყველა იქ მყოფთ და მერე მივუბრუნდი ბერუასა:

— ბერუა, ერთი ეს შემატკობინე, თუ ღმერთი გწამს: ამდენი ესე ერთმანეთის მიმდევნო, ერთმანეთის მსგავსი გოგო-ბიჭები საიდგან შეგიგროვებია აქა?

ამ კითხვაზე ბერიკაცმა კმაყოფილებით ჩაიციხა... და-ნარჩენთ შორის კი გაჩნდა შეკავებული სიცილ-ფრუტუნნი და ფრთხილი მუჯღუგუნების ცემა.

ბერუამ ხელი წამავლო, სუფრასთან მიმიყვანა. თავის ადგილი ხელახლა დაიჭირა და მეც გვერდზე მომისვა. სხვებმა მოგვბაძეს ჩვენ: ყველანი შევეუდექით პურის ქამას.

III

მოხუცმა მასპინძელმა პირჯვარი გადაიწერა, პური გატეხა და შემდეგ თავაზიანად მითხრა:

— მიირთვი, შეილო, მიირთვი!.. ნამგზავრი ხარ და პური გეშეება. ჩვენც ეს არის ეხლა დავსხედით სუფრაზე... მღვდელ-ღიაკვანიც დავბატიყე, მაგრამ ამ მობრძანდნენ: ალბათ, მეორე სოფელში წავიდნენ ტაბლების საკურთხებლად. მართლა, ბიჭო იორდანე, მოდი აქა, შეილო!.. აამსე ღვინით ორი დიდი ღოკი: ერთი ღვდლიაანთ მიართვი, მეორე ღიაკენიაანთა. ამის შემდეგ ბერუამ აამსო ყანწი, პირჯვარი გადაიწერა, საერთო სადღეგრძელო დალია, ყველანი დაგვლოცა: პეტრე და პავლე იყვნენ თქვენი შემწე-მფარველიო, იმათმა მადლმა დაგასწროთ მრავალს ამ დღეს ბედნიერთათაო. როდესაც ეს სადღეგრძელო ყველამ ჩამოვირიტეთ, მაშინ ბერიკაცი მობრუნდა ჩემსკენ და მითხრა:

— აი, ახლა-კი, როცა ე ჩვენ კუჭებს საიმედო დედაბოძები მივეციით, ახლა ჰოგახსენებ წელანდელი შენი საკითხის პასუხსა:

— აი, ეს მარცხნივ რო მოხუცებული მიზის, ეს არის, უკაცრაული პასუხია, ჩემი ჯალაბი, ჩემი ხორეშანა, მთელი ოჯახის დიდი მოამაგე, ქირსა და ლხინში ჩემი ერთგული მეგობარი. მე და ამან რო ჯვარი დავიწერეთ, თითქმის არა

გვებადარა, მაგრამ ამისმა დედაკაცობამ, დაულალავმა მხნეობა და მოწალმართეობამ მალე ოჯახი გამიჩინა და ამ ოჯახში დოვლათს მკვიდრი საძირკველი ჩაუგდო. ამ ბოლო დროს, საწყალი, ცოტა დამიყრუვდა, მაგრამ მაინც ყოჩალია: ჯერ კიდევ კარგათ მოსძლებს... უამისოთ ღმერთმა ერთ დღესაც ნუ მაცოცხლოს!.. ორმოცამდე ფუტკრის ძირი გვყავს და ამათი მოვლა-შენახვა მართო ამას აბარია.

ლახათიანად ჩაცმულ-დახურული ხორეშანა ღიმილით შესცქეროდა ქმარსა. გრძნობდა, რომ მაზედ ლაპარაკობდა. აღბათ, დარწმუნებული იყო, რომ ცუდს არაფერს იტყოდა და ამიტომ თითქმის ყოველ სიტყვაზე ნელნელა თავს უქნევდა.

— აი, ე გვერდზე რო გიზის, — გააგრძელა კვლად ბერუმ, — ეგ ჩემი უფროსი შვილია. მუშაობაში მე და ეგ დიდხანს ვჯიბრობდით ერთმანეთსა, მაგრამ ამ ბოლო დროს კი მაჯობა, ძალზე დამრია ხელი. დღეს მაგაზე მოულალავი და მარჯვე მუშა მთელს ამ მხარეში არ მოიპოვება. მეტ სახელად „მიწის მგელს“ ეძახიან, ნამდვილი სახელი კი ზურაბაა.

— ჩემი ჯალაბის ქვეით რო ქალი ზის, ეს ემა მიწის მგლის ცოლია. კაი ალალ-მართალი და დოვლათიანი დედამისი შვილია. და ხომ მოგეხსენებათ ქართული ანდაზა: მამა ნახე, დედა ნახეო... ესეც ჩინებული დედა-კაცია... ღმერთმა ყოველ ჩვენს მოკეთეს მისცეს ამისთანა მოსაქმე ადამიანი. პურის ცხოზა და სადილ-ვახშმის კეთება ამას აქვს ჩაბარებული.

— გვერდზე რო ქალი უზის, ის ჩვენი ქეთევანია, ჩვენი მარდი, ყოჩალი ქეთევანი. ისე ტრიალებს ოჯახში, როგორც კაი ჯარა! რაც კი აქ ჩოხა-შარვალი გვაცვია, სულ მაგის ხელით არის მოქსოვილ-შეკერილი. გარდა ამისა, ეგ არის ოსტატი ყველა ე ჩვენი გოგოებისა: ასწავლის წერა-კითხვასა, ქრასა და კერვასა, წინდებ-ჩულქებისა და ქისების ქსოვასა.

— ქეთოს პირდაპირ რო ქონდრის კაცი ზის, ის ჩემი მეორე შვილია. ზაქარა ჰქვიათ სახელათა. ბიჭო, ზაქარო,

მოდის აქა, 'შვილო.—ამ სიტყვებზე ზაქარა მარდათ წამოხტა და მოხუც მამას გამოეკიმა წინა. ბერუმ ხელი წამომკრა და დაბალის ხმით წამომჩურჩულა: აბა, ერთი შეხედე მაგასა!.— ამის თქმა ჩემთვის სრულიად არ იყო საჭირო, ისედაც ალტაცებით შევეცქეროდი ამ დევ-გმირ ვაჟკაცსა. სწორე მოგახსენოთ, ამაზედ წამოსადეგი, მოხდენილი ვაჟკაცი მასუკან აღარსად შემხვედრია.

— დაჯექი, შვილო, დაჯექი... უთხრა ბერუმ შვილსა, და მერმე გააგრძელა: ეგ არის სანაქებო ხელოსანი: მაგის გათლილი გუთნით რო მთელი ხმელეთი გადააბრუნო, გუთანი მაინც უზიანო დარჩება. მაგის დადგმული ურემი ორპირსა და კავკავში ორას ფუთ ბარგს გადიტანს და გადმოიტანს. ამასთანავე, გათქმული ფალავანია და თოფ-იარაღის ხმარებაც ჩინებულად იცის. მეფეების დრო რო იყვეს, დარწმუნებული ვარ, კეთილშობილებას მალე მიიღებდა თავის ვაჟკაცობითა.

— ზაქარას გვერდზე რო სამი ბიჭი ჩამწკრივებულან, ისინი ე ჩემი ზურაბას ბიჭები არიან; იმათ ქვევით რო ოთხი ბიჭი ზის, ისინი ზაქარას შვილებია. ამათში ორი ცხვარს უვლის, ორი საქონელსა, ერთი ღორებს დასდევს და დანარჩენი ორიც შინ ოჯახში წალმართობენ, უფროსებს ეშველებიან.

— ბიჭების პირდაპირ რომ გოგოები გამოქიმულან, იმათში სამი ერთი ძმისაა, სამიც მეორესი. უფროს გოგოებს შინაური ფრინველის მოვლა აბარიათ...

— აი, სულ ბოლოში რო პაწია გოგონა კუნტია, ის ჩემი საკუთარი შვილია, ჩემი ეშმაკი და კუდიანი მარკაა!.. შვილო, მანდ რათ წასულხარ? მოდი აქა, მოდი... აკო სულ მუდამ ჩემთანა ზიხარ ხოლმე! პაწია გოგონამ საჩქაროზე მოირბინა, მორიდებით შემომხედა და დაბალის ხმით წარმო-სთქვა:

— დიდი-დედამ გამგზავნა: სტუმარს დაუთმე ადგილიო.

ბერუამ ხელი მოხვია ენა ქარტალა გოგონას, სიყვარულით ჩაიკრა გულში და მერმე თავის გვერდით მოისვა.

— ერთი გათხოვილი ქალი მყავდა, — მითხრა დაღონებით ბერიკაცმა, — ამის მუცელს გადაჰყვა საწყალი. ბავშვი მაშინვე მე წამოვიყვანე და მას აქეთ აქ იზრდება.

— გარდა ყველა ამათი, — გააგრძელა კვლად მოხუცებულმა, — ორი პაწია ჩიტუნა გოგო-ბიჭი აკვნებში ბრძანდებიან. ესე, ჩემო ბატონო, ვინც კი ვინ არიან აქა, ყველანი ჩვენი — მე და ხორეშანას — შვილები და შვილის შვილები არიან. სულ ოცდა ორი სული ვართ. ძველად ესეთი დიდი ოჯახი ხშირი ყოფილა თურმე... ჩემ პატარა ბიჭობაში ერთი ოჯახი მახსოვს: ორმოც სულზე მეტი ტრიალებდა შიგა. ამ ჩვენს დროში კი ესეთი დიდი ოჯახები, ვგონებ, აღარც კი სადმე არიან... ესე და ამ ნაირად... როგორც მოგახსენეთ, აქ ყველანი ერთი ოჯახის შვილები ვართ. შენ კი, როგორც წელან გეტყობოდა, ბევრი ამათგანნი სტუმრები გეგონნენ, არა?..

— დიახ, დიახ, მართალია!... ვუპასუხე... ზოგი უცხონი გეგონნენ... ღმერთმა გამრავლოთ, უმეტესად გაგაძლიეროთ... სულით და გულით ვინატრი, რომ აწინდელი თქვენი ერთობა, თანხმობა და სიყვარული დიდხანს, დიდხანს გაგრძელბულიყოს!...

— მაღლობელი გახლავართ, შენი ქირიმე, — მაღლობელი!.. გაღღერებლოს ღმერთმა!.. მოისმა აქეთ-იქიდან...

IV

ხელახლა შევეუდგეთ სმასა და ქაშას. საუცხოვოთ მომზადებული მსუქანი დედლის ჩიხითმა ჩამოგვირიგეს ქაშანურის ჯამებითა. ამას მოჰყვა ცხვრის ხაშლამა, მერმე ბურვაკის ხორცი და ბოლოს გემრიელი მცვრიანი მწვადები. ყველა ამ საჭმელებს ფეხდაფეხ მოსდევდა ცოტა მომყავო, თხელი. მაგრამ ციცივი, სასმელად ჩინებული წითელი ღვინო, და

ყოველ ნაირ საკმელ-სასმელზედ უფრო მეტად მოსაწონი სანა-
 ქებო ნამდვილი ქართული, ძველი და ახალი სიმღერები.

— ბიკო, სიმონა, გაიქე, ერთი ბარი მოარბევინე, — დაი-
 ძახა მასპინძელმა, — ეს ღვინო როგორღაც ჭკუაში აღარ
 მიჯდება.

სუფრიდან წამოხტა ერთი ყმაწვილ ბიჭთაგანი და თვა-
 ლის დახამხამების უმაღლ მოიტანა ბარი. მოხუცებულმა თვა-
 ლით ანიშნა ზაქარას. ჩვენი ქონდრის კაცუნაც მაშინათვე
 წამოხტა ფეხზე, ბარი გამოართვა სიმონას და მუხის ძირში,
 ჩდილოეთის მხრივ, იწყო მიწის თხრა.

— მინდა — ერეკლე მეფის ღვინო დაგაღვეინოთ!.. მით-
 ხრა მხიარულად ბერიკაცმა.

— როგორ ერეკლე მეფის?.. ერეკლე მეფის ღვინო ჩვენ
 დრომდის როგორ მოახწევდა?.. ვიკითხე მე გაკვირვებით.

— არა, ღვინო კი არა, ქვევრს მოგახსენებთ: ემ ქვევრსა
 ჰქვიან ნეფ ერეკლეს ქვევრი.

— ნეტა საიდგან, როგორ დარქმევია მაგ ქვევრს ეგეთი
 საპატიო სახელი?.. იქნება იცოდე!

— როგორ არა!.. გამიგონია: დიდმა ბატონმა ხშირად
 იცოდა ხოლმე ამ ანბის თქმა. ერთხელ თურმე ლეკი შემო-
 ესია ამ მხარეს. დიდ ბატონს ვეღარ მოესწრო ლაშქრის შე-
 გროვება; ამდგარიყო და მთელი თავისი ოჯახითა და ამ სო-
 ფლის მცხოვრებლებით, აგერა, აიმ ციხეში შესულიყო. ლე-
 კი მოვიდა თურმე და ყოველის მხრიდან ალყა შემოარტყა
 ამ ციხეს, შეეტყო ეს ანბავი ნეფ ერეკლეს და იმავე წამს
 შავარდენივით გამოფრენილიყო ის სულით განათლებული.
 შუაღამისას მოვიდა თურმე და ეხლა ის შემოფრტყა ლეკებს
 გარეშემო. იყივლა თუ არა პირველი მამალმა, გავარდა მე-
 ფის თოფიცა. ეს ყოფილიყო ნიშანი და მაშინათვე საშინე-
 ლის ყიჟინით დაერივნენ ქართველები ლეკებსა. დიდმა ბა-
 ტონმაც საჩქაროზე იცნო თურმე მეფის თოფის ჭეჭა და ისიც,
 როგორც ლომი გამოვარდა ციხიდან, ხმალდახმალ შემოიუ-
 ტიეს ორის მხრიდან და თავზარ დაცემულ ლეკებს სულ მუს-

რი გაავლეს თურმე. ლეკების ბელადი, ვილაც გალგა, თითონ ერეკლე მეფეს გადმოეგდო ცხენიდან.

— აი, ღიდება შენდა ღმერთო!.. წამოიძახა ზურაბამ, — ე ჩვენ სოფელში რო გალგაშვილები არიან, იქნება იმ ბელადის შთამომავლები იყვნენ?

— არა, შეილო, — უპასუხა მოხუცებულმა, — როცა მტრის წინამძღვრები ტყვეებათ მოჰყვებოდნენ ხოლმე და ქრისტიანობას იღებდნენ, ჩვენი მეფეები კეთილშობილებასა, ყმასა და მამულს აძლევდნენ თურმე... ეს ჩვენი გალგაშვილები კი გლეხები არიან... გამიგონია: მაგათ ერთი ბორცოტი და მოუსვენარი პაპა ჰყოლიათ... ამ კაცისთვის მეტ-სახელად „გალგა ლეკი“ დაერქმიათ. მერე იმის შვილებზედაც გადმოსულა ეს სახელი... მაგათი ნამდვილი გვარი თითისტარაშვილია. ეს ნამდვილი გვარი დავიწყებას მისცემია და მეტი-სახელი კი გვარად გადაჰქცევიათ...

— მერე, ბერუა, მერე? ქვევრს როგორღა დარქმევია ერეკლე მეფის სახელი?. მოვაგონე მე.

— ჰო, დიახ!. იმას მოგახსენებდით.. ლეკები რო სულ ამოეხოცათ, დიდ ბატონს ეთხოვა მეფისათვის და სადილათ დაეპატიჟნა... ამ მუხის ქვეშ გაეშალათ სუფრა.. აგერა აიმა ქვაზე იჯდა თურმე ნეფ ერეკლე... მოხუცებული მიტრიალდა უკან და ხელი გაიშვირა ერთი გათლილი ქვისაკენ. მე წამოვდექე, მივედი ამ ქვასთან და დავათვალიერე. მუხის შიგძირში ორ მის ვეებერთელა ფესვებს ზურგი ჰქონდათ მიწის ზემოთ ამოშვერილი. ამ ფესვებ შუა, ვინ იცის როდის, ჩაუდვიათ სუფთად გათლილი ოთხკუთხი, ლურჯი მაგარი კლდის ქვა. ფესვები გაზდილან, მძლავრად შემოხვევიან ქვასა, თითქო ნდომებათ მისი დაფშენეტა, მაგრამ უკანასკნელიც გასჯიუტებია, დასდგომია მაგრა და პირიქით თვით შემჯდარა იმ ფესვების კანსა და ხორცში. ამ ჟამად ისეა გამაგრებული მათ შორის, რომ მცირეოდენ საძრაობასაც კი ვერ უზამთ, მთელი გუთნეულიც რომ მოუბათ..

— დიახ, ჩემო ბატონო, — განაგრძო კვალად მოხუცებულმა, როდესაც დავბრუნდი სუფრასთან: — სადილზე ამ ქვევრის ღვინო მიირთვა თურმე ნეფ ერეკლემ და ძიელ მოიწონა. ამ დროდან მოხსენებულ ქვევრს იმ კურთხეულის სახელი დარქმევია.

— მაშ, სჩანს, ბერუა, ეს ვენახი შემდეგ გიყიდნია იმ დიდი ბატონის მემკვიდრეებისაგან?

— დიახ, დიახ!.. ეს ვენახი, ერთი სამოციოდე დღის სახნავ-სათესი მამული, ცოტაოდენი ტყე და საძოვარი მაგათგანა მაქვს ნაყიდი. ღმერთმა ააშენოთ!. ერთი ოთხიოდე დღის კარგი ნაფუზარი დიდმა ქალბატონმა მაჩუქა. ამ მიწაში ეხლა მშვენიერი ვენახი მაქვს გაშენებული. შარშან ერთი ვიღაც ადუკანტი მოიყვანეს ამ ჩემმა ბედოვლათმა ბატონიშვილებმა, იმ ვენახს შემოუარეს, მერე მე დამიბარეს და მითხრეს: ეს ვენახი უნდა ჩვენ დავგიბრუნო, თორემ გიჩივლებთ და წაგართმევთო. მე, რასაკვრელია, უარი ვუთხარი. მაშინ ი ადუკანტმა მკითხა: რა საბუთის ძალით გიჭირამს ეგ მამულიაო?. მისამარას ნებაყოფლობით აიღე მაგ მამულზე ხელიო, თორემ საჩივრამდე თუ მიდგა საქმე, მთლად შენს მამულზე გიჩივლებთ და საერთოდ ყველაღან ხელს დაგაბავინებთო. არც ამ მუქარას შევეუშინდი.

— მთელი ოცდა ათი წელიწადი ვიყავი მაგათსა მოურავათა, — განაგრძო კვალად ბერიკაცმა ცოტაოდენი სიჩუმის შემდეგ: — იქნება კიდევაც დავრჩენილიყავ, მაგრამ, რაკი დიდი ბატონი გარდაიცვალა და ეგ უბედური ბედოვლათები სახლში დაბრუნდნენ, ყველაფერი უკულმა დატრიალდა მაგათ ოჯახში... იმასაც დიდი ვალი დარჩა და ახლა მაგათ უმატეს და უმატეს.. ქალაქში რაც კი რამ სასახლეები და ბაღები ჰქონდათ, სულ ვალში დაეყიდათ. მერე აქაურ მამულებს მიჰყვეს ხელი.. ძვირფასი მთა და ბარი ნახევარ ფასად ჰყარეს აქეთ-იქითა. ბევრი ვეჩიჩინე, ბევრი ვარიგე, მაგრამ ჩემი ერთგულობისათვის მუქარისა და უშვერი ლანძღვა-გინების მეტს ვერავერს ვიღებდი... ავდექი მეცა და დავანებე თავი. ოჯახი

იღუპებოდა და მე რიდასთვის უნდა გაფრებულყოფი იქა...
 ფული მქონდა შეგროვილი, ღმერთმა ხომ იცის, ალალ-მართლა-
 თა... და ამ ფულით შევიძინე მაგათგან ის მამულები, რო-
 მელიც წელან მოგახსენევით. არა მგონია, რომ ღმერთმა ეს
 ცოდვით ჩამითვალოს!.. ათასი გარეშენი, ცხრამთის იქიდან
 გადმოტრეულები ყიდულობდნენ მაგათ მამულსა და ჩემზე ხომ
 უფრო უპრიანი იყო...

— მამა ჩემო, მოდი მაგ ლაპარაკს თავი დავანებოთ,
 სტუმარმა არ მოგვიწყინოს;— დაიძახა ზაქარამ... აი ქვევრიც
 მოხდილია და აბა ერთი დასქაშნიკეთ ცივცივი ღვინოი...
 ამ სიტყვებთან ერთად სველ-სველი ჩარეკაც გაუწოდა ტო-
 ლუმბაშსა...

მოხუცებული დაფაცურდა, თითქო შერცხვა გაბმული
 ლაპარაკისაო. ქული მოიხადა და ხელსახოცითშუბლიდან ოფ-
 ლი მოიწმინდა; მერმე გაშვერილი ჩარეკა ჩამოართვა შვილსა,
 მთელ სუფრას თვალი გადაავლო, პირჯვარი გადიწერა და
 წარმოსთქვა:

— ღმერთო მაღალო და პატიოსანო წმინდაო გიორგი,
 ღვთის მშობელო დედავ და პეტრეპავლობის მაღლო და ძა-
 ლო!... თქვენ იყავით შემწე-მფარველი მთელი საქრისტიან-
 ოსი, ჩემი ოჯახის, ჩემი სტუმრისა... შეიწყალეთ ჩვენი მა-
 მაპაპანი, ყველანი, ვისაც ამ ვენახში უმუშავნია; ვისაც ეს
 ქვევრი ჩაუგდია და ამ ქვევრის ღვინო გულის წმინდით და-
 უღვევია!.. დალია, და მერე მე გადმომცა სველი ჩარეკა.
 მეც მოკლეთ გავიმეორე ტოლუმბაშის სადღეგრძელო, დავ-
 ლიე და გადავეც ზურაბას. ზურაბამ ჩარეკა გადასცა ზაქარა-
 სა. უკანასკნელმა აამსო ჩარეკა და მიართვა ისევ მოხუცე-
 ბულს. ქალებმა და ახალგაზდა—წვრილფეხობამ პატარა ყან-
 წებით დალიეს. ბერუამ ახლა ჩემი სადღეგრძელო დალია, ჩა-
 რეკა ზურაბას გადასცა და მხიარულად დაიძახა:

— აბა, კატო, შეილო... ერთი მრავაჟამიე დაიძახე...
 შენებური მრავაჟამიე, შეილო!

ჰაერში გაისმა ნაზი მაღალი ხმა ზურაბას უფროსი, გასათხოვარი ქალისა. მიძახილი უთხრა იორდანემ, ზაქარას მეორე ბიჭმა... სხვებმა დააგუგუნეს ბანი. ჩინებულმა ქართლურმა მრავალყამიემ იწყო მოხდენილად, ხმა შეწყობილად გრიალი. ეშხში შესულ გასათხოვარ ახალგაზდა ქალს ფუნთუშა ლამაზი ლოყები თურაშაული ვაშლივით დაებროწა; კუნაპეტივით შავი თვალები სიცოცხლის ნაბერწყლებით აეფსო. ბანმა თავამოდებით ძლიერად დაიგუგუნა, მაგრამ მთქმელიც არ ჩამორჩა უკანა: ზარივით წკრიალა ხმა ეშხიანად მოეფინა ძირს სუფრას, ზემოთ სურნელოვან გაკრიალებულ ჰაერსა და მაღლა, მუხის უთვალავ ყლორტებსა და ფოთლებ შორის იწყო ტრიალი. ამ ხმაზე გაღვიძებულმა ნიავმა თავისი პაწია ფრთები გაშალა, აქეთ-იქით მარდათ გაისრიალა, მწვანე ხასხასა ფოთლებს ფთხილად შეეხო და ნაზი შრიალი დააწყებინა. ეს შრიალი ფიანდაზათ გაღეშალა წინ ლამაზი მომღერლის ხმასა. სულიერი და უსულო ბუნება ერთმანეთს გადაეხვივნენ და შეერთებულის ძალით თავიანთ გარეშემო უმაღლესი სიტკობება და კმაყოფილება მოჰფინეს.

ბანი

სიამოვნებით აღტაცებულმა ბერიკაცმა ჩაახველა, ხმა ამოიწმინდა, ზურაბას გადახედა და, მართალია ცოტა დანჯღრეულის, მაგრამ ჯერ კიდევ მაღალის და ვაჟკაცურის ხმით შემოსძახა ხეური. ზურაბამ დასძახა. ბანმა ხელახლა იწყო გუგუნი. მოხუცებული გამხიარულდა, წელში გასწორდა, ყმაწილკაცობა მოიგონა და ძველებურად დასტყვილა თავის უფროს შვილსა, დასტყვილა და ჩააკრიალა:

„ქნის ხეველები შეითქვენ:
 გარდვიქცეთ მტკიცე ძმანო!..
 ჩაუხტეთ მუხრანბატონსა,
 თავს დავაქციოთ ბანო;
 შეუხტეთ, გამოვიტანოთ
 თვალ-მარგალიტი, ლალიო...
 მოვტაცოთ, წამოვიყვანოთ
 თვალუყუენ თეთრი ქალიო.“

ხევურს მოჰყვა სუფრული, შემდეგ სთქვეს ძველი ქართული სიმღერები: ყურშაო, ჩანგურო და სხვანი. ბოლოს წამოვიშალენით სუფრიდან და დავაბით ფერხული. აქ პირველს ამბობდნენ ზურაბასი და ზაქარას უფროსი ბიჭები. მამა-პაპის გავლენა ცხადათ ეტყობოდა მათ საუცხოვეო ხმასა და კილოს! ფერხულს, როგორც ჩვეულებაა, მოჰყვა მოხდენილი, ცოცხალი ცანგალა, რომლის დროსაც ამათმა გოგო-ბიჭებმა კაი ხანს სცეკვეს და ურბინეს ლეკური.

V

96255 გათავდა სადილი, ალაგდა სუფრა. ქალები და წვრილფეხობა ვენახიდან გავიდნენ. ჩილილ ქვეშ რბილ და სურნელოვან მწვანე ბალახზე წამოვწექით დანარჩენნი, ესე იგი ბერუა თავისი ორი შვილით, მე და სამი ახალგაზდა საქორწილო ბიჭები: იორდანე, სვიმონა და დათიკა. ესენი ხშირად დგებოდნენ ფეხზე და სველი ჩარექით მოჰქონდათ ჩვენთან ცივ-ცივი წითელი ღვინო. როცა ჩარექა ჩემთან მოვიდა, მე ხელმეორედ ვისურვე ერთობა ძველი ოჯახისა და მოკლედ, ორიოდე სიტყვით, განვმარტე—რა ვნება და დიდი ზარალი მოაქვს გაყრა-გაყოფას, რომელიც ასე ხშირდება აწინდელ საქართველოში. ამ სიტყვებს ბერუა გულის-ხმიერებით უგდებდა ყურსა; ერ: წამს კიდევ შევამჩნიე, რომ მის განივრულ ჩაფიქრებულ სახეს რაღაც მოსალოდნელმა შიშის შავმა ღრუბელმა გადაურბინა, მაგრამ ბერიკაცმა დაუბატყებელი სტუმარი მალე მოიშორა თავიდან, იმედიანად გასწორდა წელში და მტკიცედ წარმოსთქვა:

— ფიქრი არ არის! სინამ მე და ე ჩემი შვილები ცოცხლები ვართ, ჩვენს ოჯახს არა დაუშავდება-რა. როცა ჩვენ აღარ ვიქნებით, დანარჩენთ უნდა იზრუნონ მისთვის. მათ სულსა და სინილის მოეკითხებათ, თუ ამ ოჯახს რაიმე ზიანი მოუვიდა.

— საქორწილო ბიჭები რამდენი გყავთ, ბერუა, წელსა?.. დავეკითხე მე.

ბერიკაცი ცოტა ჩაფიქრდა, დინჯად გაიღიმა და მიპასუხა:

— მიგიხვდი, შვილო, მიგიხვდი მაგ საკითხის აზრსა!.. საქორწილო ბიჭები აი ესენი არიან!.. და ხელი გაიშვირა იქ მყოფ ყმაწვილ ბიჭებისაკენ. სამი ქორწილი მოხდება წელს ჩვენ ოჯახში, სამი ახალი უცხო შვილი შეემატება მას, როგორ შეეხვდებით, როგორ მოვეურიგდებით და გავიტანთ ერთმანეთს, ამაზე ბევრჯელ ჩაფიქრებულვარ. და ყოველ ამგვარ შემთხვევაში ნუგეშათ ორი რამ ამიჩნდება ხოლმე: პირველი ის გახლამთ, რომ ჩემი ოჯახის საფუძველი კარგა მაგრა დგას. ოჯახი მომეტებულად მაშინ ირყევა, როცა ნაკლებულდება და სიღარიბე ეპარება; როცა საქმელ-სასმელი ისე შემცირდება, რომ ერთ ლუკმა პურს ორი და სამი პირი წაეტანება. ჩემ სახლ-კარს, ღვთის მადლით, ამ მხრიდან საფრთხე არ მოელოის: ას დღიურზე მეტი სახნავე-სათესი მამული გვაქვს; დაუმატოთ ამას ორი დიდი, ჩინებული ვენახი... ახლა ცოტა-ოდენი ფულიც გვიქყავის დარღუბლის კიდობანში!.. მეორე ხიფათი ჩემს ოჯახს ახალი რძლებისაგან მოვლით. თუ ღმერთმა ინება და ჩვენი შესაფერი რძლები შეგვხვდნენ, ხომ კარგი; თუ არა-და, მაშინ საქმეს სხვანაირად უნდა მოვლა, სხვა წამლის ხმარება იქნება საჭირო! ხომ იცით, ბიჭებო, ის წამალი?... გასძახა ბერუამ შვილი-შვილებს.

— რომელ წამალს ანბობ, პაპა, რომელსა?.. გაისმა რამდენიმე ხმა.

— პაპაი, თქვე ცუდლუტებო, თქვენა!.. დაგავიწყდათ განა?.. იმ წამალს ვანბობ, რომელიც თქვენმა მამებმა მიაართვეს თავიანთ ახლად მოყვანილ ცოლებს... ახლა?.. მიხედით თუ არა?..

— მიეხვდით, მიეხვდით!.. სიცილით დაიძახეს ბიჭებმა. ზურბასა და ზაქარასაც პირღიმილი გადეთენათ.

— თუ საიდუმლო არაფერია, შეიძლება მეც შევიტყო ი თქვენი, როგორცა სჩანს, უებარი წამლის ამბავი?.. შევეკითხე ოჯახის უფროსს.

— რატომ, შვილო, რატომ!.. — წარმოსთქვა უკანასკნელ-
მა, — საიდუმლო აქ არაფერია... პირიქით, სასარგებლო საქმე,
რაც უფრო განზიანდება, ის უფრო კარგია! ბევრჯერ მით-
ქვამს ეს ანბავი და დღესაც, რატომ, მოგახსენებთ. ბერუა
წამოჯდა, საბაასოთ მოემზადა...

— ბიჭო, დათიკა, — დაიძახა მან, — მოდი ერთი ჩარეკა
ღვინო მომიტანე, ყელი როგორღაც ამომეხრანწა... დათი-
კამ საჩქაროზე აასრულა ბძანება მოხუცებულისა. ამან და-
ლია, დაგვალეგინა და მერმე იწყო.

VI

ერთ წელიწადს ამ ჩემმა ზურაბამ მოიყვანა ცოლი, მეო-
რე წელიწადს ზაქარამა. ამნაირად, თითქმის ერთსა და იმავე
დროს ორი უცხო შვილი დატრიალდა ჩვენს ოჯახში. წინა-
პირველად ეს ორი ახალგაზდა ქალი როგორღაც ვერ მორი-
გდნენ ერთმანეთში. ნაცვლად ერთობისა და სიყვარულისა, ისინი
გამოუქნელ მოზერებევით იწევდნენ აქეთ-იქით. ერთხელ, დიდ
შაბათსაღამოს, — შეგეწიოთ წმინდა აღდგომის მადლი!.. — მე და
ამ ჩემმა შვილებმა ჩავიცვით ახალი ტანისამოსი, ჩავიწყეთ
ჯიბეში ოროლი წითელი კვერცხი, კალმუხის ბუხრის ქუდე-
ბში თითო კელეტარი ჩავირჭეთ და გავწიეთ საყდრისაკენ.
დაკლული ინდოური, ყვერულები და დედლები გასაკეთებლად
და მოსახარშათ ჩავაბარეთ ქალებსა და ვუთხარით: აბა, ქა-
ლებო, დაამზადეთ ყველა ეს და მერმე თქვენც წამოდით ეკ-
ლესიაში... ქვევრს კი თითონ ჩვენ მოვხდითო. გავედით სა-
ხლიდან. მთელი კარმიდამო ჩვენი საყდრისა დღესავით იყო
განაალებული. ყმაწვილ ბიჭებს ქალიდან მოეტანათ დიდრონ
დიდრონი ხმელი კუნძები, მიეწყოთ ერთმანეთზე და წაეკი-
დებინათ ცეცხლი. ცეცხლის ალი სისწრაფით მოსდებოდა ამ
კუნძებს და სასიამოვნო გუზგუზით ლაღღადებდა წითლადა.
ნაადრევი გაზაფხულის ცივი ღამე იყო. ახლო-მახლო მთე-
ბზე ჯერ კიდევ არ იყო თოვლი და სრულიად გამდნარი, ამის

გამო აქედან კარგა საგრძნობელი სიცივის სუსხი მოდიოდა. მოწმენდილ ცაზე სავსე, გაბადრული მთვარე იდგა, ბედნიერ საქრისტიანოს ისეთის კმაყოფილებით გადმოსცქეროდა, რომ გვერნებოდათ, ისიც და მისი პაწია შვილებიც—ვარსკვლავებიც—ქრისტეს აღდგომას ღღესასწაულობენო. ამ მიზეზების გამო იმ ღამეს სიცივე კარგა ლაზათიანად იკბინებოდა, ამიტომ ცეცხლი ჯერ კიდევ გემრიელი იყო. დართული, სიხარულით გატრკიანებული გოგო-ბიჭები რამდენსამე რიგათ შემოხვეოდნენ ამ მღვვების ქიაკოკონას, უკრამდნენ დაირასა და მუზიკას და მარდის ცქრიალით უვლიდნენ ლეკურსა. მივედით ჩვენცა. მთელი სოფლის მცხოვრებელით აქ მოეყარათ თავი. ღრმად მოხუცებული, თმა-თეთრა ბერიკაცები, შუა ხანში შესული, ჯანითა და ღონით სავსე ვაჟკაცები და ახლად წვერ-ულვაშ აკოკრებული სანეფო ბიჭები ერთმანერთში არეულიყვნენ. მოთამაშე გოგო-ბიჭებს სალტასავით შემოვერტყით გარეშემო და გავებით ძველებური, მამაპაპური ფერხული. მე მაშინ ჯერ კიდევ კაი ჯავარზე ვიყავი; ამოვახველე, ამოვიწმინდე ყელი და შემოვძახე: წმინდა გიორგი ცხოველო, ცხოველო!.. ჩემ პირდაპირ ფერხულში იდგა ოთხმოცი წლის ბერიკაცი თევდორე ნიჩბიტაშვილი. გაიგონა თუ არა, ბატონო, ჩემი ხმა, ამ მოხუცებულს რაღაც დაემართა: სახე, თვალები გაუბრწყინდა, წელში გასწორდა, თავი აიღო მაღლა და დამძახა: შენ სალოცავად მოველო, მოველო!.. იმ ბრწყინვალე ღღესასწაულსა ვფიცამ, რომ ღღესაც კი ჟრუანტელი მივლის ძარღვებში, როცა ი დალოცვილის ხმა მაგონდება. იმ ხელა ბერიკაცმა ი'ე დაიქეჭა, როგორც მეხმა. წინაპირველად თითქო ყველანი შევეკრითთ!.. ყველამ კარგათ ვიცოდით, რომ თევდორე ერთ ღროს განთქმული მომღერალი იყო; მაგრამ მას შემდეგ, რაც ერთხელ, ნადირობის ღროს, უცაბედათ კაცი შემოაკვდა, მისი სიმღერა აღარავის გაგვეგონა. ესე გაატარა თითქმის ოცი წელიწადი, და გვეგონა, რომ თევდორეს სიმღერა დაავიწყდა და ხმაც წაერთვაო. მაგრამ დაილოცოს ღვთის სამართალი! რაც კი

ნამდვილად იმისაგან ჰქონია კაცს მიცემული, ის ადვილათ აღარ წართმევია!.. მცირე ხნის შეკრთომას მალე მოჰყვა საერთო აღტაცება. ბანმა ისეთის ძლიერებით დაიგრიანა, თითქო მთა და ბარი ირყევო. მე ბევრით უნცროსი ვიყავ თევდორეზე, ამიტომ თავი გამოვიდე, შემოვიკრიბე ძალა და დავკვივლე: შედონებულსა ჩემ გულსა, ჩემ გულსა!.. „შენი ჭირიმი, ბიჭო ბერუა, შენი“.. დამიძახა მოხუცებულმა და უფრო მეტის ძალით შესძახა: შენი წყალობა მოეო, მოეო!.. ოცი, ოცდა ათი კაცის ბანი გრიანებდა, გუგუნებდა და ჩვენც, ამისაგან ფრთებ შესხმულნი, მაღლა და მაღლა ავდიოდით, ახალგაზდებზე უფრო მეტად ვბუქნავდით, ვკუნტრუშობდით და თანაც სხვა და სხვა კილოზე ვატრიანებდით ხმასა. აქ ბერიკაცი გაჩუმდა, თავი ძირს დახარა და დაღონებით გვერდზე გაიქნია ხელი... მერე ჩარეკა მოითხოვა, დალია და დაბალის ხმით წარმოსთქვა:

— არა, შევილო, არა!.. ღმერთ ერწმუნე, რომ ბევრში ძველი დრო სჯობდა ახალსა... სადღაა ეხლა ესეთი დროს გატარება!.. ამნაირად მიგებება ბწყინვალე დღესასწაულისა?.. ან სადღა არიან ამ ჩვენ დროში მოხუც თევდორესთანა, დიდ-დედა დარეჯანასთანა, ან თუნდა ზედადგრიანთ ტეტისთანა ადამიანები?.. მდევები იყვნენ, მდევები ის დალოცვილის შევილები... ღვთის წინაშე, დროც კი ისეთი იყო მაშინა... ხალხი თითონ ზრუნამდა თავის თავზე... თავადი, აზნაური, ღვდელი, ერი—ყველანი დღე და ღამ იარალში ისხდნენ და გამწარებით ებრძოდნენ მტერსა... ეს გამუდმებული ბრძოლა, თავ-გამოდება გამირებსა ჰბადამდა, ვაჟკაცებსა ზდიდა... ეხლა? ეხლა საყოველთაო სამსახური აღარაფრისა გვაქს, ამიტომ დაკარგულია ერთობაცა, სიყვარულიცა, ერთმანეთის გატანაცა... ყველანი ცალ-ცალკე ვავრბივართ. ყველას ჩვენი საკუთარი თავი გაგვიკირვებია და ამისგამო მხოლოდ ჩვენ თავზე ვზრუნავთ. გამირები და ვაჟკაცები ქონდრის კაცუნეებთ გადაიქცნენ!..

— არა, მამაჩემო,—სთქვა ზაქარამ და უღვაშზე გადისვა ხელი,—საქმე არც ეგრეა, როგორც შენ ამბობ!.. მოხუცებულმა ჩაიციხა, მერე მიუბრუნდა ზაქარას და უთხრა:

— მე, შვილო, საერთოზე ვლაპარაკობ... თითო-ორი-ლა შეიძლება ეხლაც გამოვიდნენ წარჩინებული ვაჟკაცები, მაგრამ ორიოდ-სამი რა ანგარიშში ჩასაგდება, როცა მთელ ქვეყანაზე ლაპარაკობ?..

მეც მინდოდა მეთქვა რამე მოხუცის შეხედულობის წინააღმდეგ, მაგრამ, ცოტაოდენი ფიქრის შემდეგ, უკან დავდექ. ბერიკაცი ძველ დროს აქებდა, იმ გარემოებათა და ვითარებასა, რომელთა განხორციელება თვითონ იყო... ასეთ შემთხვევაში დაწყნარებული ბაასი შეუძლებელიც არის და უსარგებლოც!..

VII

ბერუამ კვალად ჩამოგვიტარა თავისი ჩარევა და შემდეგ იწყო გავრძელება შეწყვეტილი ამბისა: ფერხულს, როგორც წესია, მოჰყვა ცანგალა. ამდროს ქალებიც წამოდნენ წინა. შედერებულმა გოგო-ბიჭებმა იწყეს ცეკვა-თამაში. უცებ ქალების მხრიდან საცეკვაო წრეში გამოვიდა ლაზათიანად ჩაცმულ-დახურული მოხუცი დარეჯანა. ეს დედაბერი თევდორეზე თუ არ უფროსი, უნცროსი მაინც არასოდეს არ იქნებოდა. ღმერთმა აცხონოს!.. მთელს ამ ჩვენს მხარეში ის იყო ბებიაცა და ექიმიც. მე მგონია, რომ ღვთის საწყენ სიტყვათ არავინ ჩამომართმევს, რომ ხმა მალლა ვაღიარო: ის ცხონებული უფრო კარგათა გეწამლობდა, სინამეხლანდელი განათლებული დოხტურები. დიდი-დედა დარეჯანა ყოველ დღე და ყოველ წამს ჩვენში ტრიალებდა, ყველას კარგად გვიცნობდა. რა გვრგებდა, რა იყო ჩვენი მაწყინარი, როგორი თვისებისა და ხასიათისანი ვიყავით, ყველა ეს კარგათა ჰქონდა შესწავლილი და დახსომებული. ავადმყოფი ისე მიდიოდა იმასთან, რომ არც გული უკანკალებდა,

არც თავრეტი ესხმოდა და ყველაფერი ავიწყდებოდა შიშისაგან. ეხლანდელი დოხტურები სწორედ ნაჩაღნიკებსა ჰგვანან... შარშან წელის ტკივილი დამჩემდა. ვითმინე, სინამ ძიელ არ შემაწუხა, მერე კი ავდექი და წავედი დოხტურთან. შევედი თუ არა საავადმყოფოში, ფერშაღმა უკანვე გამომავდო, თანაც ისეთი დამიკვივლა, რომლის მსგავსი პრისტავისაგანაც არ გამიგონია. ფეხები მტვრიანი გაქვს და გაიწმინდეო. ავასრულე მისი ბრძანება და მერე ისევ უკანვე შევედი... პატარა ხანს უკან გააღეს მეორე ოთახის კარები და შემიყვანეს დოხტურთან. სკამზე იჯდა გადაწოლილი, თვალებზე სათვალეები აეთარებინა და ისე გამოიბღვირებოდა, როგორც მგელი. სტოლზედაც რაღაც გაპრიალებული დანები, ჩაქუჩები, სხვა და სხვა ფერის ქალღლები და წამლები დავინახე. გეფიცებით ღმერთსა, რომ ამხელა კაცი შევშინდი: გულმა ძალზე დამიწყო ჩაქუჩივით ცემა... რა გტკივაო?... დამიძახა რუსულად დოხტურმა... ამიხსნეს იმის ნათქვამი, მაგრამ ისე ვიყავ გადარეული, რომ წელის მაგივრად გული წამოვიძახე. საჩქაროზე გადამხადეს გული. მოვიდა ახლო დოხტური და, გულის ცემა რო დაინახა, რაღაც წაიბზუკუნა. შორიდან ყური მამადო გულზე და მერე მითხრა: არც არაყი, არც ღვინო აღარ დალიოვო... გვერდაზე ფეხით არ ახვიდეო, ბევრი არ იმუშაო, არ გაჯავრდეო, თორემ გული ისე გაქვს დაზიანებული, რომ, თუ ესენი არ შეასრულე, მალე მოკვდებიო... წამალიც მამცეს პატარა შუშითა. ის შუშა იმავე საავადმყოფოს კედელს მივანარცხე, შევჯექ ცხენზე და წამოველ სახლში. ერთი კვირის შემდეგ თავის თავად გამიარა წელის ტკივილმა. ეხლა რამდენსაც ღვინოს და არაყს დავლევ ხოლმე, იმდენ ჩვენებურ ლოცვა-კურთხევას ვუგზავნი იმ ვაჟბატონებს. მერწმუნეთ, რომ ჩვენ დარეჯანას ესეთი სულელური შეცდომა არას დროს არ მოუვიდოდა. ის ცხონებული ხომ კარგათ გვიცნობდა, მაგრამ სინამ ავადმყოფს დაწვრილებით არ გამოჰკითხავდა, არ გაშინჯავდა, წამალს ერთ კაბლსაც არ მისცემდა. ამასთანავე იყო ჩინებული, ჭირსა და ლხინში ნათე-

საურად გამოსადეგი, გამოცდილი ადამიანი. ვგონებ, როგორც აქ, ჩვენში, ისე რამდენსამე ახლო-მახლო სოფლებში ისეთი არავინ მოიპოვებოდა, რომელზედაც ამ პატიოსან ადამიანს რაიმე სიკეთე, ამაგი არა ჰქონოდა დათესილი. ამიტომაც ყველას უყვარდა ისა და ყველანი—დიდი თუ პატარა, ქალი თუ კაცი,—მას ეძახოდნენ „დიდი-დედა დარეჯანასა“. აი სწორეთ ამ ბებრუცუნა დარეჯანამ გაიძრო ფეხიდან ქოშები, ქათიბი გაისწორა, გაშალა ხელები და კოხტად ყელმოღერებულმა მარდათ დაუარა ლეკური. მის გამოთამაშებას მოჰყვა საერთო მხიარულება; ცანგალა გაცოცხლდა, ტაში გაძლიერდა. უცებ შესდგა ჩვენი დარბაისელი მოლექურე და ვილასაც მძიმედ დაუკრა თავი. მივიხედე იქით და დავინახე ზედადგრიანთ ტეტია. ტეტიაც კარგა ხნიერი ბერიკაცი იყო: სამოცდა ათს მიტანებული იქნებოდა. ტანდაბალი, ძვალ სხვილი და ძარღვიანი კაცი იყო. ხშირი ქალარა წარბები მუდამ მრისხანებით ჰქონდა შეკრული. გაღიმებულს ძნელათ თუ დაინახავდა მას ადამიანი. სიარული იცოდა ღინჯი, აუჩქარებელი. ლაპარაკის დროს დიდი, მორგვისოდენა თავი მუდამ ძირს ჰქონდა დახრილი და იქიდან ისე გამოიბღვირებოდნენ მისი თვალები, თითქო მთელს ქვეყნიერობას საშინელ დასჯას უპირებს მათი პატრონიო. სოფელში ის ყველას ეჯავრებოდა. ტეტია რომ სუსტი, უღონო კაცი ყოფილიყო, ექვი არ უნდა, ამ სიძულვილის გამოაშკარავებას სოფელი არ დაუგვიანებდა: სისაცილოთ აიგდებდა და უსაქმო გოგო-ბიჭებისაგან მოსვენება აღარ ექნებოდა. მაგრამ დღეს ვის ება თავი ცოცხალი, რომ მისთვის გაეებდნა რამე?!. ამაზედ ღონიერი, უშიშარი და გამბედავი ადამიანი იმ ძველ დროშიაც კი არავინ არ მინახავს. სამოცი წლის კაცმა ბარე სამჯერ გაითხოვა ქიდაობაში ხიზაბარელი.. სახელოვანი ფალავანი მოერიდა. სადღაც ეწვნია მისი მდევური ღონე და მას აქეთ „შორ და მშვიდობით“ არჩევდა მასთან საქმის და ქერასა. ამისთანა დევგმირი კაცისა, რაღა თქმა უნდა, არა თუ ქალებსა და ახალგაზღობას, დიდ კაცებსაც კი გვეშინო-

და: მომავალი რომ დაგვენახა, ვზას ავუქცევდით ხოლმე, ლაპარაკისა და მუშაობის დროს ვერიდებოდით. სამუდამოთ უცოლ-შვილოთ დარჩენილი, დედაკაცებს ზიზღით უცქეროდა. საზოგადოთ სასმელი ეჯავრებოდა, მაგრამ თუ როგორმე მოხდებოდა და ჯიბრით დაიწყებდა სმასა, ორ-სამ თუნგ ღვინოს ისე გადაყლაპამდა, თითქო აქ არაფერი ანბავიაო.. ღვინო, ყოველნაირი დროს გატარება ქირივით ეჯავრებოდა; მაგრამ იმ აღდგომა ღამეს ისიც მოსულიყო საყდრის კარებზე, ისიც გაეტაცა საერთო მხიარულებასა და წარბ გაშლილი ჩამდგარიყო ხალხში. როცა მის წინ დიდი-დედა დარეჯანა შესდგა და თავის დაკვრით სათამაშოთ გაითხოვა, მან ჯერ მთელი სახით გაიღიმა, მერე გაჯავრებით ჩაიქნია ცალი ხელი და გადასდგა წინ რამდენიმე ნაბიჯი. შესწყდა უცებ ცანგალა, შესდგა ტაშისცემა, ჩამოვარდა სამარისებური სიჩუმე: მთელმა იქ მოსულმა ხალხმა სული განაბა.

— რას გაჩუმდით ხალხო?. დაიძახა მოხუცებულმა დარეჯანამ, — გააჩაღეთ ცანგალა, დაუკარით ტაში!.. ამ დაძახებამ გამოათხიზლა ხალხი; საჩქაროზე გაისმა სიმღერა, მას მოჰყვა ტაში. დარეჯანამ დაურბინა, მას გაჰყვა ტეტია. მოხუცი დედაბერი სუმბუქ პეველასავით მარდათ დახტოდა, ტეტია-კი ძლივს ამოძრავებდა თავის ღონიერ და ტლანქ ფეხებსა. ერთ აღვილზე შეჩერდა და დათუნისავით უშნო-ულაზათოდ იწყო ყუნ-ცული.

— არიქა, დიდი-დედა, — იძახოდა აქეთ-იქიდან ახალგაზღობა; — ყოჩაღათ დაუარე, ყოჩაღათ, დიდი-დედა... ტეტიაშ არ გაჯობოს!...

— არიქა, შენი ქირიმე, ტეტია!.. ყვიროდნენ მეორე მხრივ გაყმაწვილებული ბერიკაცები... მარდათ დაუარე... არ შეგვარცხვინო!! შენებურად, ერთი შენებურად დაჰკა მაგრა ფეხი, შეკრთი და შეიკუნტრუშე!.. ერთი ქართული ანდაზა ანბობს: „შეაქეს მურია და შეაქამეს მგლებსა“-ო. ჩვენ საწყალ ტეტიასაც სწოდედ ამ მურიას საქმე დაემართა. ჩვენმა ძახილმა წააქეზა, გააბრიყვა. მართლა დაჰკრა ღონიერად

დედა-მიწას ფეხი და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, ისკუპა, ძირს დაშვების დროს როგორღაც უცაბედათ ფეხი ფეხს წა-მოიკრა და უცებ ამოდენა ხალხში აგუზგუზებულ ცეცხლის წინ გულადმა კი გაიშხლართა! მაყურებელთ აქამომდეც ძლივს ეჭირათ სული კბილითა, ახლა კი ვეღარ შეიკავეს თავი: წასკდათ გულიანი სიცილი და ხარხარ-კისკისით გაი-ფანტნენ აქეთ-იქითა. ჩვენი შერცხვენილი მოღვეურე კი ნელ-ნელა წამოდგა ფეხზე, ერთი მგელივით დააკრაქუნა კბი-ლები და, რაკი ახლო-მახლო ვეღარავის მოჰკრა თვალი, ძუ-ძუნძულით გასწია შინისკენა.

VIII

ესე მხიარულად—სიმღერასა და ცეკვაში, სიცილსა და ხუმრობაში გავატარეთ მთელი ის ღამე. ტრედის ფრად რომ ინათლა, მღვდელ-ღიაკვანიც მობძრანდნენ და გაისმა ზარის წკრიალიცა. უფრო ხნიერი, დარბაისელი ხალხი გავყევით მათ და შევედით საყდარში. მცირე ხნის შემდეგ შემოსილი მღვდელი გამოვიდა ტრაპეზიდამ, აიღო ერთი დიდი ძველი ვერცხლის ჯვარი, რომელიც მეფეების დროს სალაშქროდ გასულ ჯარს მიუძღოდა ხოლომე წინა, დაუძახა თევდორეს და იმას მიასვენა გულზედა; მერმე მე დამიქნია თავი, მომცა წმიდი გიორგის, ძვირფასი თვლებით შექედილი, ხატი და და-მაყენა თევდორეს გვერდზე. შემდეგ სხვებს, ჩვენი ხნის კა-ცებს, დაუძახა და ამათაც ყველას თითო ხატი მისცა. ავა-ნთეთ კელაპტრები და გამოვედით კარზე. აქ დაგვხვდა მთელი ჩვენი სოფლის დიდი თუ პატარა, ამათაც ყველას ანთებული სანთლები ეჭირათ ხელში. ქულები მოეხადათ და მხიარულის მოკრძალებით შემოსცქეროდნენ წმინდა, სასწაულთ-მომქმედ ხატებსა. მშვენიერი მაღალი ხმით იწყო გალობა მღვდელმა-„ქრისტე აღსდგა მკვდრეთით, სიკვდილითა სიკვდილის და-მთრგუნველი და საფლავების შინათა ცხოვრების მიმნიკებე-ლი.“ იწყო გალობა და გაგვიძღვა წინ ლიტონის შემოსა-

ვლელად. ჩვენც მივძახებთ ბანი და ღალადებით გავეყვით უკანა. როდესაც შემოუარეთ საყდარსა და მის კარებ წინ შევჩერდით, მღვდელმა ხმა მალლა დაიძახა: ქრისტე აღსდგა, შვილებო, ქრისტე აღსდგა!.. და ხალხმაც ერთხმით დაიგრილა: ქეშმარიტად აღსდგა, მამაო, ქეშმარიტად!.. და ეს გრიალი მოეფინა მთელ ჩვენ სოფელსა, მის მინდორსა და ველს, მის მთა და ბარსა! დილა იყო მშვენიერი!.. მართალია სიცივე ცოტა იკბინებოდა, მაგრამ ჰაერში ისეთი მყუდროება სუფევდა, რომ ჩვენს ანთებულ კელაპტრებს თავისუფლად გაუდიოდათ გუზგუზი. ცაზე მთვარე აღარა სჩანდა, მაგრამ სამაგიეროდ იგი მოქედილი იყო ურიცხვი ბჟღერიალა ვარსკვლავებითა. პატარაობისას გაგონილი მქონდა, — ვარსკვლავები ანგელოზების ოთახებიაო. თუ ეს მართალია, არა მგონია, რომ იმ ღამეს სამოთხეში კიდევ დარჩენილიყვნენ ანგელოზები! ყველანი ცაზედ გამოსულიყვნენ, დაელოთ თავიანთ ღამაზი ოთახის ფანჯრები და მხიარულად იცქირებოდნენ ჩვენსკენა. გლახაკობას ეხლაცა სჯერა და წინად დიდი ბატონისაგანაც გამიგონია, რომ აღდგომა ღამეს, როცა ადამიანები ქვეყანაზე ლიტონიას უვლიან, ცაშიაც მაშინ ანგელოზები ფერხულს აბმენ, უკრავენ ტაშს, გალობენ და თამაშობენო. გამიგონია აგრეთვე, რომ აღდგომა ღამეს ცაზე უმტვერო ქაღალდივით თეთრი ბატკანი გამოჩნდება ხოლმეო. დიდ-დედა დარეჯანას და მასთან რამდენსამე სხვებსაც ერთხელ კაი ხანს ეცქირათ ესეთი ბატკნისათვის. ანბობენ: როცა ეს ბატკანი ღამაზად, გარკვევით სჩანს ცაზე, იმ წელიწადს აუარებელი მოსავალი მოვა ქვეყნიერებაზეო... და თუ მკრთლად გამოჩანს, ისე თითქო ღრუბელშია გახვეულიო, მაშინ უამინდო, უმოსავლო წელიწადი მოვაო... როგორც წესია, სამჯერ შემოგუარეთ ეკლესიას და მერე შევედით შიგნით. როცა წირვის გამოსვლა მოახლოვდა, გამოვიხედე საყდრის კარებიდან და ჩემ ჯალაბს თავით ვანიშნე: — დროა მეთქი. ისიც მაშინვე წავიდა შინა და პატარა ხანს უკან მოიტანა ხონჩა, რომელზედაც ელაგა სამიოდ-ოთხი ღავაში და პურე-

ბი, ერთი თევში წითლად შეღებილი კვერცხები, მოხარშუ-
 ლი ბატუნის ბეჭი, ორი კელაპტარი ცოტაოდენი საკმლითა
 და ერთი მოზდილი დოქი ღვინითა. გამოვარავე ეს ხონჩა
 და ნელნელა გავსწიე სასაფლაოსაკენ. სულ ასიოდე ნაბიჯი
 იქნებოდა იქამდისინ და მთელი ეს გზა სავსე იყო მიმავალ
 ხალხითა. ამათაც ყველას სავსე ხონჩები ეჭირათ ხელში და
 ჩემსავით ესენიც თავიანთ მიცვალებულთა საფლავების საკუ-
 რთხებლად მიდიოდნენ. მივედი ჩემი დედ-მამის საფლავებთან,
 ავანთე კელაპტრები: ერთი მამის საფლავზე დავამაგრე, მეო-
 რე დედისა. ამათ შუაში ჩავდგი ტაბლა-ზედაზე. მოძღვარმაც
 დიდხანს არ გვალოდინა! ოღარ ჩამოგდებული საცეცხლურის
 კმევით მობრძანდა, დასდგა შუა სასაფლაოზე და იწყო
 „ქრისტე აღსდგა“-ს გალობა. როცა გალობა გაათავა, ნა-
 დვლიანად შემოავლო თვალი მთელ სასაფლაოსა და მერმე
 მალალის, რიხიანის ხმით შესძახა: გარდაცვალებულნო, სა-
 ფლავსა შინა მდებარენო, გიხაროდენ თქვენცა!.. ქრისტე
 აღსდგა!.. აღსდგა მაცხოვარი და დაითრგუნა სიკვდილი!..
 აღსდგა ქრისტე და დაიქცა ბქენი ჯოჯოხეთისანი!.. აღსდგე-
 ბით თქვენცა უკანასკნელსა მას დღესა!.. მღვდლის უკანა-
 სკნელ სიტყვებზე მთელს ტანში ქრუანტელმა დამირბინა!..
 და როცა ის გაჩუმდა, ვიგრძენ, რომ მთელი სასაფლაო შეი-
 რყა, თითქოს დედა-მიწა ინძრაო. ამავე წამს მომესმა საფლა-
 ვებიდან ერთი ღონიერი ამოქშენა, სწორეთ ისეთი, რო-
 გორც ამოიქშენს ხოლმე ხანგრძლივის ძილის შემდეგ ახ-
 ლად გამოღვიძებული. რალაცნაირმა შიშმა და კრძალ-
 ვამ შეიპყრო მთელი ჩემი ჭკუა-გონება. გაშეშებული ვი-
 დეჭი და თვალ დაჭყეტილი დავცქეროდი ჩემი მოზობლე-
 ბის საფლავებს; დავცქეროდი და მეგონა: აი ან ახლა, ან
 ახლა გადაიშლება მიწა აქეთ-იქით და საფლავებიდან თა-
 ვებს ამოჰყოფენ ჩემი საწყალი დედმამა მეთქი... მღვდელმა
 ყველას სათითაოდ გვიკურთხა საფლავები და მერმე დავბრუნ-
 დით ჩვენ ჩვენ სახლებში.

IX

სამივ მამა-შვილები შევედით სახლში. დერეფნიდანვე დავიძახე ხმა მალლა: ქრისტე აღსდგა!.. — ქეშმარიტად აღსდგაო! გვიპასუხა მოწყენილის ხმით მხოლოდ ხორე-შანმა.

— აბა, ერთი პირი გავგახსნილებინეთ, — წარმოვსთქვი მე... ქალები სადლა არიან?.

— ეხლავე, ეხლავე!. მიპასუხა იმანვე... და იწყო რაღაც უხერხულად, აჩქარებით ფუსფუსი: იქ ქვავს შეუკეთა შეშა, თუმცა არავითარი შეკეთება არ უნდოდა; აქ ზედადგარზე გაასწორა ტაფა, რომელიც უამისოთაც სწორე იდგა. ქალები? ქალები, ჩემო ბატონო, მიმსხდარიყვენენ აქეთ-იქით კედლების ძირას და, ინდოურივით აფხვერილები, უბღვეროდნენ ერთმანეთს. ჩაეხედე ქვებებს! შიგ მოუხარშავი ინდოურის მეტი ჯერ არაფერი სჩანდა. მეწყინა და გაჯავრებით დავიძახე:

— ეს კაი ანბავია?! აღდგომა დღეს ოჯახში რომ პირის გასახსნილებელი არაფერი გქონდეს, განა ამაზე მეტი უხეირობა კიდევ შეიძლება?. რა ანბავია ესა?.

— რა ვიცი!.. მიპასუხა იმანვე დაღონებით; ამ ჩემ რძლებს ერთმანეთისა რაღაც ეწყინათ. შელაპარაკდნენ, თითონაც გაიშხამეს ბედნიერი დღე და მეცა. მერმე გასხდნენ ეგრე აქეთ-იქით და ხელი აღარაფერზე არ წამომახმარეს. მაგათი იმედით არა ვჩქარობდი და როცა მარტოკა დავრჩი, ამაზედ მეტი ველარა მოვასწარი-რა!.

მე შევხედე ჩემ შვილებს. ზურაბა მიუახლოვდა თავის ცოლსა და უთხრა:

— დედაკაცო, ეს რა ანბავია?. რა ეშმაკის ჯორზე შემჯდარხარ ბედნიერ დღესა? რატომ არა შეგემზადებიათ-რა?.

— მე შენი რძლის მოახლე არ გახლავარ! უპასუხა სოფიომ ბუზღუნით.

— შენ რაღა მოგსვლია, ქალო?. დაუძახა ახლა ზაქა-
 რამ თავის ცოლსა, — რატომ ხელი არაფერში არ წაგიშველე-
 ბია ამ მოხუცებული ადამიანისთვის?.

— ჩემ სამშობლოს აქ, შენი რძლის მოსამსახურეთ როდი
 გამოვუგზავნივარ!. დაიძახა ახლა ქეთომა... ის ქალბატონივით
 იჯდეს და მეკი საქმელები ვამზადო?.

— მე უფროსი რძალი ვარ და შენ უნცროსი.. უფროს-
 უნცროსობის მაღლი გაგიწყურეს შენა! — დაიწიკინა პირველმა.

— ზედ შუაზე რო გაიპატრო, არ გიუფროსებ, არა!.
 ჩემ სამშობლოსთან გულა მშიერა მამიშენის ოჯახი სახსენებე-
 ლიც კი არ არის!. თუ უფროსობაზე მიდგა საქმე, მე უფრო
 შემშვენის უფროსობა, სინამ შენა.. შეჭყვირა მეორემ.

— დაჩუმდით! შემოუტიე ორივეს..

— მე მაგასთან ცხოვრება არ შემიძლიან!. დაიძახა პირ-
 ველმა.

— არც მე მინდა მაგასთან ცხოვრება!. თუ დღესვე არ
 გავიყარენით, ხვალვე მე ჩემ გზას მოვნახამ!. მიჰბანა მეორემ.

ხელახლა შევხედე ჩემ შვილებს. ესენი გააფთრებულ
 ლომებივით იდგნენ და თავ-თავიანთ ცოლებს შებღვეროდნენ.

— რას იტყვი, ბიჭებო, ამ ანბავზე? შევეკითხე მათ.

ორივე გატრიალდნენ და დერეფნიდან თითო მოქნილი
 იფნის სახრე შემოიტანეს და მითხრეს:

— აი მაგათი წამალი!.

სწორე მოგახსენოთ, მიამა! მაგრამ ცოტაოდენი ფიქრის
 შემდეგ სხვა აზრზე დავდექი. სახრეები გამოვართვი და გვერ-
 დზე გადავყარე.

— მოდით, დაავლეთ თქვენ თქვენს ცოლებს ხელი და
 მომყევით უკან, ვუბძანე ჩემ შვილებს. მაშინათვე მივიდნენ,
 სტაცეს ხელი და თუმცა წინააღმდეგობის გაწევას ცდილობ-
 დნენ, მალე იკადრეს მორჩილება. აიყვანეს ხელში და გამომ-
 ყვენენ უკან. მე გავედი ეზოში, გავადე პურის ამბარი და ვუთ-
 ხარი ბიჭებს:

— შეჭყარეთ აქ ეგ თავლაფიანი ტარტაროზები, ეგენი!.

ორივენი შევაბძანეთ ბნელ ამბარში და გამოვუკეტეთ კარი. მერე შევებრუნდით სახლში, მივეშველენით ჩვენს ბებერ მზარეულს და მალე მოვამზადეთ სანაქებო სადილი. იმავე ამბარის წინ გავშალეთ სუფრა, მოვხადეთ ქვევრი, შემოვუსხედით გარეშემო სუფრასა და შემოვძახეთ სხვა და სხვა სიმღერები. ამ დროს მობძანდა მღვდელიც, გვიკურთხა სუფრა და როცა ჯვარის სამთხვევლად მივედით, მან გაოცებით მიიხედ-მოიხედა და იკითხა ჩვენი რძლები. მე, რაღა თქმა უნდა, არაფერი არ დავუმაღე მოძღვარსა. ვუამბებ ყველაფერი და ბოლოს მოვახსენე:

— მე ჩემი მოვალეობა შევასრულე, მამაო! ახლა თქვენ იცით და თქვენმა მოვალეობამ!

— მეც ვიცი, ბერუა, ჩემი მოვალეობა, — ბძანა კეთილ-მა მწყემსმა; — ქრისტიანული დარიგება და, შემდეგ სინანულისა, მიტევა... აი ჩემი მოვალეობა!

მღვდელი მივიდა ამბართან, გააღო კარები და ცხარე ცრემლით მტირალ ქალებს მამაშვილურის დაყვავებით უთხრა:

— გამოდით, შვილო, გამოდით კარზედ!. იმავე წამს მორჩილებით წამოდგნენ და გამოვიდნენ ამბრიდან. მღვდელმა, უფალმა ნათელი მოჰფინოს იმის სულსა, მისცა მშვენიერი დარიგება, ამთხვევინა ჯვარზე, მერე ერთმანეთს აკოცინა, დალოცა და უთხრა:

— ამ წმინდა ჯვარის წინაშე დასდევით, შვილებო, პირობა, რომ შეიყვარებთ ერთმანეთს, ვითარცა ღვიძლი დები, იწრომებთ თანხმობით და იცხოვრებთ მშვიდობითა და მყუდროებით. ეს ბრწყინვალე დღესასწაული იყვეს თავდები თქვენი პირობისა და მისმავე მადლმა შეგაძლებინოთ ამ პირობის წმიდათ შესრულება!..

ქალებმა დასდვეს ესეთი პირობა და, უშველოს ღმერთმა მათ მშობლებს, სწორეთ რომ სანაქებოთ ასრულებენ მას-აქეთ ამ პირობასა...

— პატარაობისას დიდ რამეთ მიმაჩნდა, პაპაჩემო, ეგ შენი უებარი წამალი, ახლა კი, ჩემის ქკუთ, ბევრი არაფერია!.. დაიძახა უცებ დათიკამ... მოხუცმა წარბი შეიკრა, თავი აიღო მალლა და მრისხანებით გადახედა ამ სიტყვების მთქმელს. ზურაბამაც და ზაქარამაც გაოცებით დაუწყეს ცქერა დათიკას.

— როგორ?.. აბა, ერთი ქკუა გვასწავლე... ქალაქში ნამყოფი ბრძანდები და, რალა ექვი უნდა, ჩვენზე მეტი გეცოდინება!... უთხრა დათიკას ბერუამ... დათიკა არ შეკრთა, პაპას გაბედვით შეხედა თვალებში და თამამად წარმოსთქვა:

— ისე რომ შიშითა და მონური მორჩილებით, სახრითა და მუშტით არიფერი საქმე არ გაკეთდება საფუძვლიანათა. ესეთი საქმე ტალახით აშენებულ კედლებსა ჰგავს: სინამ ან წიხლს არვინა ჰკრამს, ან წვიმა-ქარიშხალი არ დაჰკრამს, სინამ იდგება, მაგრამ საკმარისია რაიმე შემთხვევა დაატყდეს თავსა და ეს ჩვენი კედელიც მაშინვე გადაინგრევა...

— მიჰქარამ, დაუყვირა გაჯავრებით მოხუცებულმა, — მაშ რათა დგას ესე მაგრა ჩემგან აშენებული კედელი, თუ ის ტალახით არის აშენებული?

— იმიტომა, რომ მაგ უენი კედლისათვის წიხლის კვრა ჯერ ვერავის გაუბედამს... და ვერ გაუბედამს იმტომა, რომ ყველანი ამ ოჯახში შიშ ქვეშ ვიძყოფებით. ყველგან ბატონ-ყმობა გადავარდა და ჩვენ სახლში კი ისევ ძველებური ბატონ-ყმობაა!.. დღეს აქ ყველანი სწორეთ ისე შემოგცქერიან, როგორც ერთ ღროს უენ შესცქეროდი უენგან ქებულ დიდ არამზადა ბატონს თონიკე ქედმაღალაშვილსა, რომელიც ლუკმა-ლუკმა ასჩეხეს თავისავე გლეხებმა, ალბად, კაი კაცობისათვის!..

— ჰაი, შე შეჩვენებულო, შე წყეულო, უენა!.. გაბრაზებით შეჰყვირა მოხუცმა და წამოვარდა ზეზე...

— დაიცა, მამაჩემო, დაიცა!.. უთხრა მამას ზაქარამა, —
 მაგ ვაჭბატონის მორიგება მე მომანდებ... წაბრძანდეს ეს სტუ-
 მარი!.. ვუჩვენებ თავის სეირსა... დათიკა წამოდგა ფეხზე.
 იორდანე და სვიმონა ამოუდგნენ აქეთ-იქიდან. ცხადათ სჩან-
 და, რომ ესენი თანაგრძნობით უცქეროდნენ დათიკას.

X

ამ დროს მუხის ქვეშ თავი შემოყო ერთმა გლეხმა, რო-
 გორც აღმოჩნდა, ამ სოფლის გზირმა, — და ბერუას რაღაც
 დაწერილი ქალაღდის ფურცელი გაუწოდა...

— რა არის ეგა, პეტრე?.. იკითხა მოხუცებულმა.

— რა ვიცი! — უბასუბა გზირმა, — მამასახლისმა მამცა,
 ქრისტესიანთ ბერუას მიუტანე: სუდშია დაბარებულლიო.

— როგორ-თუ სუდში!.. გაკვირვებ-გაჯავრებით წამოი-
 ძახა ბერუამ; სუდში რა მესაქმება?. ხომ არ გადარეულა ი
 მამასახლისი?..! ქალაღდი გამოვართვი პეტრესა: სასამართლოს
 უწყება გამოდგა. წავიკითხე და არ მესიამოვნა მისი შინაარ-
 სი! თავადნი — თეიმურაზ, შალვა და მანუჩარ ქედმაღლაშვი-
 ლები უჩიოდნენ ბერუა ქრისტესიაშვილს მუხნარეულის ვენა-
 ხის შესახებ: ჩვენია და იმას ტყუილად უქირავსო. ამ ამბავ-
 მა საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა ყველა იქ მყოფ
 ქრისტესიაშვილებზე, და მომეტებულად კი ოჯახის უფროს
 ბერუაზე. ფერი ეცვალა, ქირის ოფლმა დაასხა, ნაღვლიანად
 შემომხედა და დაბალის ხმით წარმოსთქვა:

— ჩემ დღეში სუდი თვალითაც კი არ დამინახამს. მუ-
 დამ ისე ვერიდებოდი, როგორც ურია ღორის ხორცსა!. და,
 დახე ერთი რა უქნიათ მაგ წყეულებსა!. მუქარა აუსრულებ-
 ბიათ!.. მოხუცებულმა გადახედა ზურაბასა და უთხრა:

— ბიკო, ზურაბო, შენ უნდა წახვიდე, შეილო, სულში მე არ შემძლიან..

— არა, მამაჩემო, — უპასუხა ზურაბამ, — ჩემი საქმე არ არის სულებში სიარული! არა გამეგება-რა და, გაკეთების მაგივრად, სულ ერთიანად გავაფუქებ საქმესა.

მოხუცებულმა ახლა ზაქარას შეხედა, მაგრამ ამან სიტყვაც აღარ დააცადა; ცივი უარი უთხრა:

— ვერც მე წავალ, მამაჩემო, სულში!. იქ კი ნუ გამგზავნი-და თუ გინდათ, — სამთავე ძმებს ერთ დღეს დავკრი თავებსა!. სთქვა ზაქარამ და გაბრაზებით დაიღო ხანჯალზე ხელი.

— არა, მამაჩემო, — წარმოსთქვა დინჯად, აუჩქარებლივ დათიკამ, — მაგათ ჩაძალღებას არც მე გავეცევი, მაგრამ ეს საქმე სხვა რამეს მოითხოვს და არა ხანჯლის ტრიალსა. იმათ საქმე ზაკონით დაუწყვიათ, ჩვენც ზაკონს უნდა მივმართოთ. ზაკონს ზაკონი უნდა, სტატის სტატია!.

მოხუცებულმა შემომხედა და თავის ქნევით დაბალის ხმით მითხრა:

— ხედამ ამ ავაზაკ სათოკეს, როგორა ლაპარაკობს?. აი მაგისთანა სიტყვები შეგვეძენა მაგისმა ქალაქში წოწიალმა! შეეხედე დათიკას და, საკვირველია, მხოლოდ ეხლა შევნიშნე მისი კინტოური ჩაცმა-დახურვა: კინტოური წულები, უბე დაშვებული შავი შარვალი, შავი მოკლე ჩოხა და ამ ჩოხაზე შემორტყმული დიდ ბუშტებიანი ვერცხლის ქამარი.

— ეტყობა, ხშირი სტუმარია ეს ვაჟბატონი ქალაქისა?. დავეკითხე დაბალისავე ხმით ბერუას.

— თორმეტი წლისა იყო, როცა პირველად სახლიდან გაგვექცა, — მიპასუხა მან. მთელი წლის ძებნა-ჩხრეკის შემდეგ მივაგენით კვალსა, მერე კიდევ ვიპოვნეთ: ქალაქში ჩასუ-

ლიყო და იქ ერთ აღუკანტს მოსამსახურეთ დასდგომოდა, იმ პირობით კი, რომ წიგნი ესწავლებინათ. წამოვიყვანეთ, მაგრამ ხელმეორედ გაგვექცა; იმავე აღუკანტან მისულიყო. სამჯერ თუ ოთხჯერ მოვიყვანეთ და ეგ ხელახლა ქალაქშივე გარბოდა. ავდექით ჩვენცა და მივანებეთ თავი. მას აქეთია იქა გდია!. სამ-ოთხ წელიწადში ერთხელ მოვა ესე; დავგებდამს და წავა ისევა!. ეს ორი წელიწადია, ვილაც ავლაბრელ სირაჯთან არის თურმე.

— ჩვენ, — დაიწყო კვალად დათიკამ, — ხვალვე ქალაქს უნდა წავიდეთ და ჩემი ნაცნობი აღუკატი ვნახოთ. მე რო იმასთან ვიყავი, მახსოვს, სწორეთ ესეთი საქმე აიღო ერთი გლეხისა, გაარაზბორა სუდებშია და ბოლოს მოიგო კიდეცა. ისე კი არა, საყველ-პუროთ: დღეს ასეა და ხვალ სხვანაირათა; არა!. „სავსემათ“ მოიგო.

— მარტოკა შენ წახვალ, თუ სხვაც იქნება საქირო?. ჰკითხა მოლაპარაკეს ზურაბამ.

— არა, — მიუგო დათიკამ, — მარტოკას მე ვინ მენდობა, პაპა ჩემიც უნდა წამოვიდეს.

დათიკას ყველანი შეურთიდნენ. დაესხედით და ჩაფიქრებით ვიწყეთ სჯა-ბაასი ახლად წამოყენებულ სავაგლახო სავანზე. ამ ბაასის დროს დათიკა თავის ცოდნით, გამოცდილებით და, ღომეტებულად, გაბედულობით პირველობდა. გადასწყვიტეს: ხვალვე შესდგომოდნენ საქმეს. მზე დასავლეთის მთებს ეფარებოდა. მოვიდა ჩემი წასვლის დროცა. ნაღვლიანის გულით გამოვეთხოვე ჩემს სტუმართ-მოყვარე მასპინძლებს და გავწიე სოფელ ნაზვრევისაკენ. ზენა-ქარი ამოვარდნილიყო. ტრიალ მინდორზე რომ გავედი, ღონივრად დაუბერა; შავი საავდრო ღრუბლები საიდგანლაც წამოშალა და აქამომდე მოწმენდილ ლაყვარდ ცაზე მრისხანებით გაჰფანტა. პატარა ხანს უკან გაისმა ქუხილის გრიალიცა. მე მაინც არა ვჭკობდი: მივდიოდი ნელნელა დაფიქრებულ-დაღონებული...

როცა წვიმის წინწყლები დამეცნენ, გამიკვირდა!.. მე მეგონა, რომ ამ ქარიშხალსაც, ქუხილსაც და ღრუბლებსაც ჩემთან არავითარი საქმე არ ჰქონდათ, რომ იგინი მხოლოდ ბერუა ქრისტესიაშვილის ოჯახის წინააღმდეგ გამოსულიყვნენ, მის გარეშემო იკრიბებოდნენ..

ახრბოქლა.

1904 წ. მარამოხისთვის 24-ს.

ბ რ ძ ო ლ ა

ნინოწასთვის ნათქვამ ზღაპრებიდან

ემილ ზოლასი

(ფრანგულიდან)

ვინ იცის, რამდენი მზის სხივი, რამდენი ფერადი ყვავი-
ლები უნახავს შენს თვალებს, რამდენი სურნელება შეგიყნო-
სია! ნინონა, ნუ თუ არ მოგბეზრდა ეს საუკუნო, დაუსრუ-
ლებელი გაზაფხული? სად გაგონილა სულ მუდამ სიყვარული,
სულ მუდამ ხოტბა და ქება-დიდება თექვსმეტის წლის ქალის
ოცნებისა! ჩემო ავგულო გოგონა, საღამოთი, ის-ის არის,
ვარდის კოპწილობასა და ქრიჭინის უდარდებლობაზე ლაპარაკს
გავიბამ თუ არა, შენ იძინებ. რომ მოგეწყინება, დაჭუქავ
შენს დიდრონს საუცხოვო თვალებსა; მეც, რაკი შენის თვა-
ლებს ცქერა აღარ შემეძლება, ენა მებმება, ვლუმდები, ველარ
ვათავებ დაწყებულს ამბავსა.

მაგრამ დამაცა, ნინონ, შენს ზარმაც თვალებს გაგახელინებ.
ერთი ასეთი საშინელი ზღაპარა გიამბო, მთელი კვირა თვალე-
ბი ვერ მოხუქო. შენ ყური დამიგდე! მეტად ხანგრძლივის ღი-
მილის შემდეგ შიში საამურია ხოლმე.

I

ოთხმა ჯარის კაცმა გამარჯვების შემდეგ, სალამოზე კარავი დასცეს ბრძოლის ველზე, ერთს მიყრუებულს კუთხეში. დღე და ღამე გაიყარა. ოთხივე მხიარულად შეექცეოდნენ ვახშამს, მკვდრებ შორის.

შუაში ცეცხლი ენთოთ, ცხვრის ხორცს გაღვივებულს ნახშირზედ შეწვას არცკი აცდიდნენ და უმადვე ჰყლაპავდნენ. მოწითალო ალის სინათლე ბუნდად ანათებდა ოთხსავე და მათს ვეება აჩრდილს შორსა სტყორცნიდა. ჟამ და-ჟამ მკრთალი აჩრდილი გადაუბრუნდა მათს გვერდით დაყრილს თოფებს, და ბნელაში მძინარე კაცები გამოჩნდებოდნენ, თვალღია-დარჩენილები.

ჯარის-კაცები მადიანათ ხარხარებდნენ, არც კი ამჩნევდნენ მათკენ მოშტერებულ თვალებსა. დარდ-ნაღველის აშშლე-ლი დღე იყო. არ იცოდნენ, ხვლევე რას მოუტანდათ, დღესა ვართ დასვენებული და კარგათ გავატაროთ ღროვო.

ღამესა და სიკვდილს მოეცვა ბრძოლის ველი, მათი დიდი ფრთები მღუმარებასა და შიშის ზარს აბერტყავდა იქაურობასა.

ჰამას რომ მოჩნენ, გნეისმა დამღერა. მისი რაკრაკა ხმა მღუმარესა და ბნელს ჰაერში სწყდებოდა; მხიარული სიმღერა მისს ტუჩებზე უბუსთან ერთათ ქვითინებდა. ჯარის კაცს თვითონვე უკვირდა,—ე რა უცნობ სიმღერას ვმღერიო! უფრო ასწია ხმას. უცბათ ბნელაში საშინელი კივილი გაისმა, გულის შემზარავი.

გნეისი გაჩუმდა, გაოცებული. ელბერგს უთხრა:

— მიდი, ნახე, ე რომელმა მკვდარმა გამოიღვიძა?

ელბერგმა მუგუზალი აიღო და წავიდა. მუგუზლის სინათლეზე ამხანაგები რამდენსამე წუთს თვალს ადევნებდნენ. ჰხედავდნენ, რომ ელბერგი რამდენჯერმე დაიხარა, თითქო მკვდრებს ეკითხება რასმეო; ჰხედავდნენ, რომ თავისის ხმლით ბუჩქებს მისწი-მოსწია, მერე თვალთაგან მიეფარა ამხანაგებსა.

—კლერიონ, —უთხრა ცოტა ხნის სიჩუმის შემდეგ გნეისმა, — ამ საღამოთი მგლები დაწრწიან: წადი, ნახე, ელბერგი რა იქნა?

კლერიონიც გაჰქრა ღამის სიბნელეში.

გნეისი და ფლემი, ლოდინით გაჯერებულები, ფარაჯებში გაეხვივნენ და მიფერფლილ ცეცხლის პირას დაწვნენ. ის-ის იყო უნდა ჩასძინებოდათ, საშინელი კვილი კვლავ მოესმათ. ფლემი ხმა-ამოუღებელივ წამოდგა და ორის ამხანაგის კვალს გაჰყვა ბნელაში.

გნეისი მარტოკა დარჩა. შეეშინდა, შეეშინდა იმ შავის წყვდიადისა, რომელშიაც ტანჯვის ხმა მოისმოდა მამაკვდავისა. ცეცხლს შეშა დააყარა, იქნება, სინათლემ შიში გამიქარვოსო. ცეცხლს წითელი ალი ავარდა, სისხლის მგზავსი; მიწას ნათელი მოეფინა განივრადა და რგვალად; ამ სინათლის წრეში ბუჩქები უცნაურს ფერხულში ჩაებნენ; მკვდრები-კი, ბნელაში რომ ეძინათ, თითქო უხილავი ხელი მიეკარათო, ჰკრთებოდნენ.

გნეისს სინათლისა შეეშინდა. ანთებული ტოტები მიჰყარ-მოჰყარა და ფეხით ჩააქრო. როცა უარესათ ჩამოზნენდა, შეჰკრთა, შიშმა შეიპყრო, მომაკვდავის გმინვა-კვნესა არ გავიგონოვო. წამოჯდა, მერე ადგა—ამხანაგების დასაძახებლად. თავისის ხმისა შეეშინდა, — ვაი თუ ჩემს ხმაზე ცხედრებმა ყურადღება მომაქციონო!

ამოვიდა მთვარე. გნეისს თავხარი დაეცა, მთვარის მკრთალი შუქი ბრძოლის ველს რომ მოეფინა. სინათლეზე ყველაფერი გამოჩნდა; გამოჩნდა საშინელი და სახარელი ველი. აოხრებული მინდორი, მკვდრებითა და ნამტვრევებით დაფარული, თვალ წინ გადაეშალა, თითქოს სინათლის სუდარით არის დაფარულიო; ხოლო ეს სინათლე დღისა კი არ იყო, ღამესი იყო და სიბნელეს ანათებდა. სიბნელე კი ხელუხლებელი რჩება, ჩუმი, გულის გამხეთქი.

ზეზე გაჩერებულს გნეისს შუბლზე ცივმა ოვლმა დაასხა. იფიქრა, მოდი გორაკზე ავალ და მკრთალ მნათობს ჩაეაქრო-

ბო. თავის თავს კითხა: კარგი-და, ე მკვდრები რაღას უცდიან, რატომ არ დგებიან და გარს არ შემომხევევიან, ხომ კარგათა მხედვენი? მთელის ტანით ააცახცახა უნძრეველ გვაგების ყურებამა და, რაღაც საშინელის უბედურების მოლოდინში, თვალები დახუჭა. ქუსლს ქვეშ რაღაც უცნაური სითბო იგრძნო. დაიხარა; დაინახა სისხლი, წვრილათ მიწანწკარებდა მას ფეხებ ქვეშ, ზედ უვლიდა კენჭებს და მხიარულათ მილუკლუკებდა. სისხლი სიბნელიდან გამოდიოდა, ერთს ხანს შუქი მოეფინებოდა მთვარისა, მერე ისევ სიბნელეში დაიმალებოდა, თითქოს შავკანა გველია და ბოლო-მოუღებლათ მიიკლაცნებო. გნეისმა უკან დაიხია, თვალების დახუჭვაც-კი ვერ მოახერხა: ზარდაცემული, თვალგ-დაქუცტილი მიშტერებოდა სისხლის წანწკარსა.

ხედავდა, სისხლი ზევით-ზევით იწვედა, განიერდებოდა; სისხლის წყარო მდინარედ იქცა და მღორეთ და დამშვიდებულად დაიწყო დენა, ასე რომ ბავშვსაც შეეძლო ზედ გადამხტარიყო. მდინარე აზვირთდა. ყრუ ხმაურობით მოჰგორავდა მიწაზე, ნაპირებზე მოწითანო ქათსა ჰყრიდა. ნიავეღარი, ბოლოს უზარმაზარ ტბად იქცა.

ტბას ცხვრები მოჰქონდა; საკვირველი ის იყო, ამდენი სისხლი როგორ გაედინა ქრილობებსა, რომ მისმა ტალღებმა მკვდრების ატივტივება შეიძღეს!

გნეისი უკან-უკან იხევდა, აზვირთებულს ტალღებს თავს არიდებდა. ნაპირებს ველარ არჩევდა, ეგონა, მთელი მინდორო ტბათ გადაიქცაო.

ერთბაშათ, იგრძნო, რომ კლდეს მიეყრდნო და იძულებული შეიქმნა გაჩერებულიყო. მისს მუხლებს სისხლი მიეკრა. წყალს მკვდრები მიჰქონდა; გვერდით გაუვლიდნენ და თითქო დასცინიანო; თვითთელი ქრილობა მათი პირად იქცეოდა ხოლმე და მისს ლაჩრობას დასცინოდა. თავს ძალა დაატანა გნეისმა, წელში ვასწორდა, კლდის წვერს მოებლაუჭა, მაგრამ წვერი კლდისა მოსტყდა, გნეისი დაეცა და მისი მხრები სისხლის ტალღამ დაჰფარა.

მთვარე, ფერ მკრთალი და მღუმარე, დაჰყურებდა ამ სისხლს ზღვასა, მისი სხივები შიგ საუკუნეთ ინთქებოდა. ცას სინათლე ეფინებოდა, ვეება სუდარა, წყვდიადისა და სიმწარის გოდება კენესისაგან მოქსოვილი, თითქოს დაღებულნი პირია უფსკრულისაო.

ტალღა ზევით ზევით აღიოდა და, ბოლოს, თავისის ქაფით გნვისს ტუჩები შეუღება.

II

განთიადისას ელბერგმა გნვისი გამოადვიძა, რომელსაც ქვაზე თავი დაედო და ისე ეძინა.

— ძმაო, — უთხრა ელბერგმა, — ბუჩქნარში გზა დავკარგევი და ხის ქვეშ რომ ჩამოვჯექი, ძილი მომერია, ისეთი უცნაური სიზმარი ვნახე, — გამომეღვიძა და მაინც კიდევ თვალწინ მიდგას.

ქვეყნიერობა ახალი გაჩენილი იყო. მთელი ზეცა თითქო მთლად ღიმილად არის ქცეულიო. ჯერ ისევ უმანკო დედამიწა მაისის მზის სხივისაგან ჰშვენოდა, ქალწულის მსგავსი, უბიწო ბალახი მწვანეთ დაღდადებდა, თან ისეთი დიდი რამ გაზრდილიყო, რომ ჩვენის ღრრის უუდიდეს მუხებს აქარბებდა; ხეები ისეთის ფოთლებით შემოსილიყო, რომლის მსგავსს ჩვენს ღრრში ვერავინა ნახავს. მთელის ბუნების ძარღვები ზრდისა და სიცოცხლის წყაროთი იყო სავსე და ეს წყარო სიცოცხლისა ისე უხვი იყო, რომ მცენარეებს არა სჯერდებოდა, — შედიოდა კლდეთა გულში და კლდეებსა ზრდიდა.

ცის კიდური უშფოთველი იყო, გაბრწყინებელი. ჩვენი წმინდა დედა-ბუნება იღვიძებდა. ბავშვსავით, ყოველ დილა მუხლ-მოდრეკილი მადლობასა სწირავდა უფალსა მზის სხივისთვის და ზეცამდე მთელს თვისს სურნელებასა ჰგზავნიდა ხოლმე, მთელ თვისს საგალობელსა, საუცხოვო სურნელებასა, გამოუთქმელად ტკბილს, სანეტარო საგალობელს, რომელიც ჩემთა გრძნობათა ძლივას ესმოდათ, იმდენათ დიადის ღვთიურის ძალით იყო აღსავსე შთაბეჭდილება იგი.

დედა-მიწა მშვიდი და ნაყოფიერი, ადვილათ იძლეოდა ნაყოფსა. ხეხილი ყველგან ხარობდა, პურის ყანები გზის პირებსა ჰქარგავდა, როგორც ქორთა ჭინჭარი, ჰაერს ეტყობოდა რომ ადამიანის ოფლი და ზეცის სუნთქვა ჯერ კიდევ არ შეერთებულყო. მარტო ღმერთი მუშაობდა თვის შვილთათვის.

ადამიანი, ფრინველის მგზავსათ, ზეცით გამოგზავნილ საზრდოთი იკვებებოდა. დადიოდა ღმერთს მადლობასა სწირავდა, ხეს ნაყოფს მოსწყვეტდა, ნაკადულს წყალს დაეწაფებოდა, საღამოს ხეების ქვეშ იძინებდა, ხორცი ეზიზღებოდა, სისხლის გემო არ იცოდა; მხოლოდ ის საქმელი მოსწონდა, რაც მზისა და ცვარისაგან იყო დამზადებული.

ამგვარად, ადამიანი უმანკოებით იყო აღსავსე და ეგ მისი უმანკოება ბუნების დანარჩენ ნამოქმედართა მეფეთა ხდიდა. ყველგან მშვიდობა სუფევდა. მთელი სამყარო რაღაც სიწმინდით, სისპეტაკით იყო მოსილი და საღმრთო მშვიდობა ნანას ეუბნებოდა. ფრინველნი უშიშრათ დაფრინავდნენ, ტყე საშალავ ადგილათ არ იყო გადაქცეული. ყველა ღვთის გაჩენილი სულიერი მზის სინათლეზე ცხოვრობდა, ერთს ხალხს შეადგენდა, ერთად-ერთს კანონს ემოჩილებოდა -- სათნობას.

ამ არსებათა შორის დავდიოდი, ამ ბუნების შორის ვტრიალებდი და ვგრძნობდი, ღონეც მემატება და უკეთესათ ვარ-მეთქი. მძიმეთ ვსუნთქავდი ღვთიურის მადლით შეზავებულ ჰაერსა, რაც ჩვენს მოშხამულ ატმოსფერას დავშორდი და ერთბაშათ ამ სამოთხე ქვეყანაში გადავსახლდი; სწორეთ იმ ნეტარებით ამევსო არსება ჩემი, რა ნეტარ მდგომარეობასაც მღვიმე-მალაროში მომუშავე თავისუფალ ჰაერზე გამოხვლის დროს ჰგრძნობს ხოლმე.

სიზმართა ანგელოზი ჯერ ისევ მარწყევდა. ჩემი სული ტყეში შევიდა და იი რა დაინახა:

ძირ ნაყარ ფოთოლში ჩამალულ საცალფეხო ბილიკით ორი კაცი მიდიოდა, ერთი წინ და მეორე უკან. წინ მიდი-

ოდა უმცროსი, უღარდელად მიიმდგროდა და აღერსიანათ უყურებდა ყოველ ბალახს. ხანდისხან უკან მოიხედავდა და თანამგზავს გაუღიმიებდა. ამ ღიმილში ისეთი, როგორღაც გამოუთქმელი, სიტკბოება იხატებოდა: რომ მივხვდი, ეს ორნი ძმანი უნდა იყვნენ-მეთქი.

მეორეს პირი მოეკუმა, თვალეში სიბოროტე ეხატებოდა. შურიანად უყურებდა ყმაწვილის ზურგს, აჩქარებით მისდევდა და ხანდისხან წაიფორხიალებდა კიდევაც ასე იტყოდით, მსხვერპლს მისდევსო, ხოლო მსხვერპლიკი არსად გაუბრბისო.

დავინახე, უფროსმა ხეს ტოტი მოსტეხა, ჯოხი გააკეთა ტლანქი, მერე, თითქო ეშინიან, თანამგზავრი არ დამეკარგოსო, გაიქცა, ჯოხი კი თავისს ზურგს უკან დაჰმალა. ყმაწვილი, ის-ის იყო, ჩამოჯდა, რომ დეცადნა. უფროსი ძმა რომ მიახლოვდა, ადგა და შუბლში აკოცა, თითქო დიდი ხანია ერთმანეთი არ უნახავსთო.

ისევ გზას გაუდგნენ. მზე ჩასავალს იყო. ახალგაზდა კაცმა ფეხს მოუჩქარა. შორიდან დაინახა უკანასკნელის ხეების იქით, მინდვრის ნაზი მოხაზულობა, ჩამავალის მზის სხივებით დაოქროვებული. ბოროტის სახის კაცს ეგონა, გაქცევას აპირებსო, და ჯოხი ამართა.

ამ დროს ძმა მობრუნდა, მხიარული სიტყვა წაქეზებისა ტუჩებზე გაეყინა,—ჯოხმა თავი გაუტეხა და სისხლი თქრიალით წამოსქდა.

ბალახმა, რომელზედაც დაეცა პირველი წვეთი სისხლისა, შეშინებით მიწაზე დააღვენთა. შეშინებულმა, აკანკალებულმა მიწამ შესვა ეს წვეთი სისხლისა; გარნა გულიდან ხმა ამოხდა ზიზღისა და ბილიკის ქვიშამ ქაფად აღმოანთხია საზიზღარი სასმელი.

მომაკვდავის ყვირილზე სულიერნი არსებანი იქით-აქეთ დაიქსაქსენ თავზარ-დაცემულნი. ვინ სად შეჰყო თავი, ვინ სადა. შარა გზას კი ყველანი მოერიდნენ; ზოგნი ჯვარედინ გზაზე ჩასაფრდნენ და მძლავრნი სუსტებს დაერივნენ. ვხედავდი, ჩუმათ როგორ ილესავდნენ კლანქებსა და კბილებსა. დიდი ავაზაკობა გაჩნდა ბუნებაში.

თვალ-წინ გამიქროლეს საუკუნო მტრებმა: ძერა მერცხალსა ჰწვდა, მერცხალმა ფრენით ჭია დაიჭირა, ჭია მძოვრს დააჯდა. ჭიიდან დაწყობილი ვიდრე ლომამდის, ყველა სულიერმა არსებამ იგრძნო შიში. სამყარომ თითქო კულზე იკბინაო და დაუსრულებლად თავის-თავს წეწვა დაუწყო.

თვით ბუნება შიშის ზარმა აიტანა და კარგა ხანს იმანკიერხებოდა. ცის კიდურს ბინდი გადაეკრა. წყლები ბოლო-მოუღებელის ქვითინით ეშვებოდნენ თავქვე, ხეებს ამის შემდეგ ტოტები ატყდებოდათ და ყოველ წელიწადს მიწას თავისის დამქენარის ფოთლებით აძინებდა!...

III

ელბერგი რომ დაბრუნდა, კლერიანიც მოვიდა. თვისს ორს ამხანაგს შუაში ჩაუჯდა და უთხრა:

— რაც ახლა უნდა გიამბოთ, არ ვიცი, სიზმარი იყო თუ ცხადი, ამიტომ რომ სიზმარი საშინლად ჰგვანდა ცხადსა, და ცხადიც უფრო მეტადა ჰგვანდა სიზმარსა.

სამყაროს შუაზე გზა მიდიოდა და მე ამ გზაზე ვიდექ. გზის აქეთ-იქით ქალები ჩამომწყრივებულიყვნენ და ხალხი მიდი-მოდიოდა.

გზა შავის ფლაქნით იყო დაფენილი. ფეხები მიტურდებოდა, — ფილაქანზე შავი სისხლი დავინახე. ორად დაქანებულ გზის შუაზე წითელისა და სქელი წყლის რუ მიჩხრიალებდა.

მივდიოდი; ხალხი ირეოდა. ხან ერთ ჯგუფთან მივიდოდი, ხან მეორესთან; თანაც ვაცქერდებოდი, სიცოცხლე რა გვარად მიგორავდა ჩემს გვერდით.

ერთს ალავას მამები თვისს ქალებსა მსხვერპლად სწირავდნენ: მათს სისხლს ვილაც საზარელ ღმერთს დაჰპირებოდნენ. ქერა თავები ქალებისა სამსხვერპლო დანის ქვეშ იხრებოდნენ და სიკვდილის ამბარზე ფერი ეკარგებოდათ.

მეორეგან, აკან ქალებული და ამაყი ქალწულები თავს იკლავდნენ, ოღონდ კი ნამუსის ახდას თავი დავახწიოთო. სამარე მთს სიქალწულეს თეთრ სუდარასავით ეფარებოდა.

კიდევ იქით, საყვარლები ხვეწნა-კოცნის დროს სიცოცხლეს ესალმებოდნენ. შეყვარებული ქალი თავის მარტოობას დასტიროდა, სული ხდებოდა, თვალები ზვირთებისაკენ დაეშტერებინა, და ამ ზვირთებს მისი გული თან წაეღოთ. მეორე შეყვარებული ქალი თავის საყვარლის ხელში მომკვდარიყო და წყალში იძირებოდა, საყვარელთან ერთად. საუკუნოთ გადახვეული.

სულ იქით, ადამიანი, სიღარიბითა და სიბნელით გაკირებულნი, თავიანთს სულებს უკეთეს ქვეყანაში ჰგზავნიდნენ, რათა იქ ეპოვნათ თავისუფლება, რომელსაც საქაოში ამაოდ დაეძებდნენ.

ყველგან ამ ქვეყნის ძლიერთა სისხლის ნავალი რჩებოდა ფილაქნებზედ. ზოგი ძმის სისხლში მიაბიჯებდა ფეხებსა, ზოგი კიდევ თავის ბატონისაში. მტერიან გზაზედ მათი გასისხლიანებული კვალი წაუშლელად რჩებოდა.

ქურუმნი თავისს მსხვერპლთა ჰხოცავდნენ, მერე, მათის მოთახთახე შიგნეულისაკენ უაზროთ თავდახრილნი, ყველას არწმუნებდნენ, ამ შიგნეულით ზეციურ საიდუმლოებას ვიგებთო. თვისის ანაფორის ქვეშ დამალული ხმალი დაჰქონდათ და ღვთის სახელით ომს უქადაგებდნენ ხალხსა. ხალხიც უჯერებდა მათს სიტყვებსა. შეუტევდნენ ხოლმე ერთმანეთსა და ერთი-მეორეს მუსრს ავლებდნენ, ეუუავდნენ, რათა უფრო მეტად ედიდებინად საერთო მამა ზეციერი.

მთელი კაცობრიობა დაითრო და საზიზღარ სისხლით გაუწმინდურებულ ფილაქანებზე ეცემოდა. თვალები დაეხუქნა, ხელში ორივ მხრივ მქრელი მახვილი აეღო და ბნელაში ყველას აძგერებდა და ჰხოცავდა.

გრილი სიო განადგურებისა და მუსვრისა ხალხს უბერავდა და მერე შორს, მოწითალო ბურუსში, ინთქებოდა. ხალხიც მირბოდა, საზარელი გრიგალით ატაცებული. ერთი აურზაური; წეწა-გლეჯა იღვა. თან იტანდა ფეხ-ქვეშ ყველას, ვინც ძირს ვარდებოდა და უკანასკნელ სისხლიდან იცლებოდა. ბრაზით სული უგუბდებოდა, სწყველიდა ცხედარსა, როცა ამ უკანას-

კნელს ღონე ერთმეოდა კვნესა-გმინვისა, შებრალების სათხოვ-
 ნელადა.

სასხლსა სვამდა დედა-მიწა, ხარბადა სვამდა; მეტად არ
 ეზოზლებოდა მისს გულსა ეს სითხე. სიმთვრალისაგან გონ წა-
 რომეულ არსებასავით, დედა-მიწა ლაფითა ძღებოდა.

ფეხს მოვუჩქარე, ჩემი ძმები არა ვნახო-მეთქი. შავი გზა
 ისევ იშლებოდა, იმგვარადვე განიერი, როგორც წინად იყო;
 ნაკადულს, რომელსაც მე მივყვებოდი, სისხლის ტალღა თით-
 ქო რომელღაც უცნობ ზღვისაკენ მიაქვსო.

რაც უფრო მივდიოდი, ვხედავდი, რომ ბუნება თან-და-
 თან იღრუბლებოდა, საზარელი სახე ედებოდა. ვაკე-მინდორთ
 ღრმად პირი დაადეს. უნაყოფო, მწირ ქედებთა და ჩამობნე-
 ლებულ ვაკეთა შორის სალი-კლდენი მოსჩანდნენ. სერები
 მალღებოდა, ვაკე თან-და-თან ძირს იწვედა; ქვა მთად იქცა,
 ვაკე—უფსკრულად.

ადარსად ბალახი, ადარსად ხავსი! დაღონებული კლდე-
 ბი-ლა წოსჩანდა, მზის სხივით გათეთრებული, წყვილიადით მო-
 ცული, საზარელ ძირებითა. ამ სამარისებრივის სიჩუმით მო-
 ცულ კლდეთა შორის გზა გადიოდა.

ბოლოს, გზამ ერთბაშათ მიუხვია, და საზარელ ადგილას
 მოვექექე.

ოთხი მთა ერთმანეთს მძიმეთ მისწოლოდა და მათს შუა
 ვეება აუზი გაჩენილიყო. მათი ჩამოშალაშინებული და მისხ-
 ლეტილი გვერდები, მდევთა საბლის მგზავსად ამართულები,
 გარეშემო შემოხვეოდნენ აუზს, უზარ მზარ ქას დამსგავსებულს,
 ქას—განიერს, ცის კიდურამდის მიღწეულს.

ამ ქას ნაკადული უერთებოდა და სისხლით იყო სავსე.
 ეს ზღვა სისხლისა მშვიდი და სქელი, ნელ-ნელა უფსკრული-
 საკენ იწვედა. ისეთი შეხედულობა ჰქონდა, თითქო ქვის კა-
 ლაპოტში სძინავსო; ღრუბლები ცისა შიგ აღისფერად ბრჭყვია-
 ლებდა.

მივხვდი, ძალმომრეობით დაღვრილი სისხლი სულ აქა
 ჰგროვდება-მეთქი. მას აქედ, რაც პირველი აღამიანი იქმნა

მოკლული, თავის ცრემლს ამ უფსკრულში აღვენთებდა, ცრემლიც ისე უხვად დენილა, რომ ეს უფსკრული პირთამდე მოუყრია.

— იმ ღამეს დავინახე, — სთქვა გენისმა, — ნაკადული ამ დაწყევლილს ტბას არ უერთებოდა.

შიშის ზარმა ამიტანა, — განაგრძო კლერიანმა, — მიეუხლოვდი ნაპირას და თვალთ ტალღების სიღრმე გავზომე. მათს ყრუ ხმას ყური რომ ვათხოვე, მივხვდი, — მიწის შუა გულისაკენ მიდის-მეთქი. მერე კლდეებს მივაპყარ თვალები, ქის გარშემო აზიდულებს, და დავინახე, რომ ტალღები მათს მწერვალებსა სწვდებოდა. უფსკრულიდან ხმა მომესმა: „ტალღა, ზავით რომ იწვევს ხოლმე, მანამდე ივლის, სანამ წვერამდე არ ავა. მერე ისევ აიწვევს, ამ დაწყველილ აუზიდან მდინარე გადმოხეთქს და მინდვრებზე გაიშლება. მთანი მოიქანცებიან ტალღებთან ბრძოლითა და ძირს დაიწვევენ. მთელი ტბა მოედება ხმელეთსა და წაპრდენის. ამ გვარად, ხალხი დაიხოცება, მათის მამების მიერ დაღვრილ სისხლში დაიხრჩობა“.

— ეს დღეც მოახლოვებულია, — თქვა გენისმა, — ტალღები წუხელ ძალიან მაღლა იყო ასული.

IV

მზე ამოდოდა, კლერიანმა თვისის სიზმრის თქმა რომ გაათავა. ჩრდილოეთით ბუკის ხმა მოდიოდა, — დილის ნიავს მოჰქონდა. ჯარის კაცებს, მინდორში გაფანტულებს, დროშის ქვეშ შესაგროვებლად იწვევდა ეს ხმა.

სამი ამხანაგი აღდგენ და თავიანთი თოფები აიღეს, წავიდნენ, ჩამქრალ ცეცხლს უკანასკნელად შეხედეს; უცბათ ფლემი დაინახეს, მათკენ მიმავალი, — მტერისგან გათეთრებული ფეხები მაღალ შამზნარში ეხლართებოდა.

— არ ვიცი, ღმერთმანი, საიდან მოვედი, — სთქვა ფლემმა — ისე გამალებული მოვრბოდი. რამდენისამე საათის განმავ-

ლობაში ხეები გაშმაგებულის ფერხულით მომდევდნენ უკანა. ჩემის ფეხების ხმა ნანასავით მეწვეთებოდა ყურში. უნებურად თვალები მებუქებოდა, სულ მოვბობდი, ერთ წუთსაც არ შევიჩერებულვარ და ასე ზეზეურად დამეძინა. უცნაური სიზმარი ენახე.

ერთშაბათ გულსაკლავად გახრიოკებულ სერზე მოვექეცი. ცხარე მზე მაღალ კლდეს აჭერდა, ფეხის ტერფი სიარულის დროს მეწვოდა. ვეშურებოდი სერზე ასვლასა.

სიარულს მოვუჩქარე; დავინახე სერზე ერთი კაცი ამოდიოდა, მძიმედ. თავზედ ეკლის გვირგვინი ედგა, მხრებზე მძიმე ტვირთი დასწოლოდა და სისხლის ოფლი წურწურით ჩამოსდიოდა სახეზედ. ძალიან უჭირდა სიარული, ყოველ ფეხის გადადგმაზე წაიბორძიკებდა ხოლმე.

მიწა თონესავით იყო გახურებული და მისის საცოდაობით ვიწოდი. ერთს ხესთან მივედი, სერზე, და იქ ლოდინი დავუწყე. დავინახე ჯვარი მოჭკონდა. თავს გვირგვინი ედგა ეკლისა, აღის ფერი ტანისამოსი ეცვა ტალახში მოსვრილი, — მივხვდი, მეფე არის-მეთქი.

უკან კარისკაცები მოსდევდნენ და მახვილებსა სცემდნენ, როცა სიარულს მოუკლებდა. კლდის თავზე რომ ავიდნენ, ტანთ გახადეს და ჯვარზე გააკრეს, ლურსმებმა ორივე ხელი გაუჭრა და გაუსისხლიანა. მერე ფეხი ფეხთან მიუტანეს, იმანაც გადააჯვარედინა, და ერთის ლურსმით ჯვარზე მიამაგრეს.

პირაღმა იწვა, ჩუმად და ზეცას შესცქეროდა. თვალთავან გადმოცვივნილი ორი კურცხალი დაწვზე გადმოუგორდა, თვითონ არც კი ამჩნევდა ამ კურცხლებსა და მის ბაგეთა მორჩილსა და თავმდაბალს ღიმილში იკარგებოდა.

ჯვარი აღმართეს; ტანის სიმძიმემ ჭრილობა საშინლად გაუმწარა. მესმოდა მისი ძვლების ქახა-ქუხი, ჯვარცმული გააჟრჟოლა, მერე ისევ ზეცად აღაპყრო თვალნი.

მე კი შევცქეროდი. მისის დიდებულის სიკვდილის მნახველმა ვსთქვი: „ეს კაცი მეფე არ არის-მეთქი“. შემებრალა საშინლად და ჯარის-კაცებს დაუყვირე, გული გაუგმირეთ და მალე მოუღეთ ბოლო-მეთქი.

ჯვარზე ჩიტუნია შამოჯდა და გალობა დაიწყო. სევდანი იყო ხმა ჩიტუნისა, ქალწულის ტირილსავით მეწვეთებოდა ყურში.

„სისხლი აღსა წითლად ჰღებავს, — ჰკალობდა ჩიტუნია, — სისხლი ალისფრებს ყვაილსა, სისხლისაგან ღრუბელსაც წითელი ფერი გადაეკვრის ხოლმე. ქვიშაზე დავჯექ, ფეხები სისხლით შემეღება; ფრთებით მუხის ტოტებს მივეკარე — და ფრთები გამიწითლდა.“

„შემომხედა წმინდანი; უკან გავყევი. ვიბანე წყაროზე და ბუმბული გამეწმინდა. ვგალობდი: „ნამი მკვლევლობისა არ გაგაცოდვილიანებსო.““

ღღეს-კი ამას-ლა მღერი: „სტიროდღე, გოლგოთის ჩიტუნიავე, დასტიროდღე შენს ბუმბულსა, ამას სისხლით ნაკურებსა, ვანჯ უბეში გიხუტებდა და გიფარავდა. მოვიდა, ჩიტუნიები უნდა განებანა, — და, ოხ-მე! — ადამიანნი იძულებულს ჰყოფენ თავისის ქრილობის ნამით აპკუროს საცოდავი ჩიტუნიები!...“

„იმედი მეკარგება. დავსტირი ჩემს შებღალულს, სისხლში მოსვრილ ბუმბულსა. სად ვიპოვო, ქრისტე, შენი ძმა, რომ თვისი ღვინის ტანისამოსი გამიხსნას? ოხ, საცოდავო მასწავლებლო! შენი შვილი რომელი განბანს ჩემს ბუმბულსა, შენით სისხლით შეღებილსა.“

ჯვარცმული ყურს უგდებდა ჩიტუნისა. ნიავე სიკვდილისა მისს წამწამებს მიეკარა, — სიკვდილის წინა წამებში იყო, ტუჩები ეკუმებოდა. თვალნი ჩიტუნისა მიაპყრო, თავმდაბლოურის საყვედურით სავსე; ტუჩებზე ღიმმა გადაურბინა, იმედსავით სპეტაკმა.

ნაშინ ხმა-მალალი ყვირილი აღმოხდა ბაგეთაგან. თავი გულზე დაჰკიდა. ჩიტუნიაც გაფრინდა ქვეთინით. ცა გაშავდა, მიწა ინძრა სიბნელეში.

მე მაინც მივრბოდი, მძინარე.

ირაყრაყა. მინდორ-ველი იღვიძებდა, მხიარულად თავს აღწევდა დილის ნისლსა. ავდრის შემდეგ ცა უფრო მოისარკა, მწვანე ფოთოლს ღონე უფრო მოემატა და ხასხასი დაი-

წყო. გარნა ბილიკის ორივე მხარე იმავე ეკლებით იყო მოფენილი, ტანს რომ მიოსებდნენ; იგივე გაფხავებული და მაგარი ქვები მეყარა ფეხ-ქვეშ; იგივე მცურავეები დაფოფხავდნენ ბუჩქებში და გავლის დროს მაშინებდნენ. წმინდანის სისხლმა ძველს ქვეყანას ძაღრვებში დაურბინა, გარნა ახალგაზდობის უმანკოება და უცოდველობა კი არ დაუბრუნდა.

ჩიტუნიათ თავზე გადამიფრინა და ჩამომძახა:

— იცოდე ძაღზე ვიტანჯები. ვეძებ და ვერ მიპოვნია იმდენად წმინდა წყარო, რომ შიგ ტანის დაბანვა შემეძლოს. შეხედე, დედა-მიწა დღესაც გუშინდელსავით ავგულო და ბოროტია. იესო მოკვდა და ბალახი არ აჰყვავდა. ჰო, იცოდე, ერთი ადამიანი მეტი მოჰკლეს.

V

ბუკის ხმა არ შეწყვეტილა, ჯარისკაცთ იხმოებდნენ, გზას უნდა შეუდგეთო.

— ძმებო, — სთქვა გენისმა, — სამარცხვინო ხელობაა ჩვენი ხელობა, ჩვენ-პიერ დახოცილების აჩრდილმა ძილი დაგვიფრთხო. მეც, თქვენსავით, დიდხანს ვიტანჯე, დიდხანს მიგუბდებოდა სული. აი, ეს ოცდაათი წელიწადია, ადამიანთ ვხოცავ, — ძილი მინდა, მოსვენება, ჩვენს ამხანაგებს თავი დავანებოთ. ისეთი ადგილი ვიცი, სადაც კაცი აკლიათ, გუთნის გამძლოლი. გინდათ, ჩვენის ოფლით ვსჭამოთ პური ჩვენი?

— გვინდა, — უბასუხეს ამხანაგებმა.

ოთხივემ დიდი ორმო გათხარეს კლდის ძირში და თავიანთი თოფები შიგ ჩამარხეს. მერე საბანაოდ მდინარეზე წავიდნენ; შემდეგ ოთხთავ ერთმანეთს ხელი-ხელს ჩაჰკიდეს და ბილიკის მისაქციელს მიეფარნენ.

თ. სახტკაა.

სვანეთის ხელთნაწერები

სახსრებანი

სამწუხაროდ, თავშივე უნდა აღვნიშნო, რომ სვანეთის ხელთნაწერებისა ჩვენ დრომდე ერთ მეოთხედსა თუ მოულწევია; სამი მეოთხედი კი ან დრო-ჟამს მოუსპია ან და კერძო პირებს გადაუტანიათ სვანეთიდან: ქუთაისს, ტფილისს, პეტერბურგსა და მოსკოვს და შეიძლება სხვაგანაც, მაგრამ მე მხოლოდ ამ ქალაქებში მეგულება.

როდესაც სვანეთში ქრისტეს სწავლა აღყვავებული ყოფილა, რასაც ცხადათ ამტკიცებს მრავალი ეკლესიები და მათი ძვირფასი ხატ-ჯვარი, მაშინ თითოეულს საყდარს ჰქონია ყველა საღვთო წერილის წიგნები ტყავზე დაწერილი. ამ 30 წლის წინეთაც რომ შესულიყავით რომელიმე მიყრუებულ სოფლის ეკლესიაში, კუთხეში ან თავისებურ საწიგნეებზე ნახვდით გროვა-გროვად დაწყობილ საღვთო წერილის წიგნებს პერგამენტზე დაწერილს ყდიანსა და უყდოს; ახლა კი დიდ სოფლების შუაგულ ეკლესიაშიაც ვეღარ ვპაულობთ მათ. მანუსკრიპტები ან აფუშულ-დამპალან ანა და ვისაც მოუსწვრია, წაუღია. როდესაც სვანეთის ძველი სასულიერო წოდება შეგნებული ყოფილა, სკოდნია თავისი საქმე და სმენია თანამდებობა, მაშინ იგი ფრთხილად სდგომია საღვთო წერილის მანუსკრიპტებსაც; მერმე როდესაც იგივე სასულიერო წოდება თავის მოვალეობის ცოდნით დაქვეითებულა, მანუსკრიპტებსაც ფასი და პატივი დაჰკარგვიათ. შემდეგ დროებში

დაბეჭდილი საღვთო წიგნებიც შემოსულა და უმეცარ პაპებს, ძველის სასულიერო წოდების წარმომადგენელთ უვარგისად უცენიათ ძვირფასი ხელთნაწერები და ალალაბედზე მიღვდიათ. ამიტომაც არის, რომ დღეს, რამოდენიმე სახარების გარდა, რომელიმე ძვირფასი მანუსკრიპტი ფურცელ-ფურცელად არის დაშლილ-დაგლეჯილი და მიყრილ-მოყრილი ეკლესიის მტვერ-ნაგავში, ასე, რომ ეკლესიაში ხელთნაწერის ძებნის დროს ნაგავში წაატყდებით მთელ ან ნახევრად დახეულს ფურცელს, სადაც შესანიშნავი ძველი დროის მოღვაწენი გწი, ივანე, სოფრონ, ილარიონ, მიქაელ, გაბრიელ, გრიგოლ და სხვანი აღნიშნავენ, რომ მათ ესა და ეს ოთხთავი, გულვანი და სხვა დაუწერიათ ამა და ამ მონასტერში, მოუგიათ სახსრად სულისა თვისისა დასაცველად მეფეთა ჩვენთა ღვთივ დიდებულისა აღრენესე კურა-პალატისა და ღვთივ ბოძთა ნაშობთა მათთა ღვთ ერის... და სულისა მეფეთა ჩვენთათვის არსენისა, ღთისა, აშოტისა, ან ბაგრატ-კურაპალატისა და სხვათა—წაატყდებით—ვიმეორებ—და გული გიკვდება კაცს, რომ მთელი ოთხთავი-სახარება—ამდენი ნაღვაწ-ნაშრომი ზემოხსენებულ დაუვიწყარ პირთა, არსადა სჩანს, იგი ან დამპალა, ან მდილს დაუხრია ანა და სულ გამქრალა და ნიშნად მისის ოდესღაც არსებობისა მტვერში ობლათ შენახულა მთელი ან ნახევარი ფურცელი. ჩვენდა სავალალოდ, რუსეთის მთავრობის მიერ დადგენილ სამღვდელოებასაც სრული უყურადღებობა გამოუჩენია სვანეთის ხელთნაწერების შესახებ. ეტყობა, იგიც არაფრად აფასებდა ამ ძვირფასს განძს ჩვენის ისტორიისას, თორემ, სხვა რომ არა იყოს, ის მაინც უფეძლო სამღვდლოებას, რომ მის დრომდე დაშთენილ ხელთნაწერებისათვის წვრილი ბაწარი შამოხვია და ისე დაეწყო ეკლესიის რომელსამე საიმედო ადგილას და ამითი დაეცვა იგინი დაკარგვა-გაფუჭებისაგან. მაგალითები, სამწუხაროდ, სულ სხვას გვეუბნებიან. 1892 წ. ერთ ეკლესიაში საარაყე ქვაბში დაგდებული ვნახე ძვირფასი სახარება მე-X საუკუნისა და იგივე ქვაბი სავსე იყო არჩვის რქებით, დაძველებული ხატ-ჯვარის ნამტვრევებით და

სხვა და სხვა ხურდა-მურდით. ამგვარი არა სანატრელი მდგომარეობა იყო მიზეზი, რომ გრაფინა უვაროვისა თხოულობდა სვანეთის ხელთნაწერები მოსკოვს გაეგზავნათ. ამ მოკლე სიტყვაობის შემდეგ პირდაპირ შევუდგები ხელთნაწერების აღწერასა. ამ სტატიაში შევეხები მხოლოდ სახარებებს, რასაკვირველია, პერგამენტზე დაწერილებს.

ა) ჰადიიშის სახარება.

სოფელი ჰადიიში მდებარეობს მთა თვეთნულდის ძირში, რომელსაც სიმაღლე 16 ათასი ფუტი აქვს. ეს სოფელი განცალკევებულია ძვეს, ასე, რომ განგებ თუ არ მიდის, გზათ ვერსაით ვერ მოხვდებ კაცი. უმახლობელესი სვანეთის სოფელთაგანი შორავს მას 9 ვერსით. ამჟამად ჰადიიში 16 მოსახლეა; ძველად კი მეკომურთა რიცხვი 60 ყოფილა. გადმოცემით ხალხი ამოწყვეტილა რომელღაც ქამიანობის დროს. მართლაც, რომ ძველად აქ მრავალი მოსახლე ყოფილა, ამას უტყუარად ამტკიცებს ბევრი დანგრეული ნამოსახლარი და ექვსი ეკლესია, რომელთაგან ხუთი განადგურებულია და მარტო ერთი არის შტატის ეკლესიაზე ზედმიწერილი. აქ სულ ორი გვარის კაცები არიან ნავერიან-ავალიანები და ქალღანები. ეს უკანასკნელი თავის თავს სამეგრელოდამ გადმოსულად ჰხადიან და ვითომ მათი უწინდელი გვარი ქარდავაუნდა ყოფილიყო. მაცხოვრის ეკლესია, რომელშიაც ზემოხსენებული სახარება ენახე, სოფლის თავში სდგას. მის სამხრეთის კედელზე შიგნით ზედ კარებთან დახატულია საერო ტანისამოსში კაცი, რომელსაც ბეწვიანი ქუდი ახურავს და თავთან ხუცურის ასო-მთავრულით აწერია: ქე შე შქლ ჩევიანი ან¹⁾. დასაველეთის კედელზე სამი კაცის სურათია, საეროსავე ქართულს ტანისამოსში; არც ერთს ქუდი არ ახურავს. მათ ახლო წარწერა არსად არ არის; მხოლოდ თავს ზემოთ დახატულია სამი ეკლესია.

ჰადიიშის სახარება ერთ შესანიშნავ ხელთნაწერთაგანია მთელს სვანეთში. მისი სიგრძე შვიდი ვერშოკია, სიგანე 6¹/₃,

1) გვარი ჩევიანი ეხლაც არის სვანეთში.

ხოლო სისქე $3\frac{1}{2}$ ყდიანათ. ფურცელი აქვს 394; ამათში სახარების ტექსტს 386 ფურცელი უჭირავს, ორი ფურცელი ტექსტისავე ხელით დაწერილს, ხოლო მინიატიურებს, მახარობლებს და ესრედ წოდებულ „კანონს“ 6 ფურცელი. სახარება სქელს ტყავზეა დაწერილი ასო-მთავრულის ხუცურით. სახარება ჩასმულია ტყავ გადაკრულ ხის ყდაში. ეტყობა, ძველი ყდა შემდეგში განუახლებიათ და მეორეთ აკინძვის დროს ძაფის მაგიერ კანაფის მომხზო ბაწარი უხმარიათ. ისიც ცხადად სჩანს, რომ მის მეორეთ ამკინძავს ტექსტის ამოკითხვა ან სულ არ სცოდნია ანა და, თუ სცოდნია, ძლიერ ნაკლებათ. ეს მტკიცდება მით, რომ ფურცლები რიგზე კი არ მისდევნენ ერთი მეორეს, არამედ არეულ-დარეულად, რასაც ქვემოთ ცხადად დავინახავთ. სახარების წინა ყდაზე ვერცხლის უბრალო ჯვარია მიქედელი რვა ლურსმით. პირველი ფურცლის წინა გვერდი დაუწერელია; მეორე გვერდზე კი დახატული ყოფილა ექვსი სურათი, რომელთაგან მარტო მათე მახარობელი გამოიკნობა; დანარჩენი სურათები წაბლალულან. მეორე ფურცლის პირველ გვერდზე დახატულია წმ. მარკოზ, ხოლო ამავე ფურცლის მეორე გვერდზე ლუკა და წმ. იოჰანე. ამათ შემდეგ ორ ფურცელ ნახევარზე ანუ ხუთ გვერდზე დაწერილია „კანონი“ და მეექვსე გვერდზე საყდრის სურათია გამოყვანილი. მინიატიურები და მახარობელთ სურათები ოქროთი ყოფილან მოვარაყებული. მახარობლებს სახარებანი უჭირავთ ხელში. ეკლესიის სურათს მოსდევს სახარების ტექსტი. ფურცელი ორ სვეტათ არის დაყოფილი; თითოეულს სვეტში 16 სტრიქონია, 1 სტრიქონში კი 11—15 ასომდეა დატეენილი. ამნაირად ფურცლის გვერდი შეიცავს 32 სტრიქონს, ხოლო მთელი ფურცელი 64-ს.

მეორეთ ამკინძავის უმეცრებას უნდა მიეწეროს, რომ თავში, მათეს სახარების წინ, ჩაკინძულია ლუკას სახარებიდგან მე-23 თავი და პირველი სტრიქონის 46 მუხლიდან მხოლოდ ესლა სწერია:... ვასული. მერმე ახალი სტრიქონით იწყება ორმოც და მეშვიდე მუხლი:

ვ^ა იხილა ასის თავ-
მან რაჲ იგი იქმნა
ადიდებდა ლ^ა და
თ^ქა ნანდვილვე
კაცი ესე მართა
ლ იყო

და თავდება ოც და მეოთხე თავის პირველის მუხლით:
წ ერთ შაფათსა მას მსთჳად განთაად მო...

მეორე ფურცლის პირველ გვერდიდან იწყება:
სახარებაჲ მ^ა... (მათესი *)

მათეს სახარება უკლებლივ დაკულა, თუმცა რამოდენიმე ვრცელი—სხვა სახარებებში ჩაუკერია ამკინძაეს და უჭირავს 120 ფურცელი და ერთი გვერდი. ამ 120 ფ. 29 ფურცელი არშიებ შემოკრილია, 14 ფ. თავგ-მდილისაგან მოხრილ-მოტკვერილია.

მე-121 ფ. მეორე გვერდზე იწყება:
სახარებაჲ მარკოზისი

ამ სახარების 76 ფურცელი ერთათ არის აკინძული და თავდება მე-15 თავის მე-45 მუხლით. ამ თავის ბოლო და მე-16 თავის ფურცელი ჩაკინძულია ლუკას სახარების მე-80 ფ. შემდეგ. მე-16 თავს აკლია მეშვიდე მუხლიდან ბოლომდე. მარკოზის სახარებაში 16 ფურცელი არშიებ შემოკრილია.

ყველაზე უფრო არეულია ლუკას სახარების ფურცლები. ეს სახარება რიგისამებრ მოსდევს მარკოზის სახარებას, მაგრამ იწყება მე-6 თავის მე-49 მუხლის უკანასკნელის სიტყვებით:

და იყო დაცემაჲ სსხლისაჲ მის დიდ.

პირველი თავი ამ სახარებისა ზედ წარწერით: სხრბჲ ლუკასი მოთავსებულია მე-74 ფურცელს შემდეგ, ხოლო მათეს სახარების მე-23 თავი წინ არის ჩაკინძული. ლუკას სახარება შესდგება 108 ფურცლიდან, ამათგან 16 ფურცელი

*) სათაურები ყველგან წითელი მელნით არის დაწერილი.

არშიებ ჩაქრილია. ამას მოსდევს იოვანეს სახარება, რომლის სათაურიდან დაიწყო მარტო... ანესი, რადგან მლილს დაუხრია ამ ადგილას ფურცელი. პირველი თავიდან ათი მუხლი მოთავსებულია ერთ გვერდზე; მერმე ამ თავსა და მის გაგრძელებას შუა ჩაკინძულია შვიდი ფ. ლუკას სახარებისა; შემდეგ ისევ გრძელდება იოვანეს სახარება მე-33 მუხლის უკანასკნელის სიტყვებით:

ას რამელმან ნათელ გტეს სოჯლითა წითა. აქედამ სჩანს, რომ პირველ თავს აკლია 23 მუხლი. ეს სახარება შეიცავს 81 ფურცელს, რომელთაგან შვიდი არშიებ შემოქრილია. იოვანეს სახარების ბოლოს ფურცლის მეორე გვერდზე აწერია ტექსტისავე ხელით:

სტოვასა მას აღსა-
მალლებელისასა
ევანგელიც მარ
კოზის თავისაჲ

და მოყვანილია მე-14 თავის ოც და ცამეტი მუხლიდან და თავდება მე-48 მუხლის დასაწყისის სიტყვებით: და მოვიდა მათა... ამის შემდეგ სახარების ტექსტი აღარ არის; ყოფილა კი ტექსტისავე ხელით დაწერილი სამი გვერდი, მაგრამ პირველი გვერდის პირველივე სვეტი ვინმეს წაუშლია ბოლომდე და ნუსხურის ხუცურით დაუწვრია; შემდეგ რატომღაც ნახევარი სვეტი ამ ნუსხურისაღ წაუფხვკიათ. სამწუხაროდ, ამ ორ ფურცელს კიდევები შემოხვეული აქვთ, რადგან იგინი ამოგლეჯილი ყოფილან სახარებიდან, და მე ცალკე ვნახე სპილენძის ქვაბში მიკუჭნული. ამ ჟამად ეს სამი გვერდი შენახულან ამნაირად:

პირველი გვერდი

პირველი სვეტი.

რენი

ოჯათე

ხრეს სჯმეჲ

წ კინაგსა შნ

სახარების ტექსტის ხელით

მეოხებითა

სა ლთისა მშობე

. . . საათა და წის

. . . ნათლის მცემე

. . . აათა და წმ

. . . ათა მახარე

. . . ლთათათა და

. . . ლთა წთა მისთ

. . . აათა ღირს ვიქ

. . . ენ მე გლახაკი

. . . ოფრონ აღსროვ

ლებად წა ამ

. . . წიგნსა სახ

. . . ასა ოთხ.

ამავე გვერდის

მეორე სვეტი.

. . . ოვაწე...

ლიერთ... ათა

ჩემთათათა

სალოცველად ყლ

სა ამის კრებოვლი

სათვს და ყლთა

ნათეათათა ჩნ

თა კორციელად

და სალოცველა

დ მეფეთათა ჩნთა

ლთივ დიდებოვლი

სა აღრნესე კოვ

რა პალატისა

და ლთივ ბოძთ

ა ნაშობთათა მა

თათა დვთ ერის

(მესამე გვერდის პირველი სვეტი

სვანეთის ხელნაწერები

. . . . სა და მეოვლე
თ...და ნაშობთა
მ...თთა თვს
და სალოცველადსო
ვლთა გარდაცე
აველებოვლთა
თვს სლსა მამისა
გრიგოლისა სლსა
მამისა გაბრიელ
ისსა და ყლთა ძ
მათა ჩნთა გარ
დაცეოლებოვლთ
ა თვს და სოვლთა
მეფეთა ჩნთა თვს
არსენისა *) დთისა ა
შოტისა და ყლთა
თვსთა და გარდაცე
ალოვლთა თვს
. . . ვინცა ღირს იქმნ
. . . აღმოკითხვა
დ და მსახოვრება
დ წა ამას სახა
რებასა მოგვსე
. . . ეთ წთა შინა ლო
. . . ვათა თქვენთა ჩნ
. . . ა ყლნი ჩნი წერილი
. . . რიან რა თქვენცა
. . . განიქოს ღნ კეთ
. . . საოვკოვნოვ
. . . . ერთობით
. . . . მცა ვართმა

*) ეს მეფე ცნობილი არ არის ისტორიაში.

. . . . ცათასა
 ორისა ჩნი

ჰაღიღის სახარების ტექსტი ენის, ორთოგრაფიისა და აქა-იქ აზრის მხრითაც რამოდენსამე განსხვავებას წარმოადგენს თანამედროვე სახარების ტექსთან. აი რამოდენიმე ამისი ნიმუშიც.

ჰაღიღის სახარება
 იოანე მახარ ათავიღგან
 დასაბამითგან იქმნა
 და მისსა გარეშე არა რაჲ იქმნა
 რლი რაჲ იქმნა...
 მის მიერ
 ნათობს
 და იყო კაც ერთ
 წამებად
 მის ნათლისათჳს
 მის გამო
 1823 წ. მოსკოვში დაბეჭდილი სახარება.
 პირველთაგან შეიქმნა
 და თვინიერ მისა არცა ერთი რა
 იქმნა, რაოდენი რა იქმნა...
 მის თანა
 სჩანს
 იყო კაცი
 მოწამედ
 ნათლისა მისთვის
 მისგან
 მომავალსა
 სოფელსა ამას იყო
 ლუკას მე-23 თავიღგან:
 ასის თაოჳმან რაჲ იგი იქმნა
 თქა ნანდვილვე კაცი ესე
 მართალ იყო

და ყლნი რნი მოსროვლ
იყენეს ხილოვასა მას და რაჲ
იგი იქმნა იცემდეს მკერდ
სა და გარე უკუნჩქეოდეს
შორს განრე

მოსდედეს მას

პირველი თავიდგან:

მსაქოვლებასა ზედა კვრინცსსა
მომავალი

სოფელსა შინა იყო.

ასისთავმან მან საქმე ესე

იტყოდა ჭეშმარიტად კაცი ესე

მართალი იყო.

და ყოველნი მათთანა მისრულნი

და რომელთა იხილეს ხილვა ესე

და საქმენი ესე იცემდეს მკერდსა

მათსა და წარვიდოდეს.

შორით

შეუდგეს მას

მთავრობასა ასურეთს კვირინესა

მასვე ადგილსა

იქლმს

ბ თავითგან

ბრძანებულ

და მოიყვანეს მშობელთა მათ

მვართა თვსთა

განუტეო მანაჲ შენი ოომს-

გაესად სიტყვისა შენისა

მამაჲ მისი და დედაჲ მისი

გ თავიდგან

უფლებასა ტიბერია კეისრისასა

მსაჯულებასა პონტოელისა პილატსსა

მარკოზისა თავიდგან

ესაა
 მასვე სოფელსა
 იერუსალიმას
 უწყებულ
 და შეყვანებასა მას მამა დედისა მიერ
 მკლავთა თვისთა ზედა
 განუტევე მონა შენი მეუფეო
 სიტყვისაებრ შენისა
 იოსებ და დედა მისი
 ტიბერის კეისრისასა მთავრობასა
 პონტოელისა პილატესსა
 ისაია
 წარვაფლინებ ანგელოსსა ჩემსა
 განმზადოს გზაჲ შენი წყე პირსა შენსა
 განმზადეთ გზაჲ დაწრფელს
 ჰყოფდით ალაგთა მისთა
 იყო იოანე ნათლის მცემელი
 უდაბნოსა და ქადაგებდა ნათლის ცემასა...
 დაჰმაჯით გარდამოესმა
 . . . შენ მთნავ
 და მოჰნთოჰსვე
 გამოცდად
 კაფარნაომ
 ჰეროდე
 ჰაბრაამ, აბრაამ
 წარავლინო ანგელოსი ჩემი
 განმზადეს გზანი შენნი წინაშე შენსა
 განმზადენით გზანი უფლისანი
 და წრფელ ყვენით ალაგნი მისნი.
 იყო იოანე უდაბნოსა და ნათელს სცემდა და
 ქადაგებდა
 და ხმა იყო ზეცით... შენ სათნო გიყავ
 და მეყსეულად

გამოიკლებოდა
 კაპერნაუმ
 იროდე:
 აბრაამ...

სრული შედარება ტექსტისა მომეტებულს განსხვავებას აღმოაჩენს, ალბათ, მაგრამ მე კი ეს ამ უმად ვერ მოვახერხე.

ძველის ხელნაწერების არშიებზე კაცი ხშირად წააწყდები რომელსამე საინტერესო მინაწერებს. ჰადიიშის სახარება მოკლებულია ამას, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ორსამგან მინაწერებს, რომელთაც ისტორიული მნიშვნელობა არა აქვთ. აი ერთი ამგვართაგანი ნუსხურის ხუცურით დაწერილი:

ღო გვედრია ცვლი ათანასესი ფდ ცოდვილისაჲ დღესა შას განკითხვისა და სლსა ბროლისა ჩმისასა ნუ მისცემ მავნებელთა ჩემთა ად შემიწყალე ესრებისათს შისა წთა ანგზთა შნთა ოხითა გამარინე მტრებისა საფრთხეთნ ვინ აღმოიკითხოს მსცა მოწყლე ექმენ.“

ღნ აღიდოს აღშისა სოფელი, ღნ შეუნდოს ივანეს მუმუჩვანსა ან.“

სამი მინაწერიც მხედრულის ანბანით არის. სამივე წარმოადგენს პირობას აღიშსა და მულახს შუა საერთო მთის თაობაზე. ეს მთა დღესაც საერთოთ არის და ხშირად გამოიწვევს აყალ-მაყალს ზემოხსენებულ ორ სოფელთა შორის.

დასასრულ დავსძენ, რომ ეს სახარება, რომელზედაც ასე გრძლათ გავაბით ბაასი, არავის უნახავს გარდა გრაფინია უვაროვისა, რომელმაც რამოდენიმე ადგილი და სურათები ფოტოგრაფიით გადააღებინა.

ბ) მესტიის სახარება.

მესტიის საზოგადოებას სვანეთის შუა ადგილი უჭირავს. იგი ითვლება თავისი მდებარეობით და ლამაზის შენობებით ლამაზ საზოგადოებათ მთელს სვანეთში. აქ იყო (ამ უმად უკვე დანგრეული) სვანეთის სხვა ეკლესიებთა შედარებით

დიდი ეკლესია წმინდის გიორგის სახელობე. ამ ეკლესიის კუთვნილება იყო ის სახარებაც, რომლის აღწერასაც ხელს მივყავ.

სახარება ტყავ გადაკრულ ხის ყდაშია ჩასმული. წინა და უკანა ყდაზე ჯვარია გამოყვანილი ვერცხლის თავრგვალა ლურსმებისაგან, რომელთა რიცხვი წინა ყდაზე 190 არის, ხოლო უკანაზე 166. ყდის ზურგი სახარებას სიძველისა გამო მოსცილებია და ამიტომ არის, რომ მისი ფურცლები აფუშული, არეულ-დარეულია. სიგრძე სახარებისა ყდიანათ ექვსი ვერშოკია, სიგანე ხუთი. თვით სახარების ტექსტს სამას ოთხი (304) ფურცელი უჭირავს. ამას გარდა ოთხ გვერდზე ოთხი მახარებელია დახატული, შვიდი ფურცელი „კანონს“ უკავია მინიატიურბითურთ, ერთი გვერდი დაწნილ ჯვარს

წარწერით:

ჯ ი	წ ა
სასოი	მ...ნთი

 და ერთ გვერდზედაც დახატულია

დიდი და მშვენიერი ეკლესია უწარწეროთ. კიდევ ორ ფურცელზე მოთავსებულია სახარების სასწავლები, შვიდზე „თხრობაჲ“ ორზე წარწერა და ორზედაც: ევსებიოს კარპინოსს საყვარელსა ძმასა ოლისა გიკითხავ.

სახარება, რასაკვირველია პერგამენტზეა დაწერილი ასო მთავრულით. ანბანი ერთობ ლამაზია, სიდიდით ბევრზე მომცროა ჰადიშიის სახარების აღფავიტზე. ფურცლის გვერდი ორად იყოფა; თითოეულს სვეტში ცხრამეტი სტრიქონია, სტრიქონში 15—17 ასომდეგა მოთავსებული თავთავის ადგილებზე აწერიათ: წ. სახარება თავი მათსი, წ. სახარება მარკოზისი, წ. სახარებაჲ ლოკაჲსი, წ. სახარება იოვანსი იმ ფურცლის მეორე გვერდზე, სადაც თავდება იოვანეს სახარების ტექსტი წვრილ ნუსხურის ხუცურით აწერია:

ღბჲ ღა დაესრულა
 წა ესე წიგნი სხრბისაჲ
 ოლო ივ ქე მოწყალებითა
 შენითა შეიწყალე და აღი

დე სულიერად მონაჲ შენი
მომგებელი წ'დისა ამის
წიგნისაჲ ი'ლნი ი'შხნელი ა'ნ იყავნ

შემდეგ მოთავსებულია „თხრობაჲ“ ერებისათჳს (?) და შემ-
მზადებულთა სასერობელისა ამისთჳს გ'ზმაცხვ'დბლისა რ' განაცო
მამ'მნძისა მ'რ რ'ი განაცებს ქმონებს და აღუწის (ეს წითელი მეღ-
ნით არის დაწერილი) „ეკლესიაჲ დიდო სასუბუროჲ დაჩინებისა მის
ფ'ტმასა ზიარო“ და სხვა, რომელიც გაგრძელებულია, რო-
გორც ნათქვამია შვიდს ფურცელზე და ბოლოს მობმული:

რ'ლისა თ'სცა მე საწყალ
ობელმ'ნ და ყლთა შ'ს მკ
უდრთა სფლისათა ნა
ნაკლო ლევამ'ნ და უნა
ნელმ'ნ გლახაკმან ილა
რიონ ძემ'ნ მასორისმან
ი. . . ნელ ებიზკობოზ
მ'ნ მოვიგე წ'ო ესე ო
თხთავი და აღვაწე
რიე ყლითა სრულებითა რ' ფდი
წადიერებითა სურვილი და სი
ყუარული მაქუნდა
ამისა მიმრთ და შევი
ყუარენ თხრობანი ესე
და ესეცა მსგავსად ძა
ლისა ჩემისა რომელი პატი
ეთა მ'თ ზემო ვსენებუ
ლთა დაჯსნასა გუაოწყებს
და კეთილთა მთ მხსნელისა
ჩ'ნი მ'რ ყოფლთა გუახარებს
და შერაჲვიყუარე ვილუაწე
მოგებად და აღვწერე ლავრ
ასა შ'ა კ'ლსა წ'დის წინამრბდისა
იოვანესა ოშკს ვლთა ვლახა

კისა გბრლ გ'ის ძმისწულისაჲ
 თა ქრონიკუნსა სწგ.: სა.:
 სალოცველად და სადიდებე
 ლად ღთივ მრწმუნეთა მფთა
 ჩნთა ბგრტ კურაპალატისა
 და ღდისა მათისა მრმ ღედლოფ
 ლთ ღედლოფლისა ა'ღნ ღ'ნ.
 სალოცველად და სალხინებე-
 ლად საწყალობელისა სლისა
 ჩემისა და სა... თსთა
 ჩემთა ცცხლთა და მც...
 ლემლთასა და სალოცვე
 ლად ძმისა ჩემისა იოვანესა
 და შვილთა მისთა მასო
 რისა და გ'ისთ'ს აწ გევედ
 რები ულთავე რნი იმახო
 რებდეთ და აღმოიკითხვი
 დეთ წ'ა ამას წიგნსა ჳხენე
 ბულმცა ვარ წთა შა ლცვ
 თა თქნთა.

აწ რაასაცა ვის მიზეზი
 სა გზით წ'ჲ ესე წიგნი ვის
 თნაცა მოიწიოს და შემო
 გივრდეს და ჩემ'დადვე არა
 მოაწიოს და მე გამომავ
 უას განა თუ მე თვთ და
 ოტეო ვის და მივსცე სა
 ლოცველად ჩემდა
 მას გამოავუას

(კრულ) არს სტყუითა
 დაუსაბამოასა ღთისაჲთა
 ექუსთა კრებათა მადლითა
 ე პტრი

აქთა ჯითა წთა მოციქუ
 ლთა მდლითა იოვანე ქ
 ართლისა: კ: ჯითა და
 ვინცა ვინ ესე ჩემი დაწე
 რილი საქმით აღასრულოს
 ჯ'ა აქუს ღთისაგ'ნ და ჩემ
 გლახაკისაგ'ნ
 აწ გევედრებით ყლთა რ'ი შმ
 დგომითი შ'დ ღირ იქმნეთ და
 გულის ვმაყავთ პოვნად
 სარგებელისა ნამუშავევისა
 ამისგნ ჩნისა რ' მეშინის ნუ
 უკუე და არლარა საძიებელ
 იყო ამირერთგან დიდი ესე საიდ
 ომლოჲ ვსნისა ვინაჲთგნ აწ
 ვეუწყი ეს წწყტყლობათა
 აღსრულებდ და მიდრეკილა
 რდღე და შეურცხო ოქრუჲ
 სიწმიდე წ'ე მდებარე არს ძღლთა
 და მარგალიტი დაითრგუნვის ღ'რ
 თ'ა მ'რ გრნა ოქრუჲ ოქრუჲ არ
 ს და მარგალიტი ღ'რთა მრლათუ
 დაითრგუნვის იხილეთ გწყო
 . . . ლებ'ჲ შ'ს მრგლტისა და ღრთა
 ყავთ ვსენებჲ ჩნი კთლი და მიით
 უაღეთ გულის მოდგინებჲ რ'ა
 თქვენ და ჩნ ნაყფრ ვიპენეთოისა
 ჩნისაივ ქ'სა მ'ს გამოჩინებსა მის
 სა დბ'ჲ თნა სამარადისოჲთა მმთ
 ერთარსებითა სლისა წ'დი

საჲთა უკუნი

თი უკ'ე

ან

მე განგებ გადმოვწერე თავიდან ბოლომდე ზემოთ მოყვანილი წარწერა, რადგან მას სულ მოკლე ხანში მოელის სრულიად წაშლა-გაქრობა. დღესაც მისი წაკითხვა ერთობ ძნელია უბრალო თვალით და ხშირად საჭირო ხდება გამადიდებელ მინის მოშველება. მეორეც ისა, რომ ამ გრძელი წარწერიდან განსვენებულს ბაქრაძეს ერთი ადგილი დაუსტამბავს თავის სტატია „Сванетія-ში*“ და სხვათა შორის ერთი დიდი შეცდომა შეჰპარვია, რაჟის მაგიერ განსვენებულს რაზის უწერია და ამ ორ შესანიშნავ ლაერთა შუა ხომ ერთობ დიდი მანძილია.

ზემოთ ნაჩვენები პირველი მიზეზი მაიძულებს, რომ მოვიყვანო სრულად აგრეთვე სახარების არშეიხვე ყველა ხუცური მინაწერები და რამოდენიმე მხედრულიც. ამ უკანასკნელის ხელი ალაგ ალაგ ისეთი უცნაური მოხაზულობისაა, რომ პირველს შეხედვაზე კაცს ეგვიპტის ჰიეროგლიფები გგონია. მინაწერები მომეტებულად მესტიას ან სეტის ვევის შინაურ ცხოვრების მხარეებს შეეხებიან; მაგრამ ზოგიერთებს საზოგადო ინტერესიც აქვთ, რასაც ქვემოთ დავინახავთ.

მდ. ბესარაონ ნაქარაძე.

(დასასრული იქნება)

ახალი ზელანდია

ინგლისის ახალზენი

(თარგმანი)

XII*)

საადგილ-მამულა კანონმდებლობა ახალ-ზელანდაში

„ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულა კანონ-მდებლობა წარმოადგენს ერთ ფრიად საინტერესო და გაბედულ პოლიტიკურ ცდათაგანს, რომლებ-საც ავსტრალიის კოლონიებში ახდენენ“.

Epps, Land systems of Australasia.“

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ახალ ზელანდიის ინგლისის მფლობელობასთან შეერთების შემდეგ, ესე იგი 1840 წ. ესრედ წოდებულ ვაიტანგის ხელშეკრულებით მეტროპოლიის სახელით გუბერნატორმა აღუკრძალა კერძო პირთ მპორებისაგან მიწის ყიდვა და გამოუცხადა, რომ ყველა წინეთ მომხდარი ნაყიდობა გაუქმებულია, ვიდრე დამტკიცებული არ იქნებიან ამისათვის განგებ დანიშნულ პირებისაგანო. ჩვენ ვიცით აგრეთვე, რომ ეს განკარგულებანი მართა ინტერესების უზრუნველ ყოფისათვის გამოიცნენ და რომ მართლაც მთავრობა ათჯერ, ოცჯერ და ზოგჯერ ასჯერაც და მეტჯერაც ამცირებდა იმ მიწებს, რომლებზედაც მყიდველნი მფლობელობის უფლებას აცხადებდნენ. და ბოლოს ვიცით ისიც, რომ გუბერნატორები შემდეგშიაც ყოველთვის მხარს უჭერდნენ მპორებს,

*) იხ. „მომამე“ № VIII, 1904 წ.

რაც დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა ხოლმე კოლონიელთა შორის, რომელთაც არასგზით არ სურდათ მიხვედრილიყვნენ იმას, რომ მაორებს, როგორც მკვიდრთ, ეკუთნოდათ ის აუარებელი მიწა-წყალი, რომელიც ან ოდნავ დასახლებული ან სრულებით დაუსახლებული იყო დატოვებული.

იმისდა მიუხედავად, რომ კოლონიელები უკმაყოფილონი იყვნენ, მთავრობას მაინც თავის ქცევისთვის არ უღალატნია მაორთა შესახებ. თვითონ ყიდულობდა მიწებს ადგილობრივ მკვიდრთაგან მათ ენის და ჩვეულებათა მკოდნე განსაკუთრებულ პირთა საშუალებით. მთავრობისაგან მიწების შესყიდვა საზოგადოდ არავითარ მითქმა-მოთქმას და არც უკმაყოფილებას არ იწვევდა, გარდა იმ უბედურ შემთხვევისა, რომელმაც 1860 წ. ომი გამოიწვია, რომელმაც ათს წელიწადს გასტანა; ამ ხნის განმავლობაში ყოველი სყიდვა შეჩერებული იყო. მანამდე კი მთავრობამ შეიძინა თითქმის 6,000,000 აკრი ჩრდილოეთ კუნძულზედ, მთლად სამხრეთი და ესრედ წოდებული სტიუარტის კუნძულები (1864 წ.).

1870 წლიდგან, როგორც ვიცით, იწყება კოლონიის საწარმოვო ძალთა სწრაფი განვითარების ხანა; გაჰყავთ რკინის გზები, ხელს უწყობენ გადმოსახლებას (იმიგრაციას) ევროპიდან და სხვა და სხვა. ამ დროიდან იწყება მიწების ხელმეორედ შესყიდვა მაორებისაგან. ამ უკანასკნელ 30 წლის განმავლობაში უყიდნიათ სულ თითქმის 7,560,000 აკრი, რაშიაც 20,000,000 მანათი მიუტიათ. როგორც ვხედავთ, ახალ ზელანდიის მთავრობას მიწა-წყალი მუქთად როდი რგებია.

ჩვენ ვიცით, რომ 1870 წლის შემდგომ სიტყვა „მთავრობა“-ს სრულებით ის მნიშვნელობა აღარ ჰქონდა, რაც გუბერნატორ ხოპსონის, ფიცროის და გეის დროს. რაკი ყოველივე მმართველობითი ძალა ფაქტიურად თვით კოლონიელების ხელში გადავიდა, მათ ხელშივე გადავიდა საადგილ-მამულო პოლიტიკის მართვაც, მაშასადამე, მაორებისაგან შესყიდულ სახელმწიფო ადგილების ნაწილ-ნაწილად გაყიდვის მოწესრიგებაც. იმავე დროს ჩვენ ვიცით, რომ 1875 წლამდე ახალი

ზელანდია წარმოადგენდა ფართო უფლებების მქონე თვითმმართველობიან ექვს (შემდეგ ცხრა) პროვინციის ფედერაციას. ამ უფლებათა შორის 1856 წლიდან მიეცათ მათ სხვა უფლებაც, რომლის ძალით ეძლეოდათ ნება პროვინციაში მყოფ სახელმწიფო მიწების მართვისა. თვითეულს პროვინციას თავისი განსაკუთრებული პირობები ჰქონდა მიწების გაყიდვის შესახებ, რის გამოც საძნელოდ მიგვაჩნია ამ პირობების სათითაოდ აღწერვა. საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ამ გვარი არეველარევა თვით კოლონიელებისათვის უხერხული იყო. ეს გარემოება გახდა, სხვათა შორის, იმ ერთ მიზეზად, რომელმაც პროვინციების გაუქმება და მთელის ახალშენისათვის ერთის მთავრობის შედგენა გამოიწვია (1875 წ.), რომლის ხელშეიწყ სახელმწიფო მიწების გაწეს-რიგებაც გადავიდა.

ახალ ზელანდიაში სახელმწიფო მიწების საქმეს განაგებს განსაკუთრებული სამინისტრო*), რომლის გამგებელს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ესრედ წოდებულ მინისტრთა კაბინეტში; ხშირად ამ მოვალეობას ასრულებს პირველი მინისტრი. მინისტრს თანაშემწედ ჰყავს სამინისტროს მუდმივი მდივანი, რომელსაც მიწათ-მშობლობის უმთავრესი ინსპექტორი ეწოდება. ამ ჟამად ამ თანამდებობას ასრულებს პერსი სმიტი. რადგან მუდმივი მდივანი, რაც უნდა პოლიტიკური პარტიები შეიცვალოს, იგი მაინც თავის ადგილზე რჩება და კარგად უნდა იცნობდეს, როგორც საადგილ-მამულო კანონებს, ისე მტკიცედ შეთვისებულ ძირითად პრინციპებს სამინისტროს მოქმედებისას, ამიტომ ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულო კანონმდებლობის დასახასიათებლად ყველაზე საუკეთესო იქნებოდა მოგვეყვანა, რამდენადაც შესაძლებელია მოკლედ, ადგილები თვით პერსი სმიტის წერილიდან, რომელსაც „საადგილ-მამულო კანონმდებლობა ახალზელანდიაში“ ეწოდება.

„ახალ ზელანდიის საადგილ-მამულო კანონმდებლობა, — სწერს სმიტი, — გაწესრიგებულია ესრედ წოდებულ 1892 წლის

*) „სახელმწიფო მიწათა და მიწათმშობელ სამინისტროდ“ იწოდება.

«Land Act»-ით, რომელიც შემდეგ შეკეთებულ და შეესაბამებოდა იქნა.»

იი როგორ გამოხატავს სმიტი მოკლედ ამ კანონებს.
„სახელმწიფო მიწები განაწილდებიან სამანირად.“

1) ის მიწები, რომლებიც საქალაქო და სასოფლო საზღვრებშია. ასეთი მიწები შეიძლება მხოლოდ საჯაროდ (აუქციონით) გაიყიდოს; ქალაქისა არა ნაკლებ 200 მანეთისა, სასოფლო-კი არა ნაკლებ 30 მანეთისა (თითო) აკრი (დესეტინისა 0.37 ანუ ერთ მესამედზე მეტი).

2) ქალაქის საზღვრებს გარედ მდებარე მიწები. ესენიც იყიდება საჯაროდ და არა ნაკლებ 20-ის მანეთისა აკრი *).

3) სასოფლო მიწები. ესენი—ორნაირია: პირველ ხარისხისა უნდა გაიყიდოს არა ნაკლებ ათი მანეთისა, მეორე ხარისხისა—2 მ. 50 კ. აკრი. ეს მიწები იყიდება და იცემა იჯარით „ჩაწერით“ და საჯაროდ (აუქციონით)**)

„სასოფლო მიწის ნაჭერი, რა ფრივადაც უნდა იყიდებოდეს“ „ჩაწერვით“ თუ საჯაროდ, არ შეიძლება, რომ 640 აკრს აღემატებოდეს, თუ იგი პირველ ხარისხისაა, თუ მეორესა—2000 აკრს. არავის შეუძლიან იყიდოს პირველ ხარისხის სახელმწიფო მიწა 640 აკრზე და მეორე ხარისხისა—2000

*) ამ მინიმალურ ფასის დანიშვნით და საჯაროდ გაყიდვით მთავრობას უნდოდა თავიდან აეცილებინა ის ბოროტმოქმედებანი, რომელიც თავს იჩენენ ხალხმ მიწების სხვაფრივ დაფასების და გაყიდვის დროს და აგრეთვე ამ გზით ხაზინას, ესე იგი ხალხს, საესებით უნდა აედო ბაზარზე არსებული ფასი იმ მიწებისა, რომლებიც უფრო დასახლებულ ნაწილებშია, რადგან მიწის ფასის აწევა დამოკიდებულია მთელის ხალხის შრომით შექმნილ ჰირობებისაგან. გარდა ამისა, მწედველობაში უნდა ვიქონიოთ ისიც, რომ ახალ ზელანდიის მთავრობის მიზანია, ამ გვარ გაყიდვით ხელი შეუწყოს დაუსახლებელ ადგილებს დასახლებას და ქვეყნის ბუნებრივ სიმდიდრით სარგებლობას და არა რაც შეიძლება სახელმწიფო მიწების მეტი გაყიდვა.

***) კანონი სასტიკად სჯის ყოველგვარ შეთქმულებას, რომელიც საჯაროდ გაყიდვის დროს ხელს შეუშლის ფასის აწევას.

აკრზე მეტი; ამ ანგარიშში შედის ის მიწაც, რომელიც შეიღვევს უკვე აქვს მოღვაწეობის უამს.

„ერთ და იმავე დღეს ჩაწერილნი ერთ და იმავე დროს ჩაწერილებად ითვლებიან და თუ ერთ და იმავე მიწის ნაჭრის შექმნა რამდენიმემ მოისურვა, უპირველესობას კენჭი ახვედრებს.“

„მიწების ყიდვისათვის ჩასაწერი დრო საჯაროდ ცხადდება თავის დროზე და ჩაწერილს შეუძლიან შეიძინოს მიწა შემდეგ ნაირად:“

1) საკუთრებად—ფულის ნაღდად მიცემით. „ამასთანავე ერთი მეხუთედი ჩაწერისათანავე ჰპარდება და დანარჩენი ერთის თვის განმავლობაში. მაგრამ გადაწყვეტით მყიდველის საკუთარ უფლებებში მხოლოდ მაშინ გადადის შექმნილი მიწის ნაჭერი, როცა იგი რაიმე გაუმჯობესობას შეიტანს მასში არა უგვიანეს შედის წლისა და ღირებულებით (საშუალოდ) არა ნაკლებ 10-ს მანეთისა თითო აკრზე პირველხარისხის მიწებისათვის და ხუთის მანეთისა—მეორე ხარისხოვანისათვის, ესე იგი პირველ ხარისხოვან მიწის მყიდველმა (აკრი—10 მ.) უნდა დახარჯოს მის გაუმჯობესობისათვის უკანასკნელი იმდენივე, რამდენიც მიუცია მასში; მეორე-ხარისხოვან მიწის პატრონმა კი—უკანასკნელი ორჯერ მეტი (აკრი 2 მ. 50 კ.) ვიდრე თვითონ დაუჯდა იგი. ამ გვარ წესდებით ახალ ზელანდიის მთავრობას ჰსურდა, რამდენადაც კი ეს შესაძლებელი იყო, ხელი შეეშალა სპეკულიაციისათვის.

კანონი „გაუმჯობესობად“ სთვლის შემდეგს: ქაობების ამოშრობას, ტყეების გაწმენდას, ხეების დარგვას, ბაღების გაშენებას, ნიადაგის დრენაჟს (ზეალაგის ქვეშ არხების გაყვანას), გზების გაყვანას, ჭებების ამოღებას და სხვა და სხვა, ერთის სიტყვით ყოველისფერს, რასაც შეუძლიან ნიადაგის ნაყოფიერობის მატება, და ყველანაირს სასარგებლო შენობების აგებას.

2) დროებით იჯარას ზირაბებზე. ჩაწერილს პირს შეუძლიან აიღოს მიწის ნაჭერი 25 წლის იჯარით, ამასთანავე ათი წლის შემდეგ მოიჯარადრეს შეუძლიან, როცა კი მოისურვებს, თუ

შეასრულა ზოგიერთი განსაკუთრებული ამისათვის პირობები და შეტანილი აქვს მამულში საჭირო „გაუმჯობესობანი“, შეისყიდოს იჯარით აღებული მიწის ნაჭერი, ამ შემთხვევაში, მიწის ხარჯის დაგვარად სრულად შეაქვს მისი ფასი. მოიჯადრეს უფლება აქვს ყიდვის ნაცვლად დროებით იჯარა სამუდამო (იხილეთ ქვემოთ) იჯარად შესცვალოს.

„დროებით მოიჯარადრეს წლიურად შეაქვს საიჯარო გადასახადი მიწის ნაჭერის ღირებულობის 5⁰/₁₀₀. მოიჯარადრე აუცილებლად უნდა სცხოვრობდეს იჯარით აღებულ მიწაზე და სხვა და სხვა „გაუმჯობესობანი“ უნდა შექმნდეს (პირობანი ნაჩვენებია ქვეით).

3) სამუდამო იჯარის პირობებზე. „მიწის შეძენა 999 წლის იჯარით ან როგორც ჩვეულებრივ ამბობენ „სამუდამო“ იჯარით. ამ გვარ იჯარაში საიჯაროს ახდევინებენ მიწის ღირებულობის ფასის 4⁰/₁₀₀, მასთანავე მოიჯარადრეს არ შეუძლიან არასოდეს სახელმწიფოსაგან იჯარით აღებულ მიწის დასაკუთრება“.

„როგორც დროებით, ისე სამუდამო იჯარით მიწების შეძენა შეუძლიანთ ორს და რამდენიმე პირს ერთად“. პირობანი შესახებ ცხოვრებისა და მიწების გაუმჯობესობისა ორივე გვარ იჯარის დროს შემდეგია:

„მოიჯარადრე მოვალეა დასახლდეს იჯარით აღებულ მიწაზე არა უგვიანეს 4-ს წლისა იჯარის დაწყებიდან, თუ მიწა ქაობიანი ან ტყით დაფარულია და თუ მიწა საცხოვრებლად ასე თუ ისე მოხერხებულია, მაშინ არა უგვიანეს ერთის წლისა. დროებით იჯარის დროს მოიჯარადრე მოვალეა გაბმით იცხოვროს აღებულ მიწაზე ექვს წელიწადზე არა ნაკლებ და სამუდამო იჯარის დროს კი არა ნაკლებ ათის წელიწადისა“.

„ჩვენში არსებულ საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ძირითად პრინციპებში, — ამბობს პერსი სმიტი — გამოითქვა საზოგადოებრივი აზრის სხვა და სხვა მიდრეკილება-მიმართულებანი, რომლებიც ნელ-ნელა მწიფდებოდნენ და მხოლოდ ამ ბოლო დროს მიიღეს თავიანთი უკანასკნელი ფორმა. ჩვენის საადგილ-

მამულო კანონმდებლობის უმთავრეს და არსებით მუხლად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომ მას უნდა მიწის საკუთრების უფლება მარტო სახელმწიფოს შეუზღუდოს და სამუდამო იჯარით ასარგებლებინოს იმ პირს, რომელსაც უჭირავს ესა თუ ის მიწის ნაკერი. მთავრობის ის სურვილი, რომ მარტო თვით სახელმწიფოს შერჩენოდა მიწის საკუთრების უფლება, ახალ ზელანდიაში უფრო ცხადად გამოითქვა, ვიდრე ავსტრალიის სხვა ახალშენებში. საჭირო ვადაც იმდენად ხანგრძლივია, რომ ამ იჯარას ჩვეულებრივ „სამუდამო“ იჯარას ეძახიან. მართლაც ამჟამად სახელმწიფო მიწები უმეტეს ნაწილად 999 წლის ვადით იძლევიან იჯარით. საიჯარო გადასახადი იანგარიშება მიწის დაფასებულ ღირებულობის მიხედვით და შემდეგ არც მატულობს და არც ხელმეორედ ფასდება. ამ პირობებით აღებული იჯარა საკუთრებასავითაა, რადგან იჯარით აღებული მიწა შეიძლება გაიყიდოს კიდევც, დაგირავდეს, უანდერძოს და სხვა და სხვა.“

პერსი სმიტის ამ უკანასკნელ სიტყვებს უნდა დაემატოს, რომ იჯარით აღებულ მიწების გადაცემა შეიძლება მხოლოდ ესრედ წოდებულ „საადგილ-მამულო კომიტეტის“ თანხმობით, რომელიც სახაზინო მიწების სამინისტროს ადგილობრივ სააგენტოს წარმოადგენს. ამ გვარი თანხმობა ეძლევა მხოლოდ მაშინ, თუ ახალი მოიჯარადრეც აკმაყოფილებს იმავე საზოგადო პირობებს, რასაც ძველი მოიჯარადრე, ესე იგი, — თუ იგი მესაკუთრე ან მოიჯარადრე არ არის იმდენ მიწისა, რომელიც ახლად აღებულ მიწასთან ერთად აღემატებოდეს ნებადართულ ზომა-რაოდენობას. აგრეთვე უნდა სრულდებოდეს სხვა პირობანი ცხოვრების შესახებაც და სხვა და სხვა.

აქედან ვხედავთ, რომ სამუდამო იჯარის, დროს ხაზინის მესაკუთრობა უბრალო ფიქცია (მოგონება) კი არაა, არამედ საზოგადოებრივ ურთიერთობის მხრივ ნამდვილად ისეთი დიდად მნიშვნელოვანი უფლება, რომელიც ნებას აძლევს სახელმ-

წიფოს დაიფაროს თვით კანონის ძირითადი მიზანი დაკმაზრჯე ბისაგან*)).

„რადგან ახალ ზელანდიაში ყველა მიწები, სამუდამო იჯარით გაცემულებიც, იხდიან საადგილ-მამულო გადასახადს, ამიტომ აღარ საჭიროებენ დრო-გამოშვებით საიჯარო მიწების დაფასებას საიჯარო გადასახადის მოსამატებლად, რადგან სახელმწიფოს საშუალება აქვს აიღოს თავისს სასარგებლოდ ნაწილი მიწის „უშრომოდ მატებულ“ ღირებულობიდან იმავე საადგილ-მამულო გადასახადის საშუალებითვე**).

ავხსნათ რას ნიშნავს მიწის „უშრომოდ მატებული“ ღირებულობა. მამულის ღირებულობის „უშრომოდ“ ანუ „დაუქმ-სახურებელ მატებას“ ეძახიან იმ მატებას, რომელიც ხდება იმ პირის შრომის გარეშე, რომელსაც ეკუთვნის ღირებულობაში აწეული საკუთრება. განვმარტოთ ნათქვამი მაგალითით: რკინის გზის გატარება ან ხიდის გაყვანა საზოგადოების ხარჯით ერთბაშად ასწევენ ხოლმე მათ მახლობლად მდებარე ადგილების ღირებულობას. ამ გვარადვე მოქმედობენ საზოგადოდ ყოველი გვარი გაუშჯობესობა მიმოსვლისა, მოსახლეთა მატება და სხვა-და-სხვა. ელემენტარული სიმართლე მოითხოვს, რომ ის საზოგადოება, რომლის ხარჯითაც კეთდება ყველა ეს მამულების ღირებულობის ამწევი შენობანი (რკინის გზები, ხიდები, გზა-ტყევილები), უნდა სარგებლობდეს თუ მთლად არა, ნაწილად მაინც, იმ ნამატ ღირებულობით, რომელიც შეიქნა შედეგად ზემოდ ნაჩვენებ ცვლილებებისა.

აი, ამიტომ იყო, — ამბობს რიესი, — რომ როცა ახალ ზელანდიის პარლამენტში სახელმწიფო მიწების იჯარით გაცემის თაობაზე მსჯელობას შეუდგენენ, რადიკალური პარტია დაეი-

*) პერსი სმიტის ცნობებს ვაყვებთ რიესის და ეპის თხზულებები-ბიდან.

***) საჭიროა ვსთქვათ, რომ გადასახადის რაოდენობის გამოსაანგარიშებლად მხედველობაში არ იღება ის მატება მიწის ღირებულებისა, რომელიც გამოწვეულია მოიჯარადრეს სხვა-და-სხვა გაუშჯობესობაზე გაწეულ ხარჯისაგან.

ნებით თხოულობდა, რომ საიჯარო საფასი სახელმწიფო მიწებზე ღრო-გამოშვებით გადაშინჯულ ყოფილიყო და თუ საჭირო იქნებოდა, აწეულიყო ეს საფასი იმის მიხედვით, რამდენადაც იწეოდა მიწის ღირებულობა გარეშე მოიჯარადრეს გაწეულ ხარჯისა და შრომისა.

რადიკალების ამ სურვილს არ ეღიროსა განხორციელება, მაგრამ იგივე მიზანი ასე თუ ისე მაინც მიღწეულ იქნა ესრედ წოდებულ საადგილ-მამულო გადასახადის საშუალებით. შემდეგში მკითხველებს გავაცნობთ უფრო დაწვრილებით სახელმწიფო ხარჯის (ბეგარის) და სხვა გადასახადების სისტემას ამ (ახალშენში) კოლონიაში, ამ უამად კი ვიტყვი, რომ ახალ ზელანდიაში ყოველგვარ საადგილ-მამულო გადასახადისაგან განთავისუფლებულა ყველა, ვისი მამულიც, საკუთრება იგი თუ სახელმწიფოსაგან იჯარით აღებული, — ღირს 5000 მანეთზე ნაკლებ. ის კი, ვისი მამულიც ამაზე მეტი ღირს, იხდის გადასახადს მამულის ღირებულობის მიხედვით, ამასთანავე ის მამულის პატრონნი, რომელნიც კალონიაში არა სცხოვრობენ, გარდა ამისა იხდიან კოტაოდენ დამატებით გადასახადსაც. „ექვი არაა, — ამბობს ამის გამო რივისი, — რომ პროგრესიული საადგილ-მამულო გადასახადი შემოღებული იყო უმთავრესად იმიტომ კი არა, რომ ამ გზით ისე მოეწყობა საქმე, რომ ყველას თანაბარი მსხვერპლი მოეტანა საზოგადოებისათვის, — თუმცა კი ამ მოსახრებასაც ჰქონდა თავისი გავლენა, — არამედ უფრო იმიტომ, რომ ეს კანონი ხელს შეუწყობდა დიდ მემამულეების დანაწილებ-დაქუცმაცებას, რომლის მესაკუთრეები დიდად მოგებულნი დარჩნენ იმ აუარებელ ხარჯის მეოხებით, რომელიც ახალ ზელანდიის მთავრობამ 70 და 80-იან წლებში კოლონიის საწარმოვეო ძალთა წარმატებაზე გასწია.

დავუბრუნდეთ სმიტის წერილს.

„ესრედ წოდებული „საუკუნო იჯარა“, ცხადია, სასარგებლოა, თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ კოტაოდენს გარდა სახელმწიფო მიწები პირვანდელ მდგომარეობაში არიან და არაგვარ შემოსავლის მოცემა არ შეუძ-

ლიანთ, თუ რიგიანად არ დამუშავდა. აქედან ცხადია, რომ მომავალ მოსახლესათვის უფრო ადვილია რაც ფული მოეპოვება, იჯარით აღებულ მიწის შეკეთებას და საჭირო შენობის აგებას მოანდომოს, ვიდრე თვით მიწის საკუთრებად შეძენას. განსაკუთრებით ეს ღარიბ და ხელმოკლე კაცისათვისაა უფრო ძვირფასი, რომელსაც თანხად მხოლოდ თავისი მაგარი მკლავები აქვს და მაინცა და მაინც შეუძლიან გაიკეთოს სახლი და იყოლიოს საქონელი, რაც, რასაკვირველია, თითქმის ხელმიუწოდებელი იქნებოდა მისთვის, სახელმწიფო მიწები რომ საკუთრებად იყიდებოდეს.“

მიწის განსაზღვრული რაოდენობა, რომელიც ყოველს ჩაწერილს შეუძლიან შეიძინოს, იმ მოსაზრებით დაწესდა, რომ ამით ხელი შესწყობოდა წვრილ მესაკუთრეთა კლასის გამრავლებას; კანონისაგან განსაზღვრულ ზომის ფარგალში ყველას შეუძლიან შეიძინოს იმდენი მიწა, რამდენიც მას ესაქიროება. პირველ ხარისხის მიწა, როგორც ნათქვამი იყო, განისაზღვრება 640 აკრით (250 დესეტინით), მეორე ხარისხისა კი—2000 აკრით (750 დესეტინით); ანგარიშში შედის ის მიწაც, რომელსაც უკვე მფლობელობს ან იჯარით აქვს აღებული ჩაწერილს პირს. ზოგიერთ შემთხვევაში, როცა სამინისტრო ამას სასურველად ჰპოვებს, ეს ზომა-რაოდენობა შეიძლება შესამჩნევად შემცირდეს.

„არსებული საადგილმამულო კანონი მოქმედებს 1892 წ. ნოემბრიდან. მოვიყვანოთ ცნობები იმის დასახასიათებლად, თუ როგორ გამოიყენეს ეს კანონები პრაქტიკულად. ამ ცნობებიდან დაინახავთ ჩვენ, თუ როგორ შეიძინეს კერძო პირებმა სახელმწიფო მიწები და რა პირობებით, რომელთა არჩევანში ჩაწერილს სრული თავისუფლება ჰქონდა მინიჭებული. (ცნობები შეეხება 1898—1899 წლ.)“

1) საკუთრებად, ფულის ნაღდად მიცემით შეუძენიათ 114 ნაჭერი მიწა, ზომით 17,824 აკრი.

2) ღროებით იჯარის პირობებზე, გამოსყიდვის უფლებით (საუკუნო იჯარის პირობებზე შეცვლის უფლებით) შეუძენიათ 458 ნაჭერი მიწა, ზომით 109,950 აკრი.

3) სამუდამო იჯარით—362 ნაქერი, ზომით 99,26⁰ აკრი.“

აი, ამ გვარია ეს კანონები, რომლებიც აწესრიგებენ და-სამუშავეებლად გამოსადეგარ სახელმწიფო მიწების შექმნის სა-ქმეს. ახალ ზელანდიის საადგილმამულო კანონმდებლობამ დი-დი გავლენა იქონია ავსტრალიის სხვა ახალშენებზედაც, რომ-ლებმაც ახალ ზელანდიის საადგილმამულო პრინციპებს მიბა-ძეს და ზოგიერთი მათგანი კიდევაც შორს წავიდა მასზე. ასე, მაგალითად, ახალ-სამხრეთ ვალისში (ავსტრალია) სახელ-მწიფო მიწის ნაღდათ ყიდვის დროსაც კი საქიროა არამც თუ მამულში გაუშჯობესების შეტანა, არამედ მასში ცხოვ-რებაც.

ახალ ზელანდიისათვის ავსტრალიის სხვა კოლონიებმაც განსაზღვრეს სახელმწიფოსაგან გასასყიდლად დანიშნულ მიწის ნაქრის ზომა. მაგრამ არც ერთმა (ახალშენმა) კოლონიამ ვერ გაბედა საძოვრად გამოსადეგ მიწების განსაზღვრა. ახალ ზე-ლანდიაში კი ამ გვარივე მიწის ნაქრები განსაზღვრულია.

ეხლა გადავიდეთ ამ გასაოცარ ახალშენის სხვა ცდებზე. აქაც იძულებული ვართ ისევ სმიტს მივმართოთ.

„1892 წლის საადგილ-მამულო კანონმდებლობა,—ამბობს პ. სმიტი,—აგრეთვე ნებას აძლევს ესრედ წოდებულ „სოფლის ამხანაგობათა“ არსებობისას“. ამ ამხანაგობათა შესახებ კანო-ნი ამბობს, რომ თუ რამდენმამე პირმა—რიცხვით არა ნაკლებ 12-სამ შეადგინა საურთიერთო დამხმარებელი საზოგადოება, ამ გვარ ამხანაგობას ეძლევა უფლება სახელმწიფო მიწების გამგე სამინისტროსთან შეთანხმებით აირჩიოს სახელმწიფო მი-წის ნაქერი 11,000 აკრზე არა უდიდესი. ამხანაგობის თვი-თეულმა წევრმა უნდა აიღოს თავის წილად არა ნაკლებ 200 აკრისა, უდიდესი წილი კი, რომელიც შეიძლება ამხანაგმა იქონიოს, განსაზღვრულია 320 აკრით. ამ გვარი მიწები ეძლე-ვა ამხანაგობას საუკუნო იჯარით იმავე პირობებზე, როგორც კერძო პირებს, რის შესახებ ჩვენ უკვე ნათქვამი გვქონდა ზევით.

„ჯერ კიდევ 1885 წელს ახალ ზელანდიის კანონმდებლობისაგან ნებადართული იყო ამ გვარი „სოფლის ამხანაგობანი“ და კიდევად ნება ეძლევათ ეს იჯარით აღებული მიწები შემდგომი შეისყიდონ და დაისაკუთრონ. ეს კანონი შეუცვლელად დარჩა და ეხლაც ძალიან ხშირად სარგებლობენ ამით საამხანაგო სოფლების დასაარსებლად.“

„დღემდე (31 მარტი 1899 წ.) 812 პირს აქვს შედგენილი ამ გვარი ამხანაგობანი და მათგან აღებულ მიწების რაოდენობა ეთანაბრება 143000 აკრს. ბევრი ამ სოფლებთაგანი, რომლებიც კარგ პირობებში მოჰყვენენ, საუკეთესო მდგომარეობაში არიან; ბევრი კი, რომელნიც განაპირას არიან და უხვირო მამოსვლა აქვთ, ძლივ-ძლივობით ირჩენენ თავს.“

აი კიდევ რა გვარად აგვიწერს მინისტრად ნამყოფი რივის საადგილ-მამულო კანონმდებლობის ერთ ცდას, რომელიც გვაძლევს არამცთუ უშთავრეს ცნობებს თვით კანონის შესახებ, არამედ გვაცნობებს იმ გარემოებებსაც, რომელთაც გამოიწვიეს ამ კანონის შექმნა.

1886 წელს იმ დროს სახელმწიფო მიწათა მინისტრად ნამყოფი ჯონ ბალლენსი გაბედულად შეუდგა უსაქმობისაგან დიდ გაქირვებაში ჩაკვივრულ მუშებისაგან სოფლების გაშენებას. ამ მხრივ ახალშენის სხვა და სხვა კუთხეში ამოარჩია მიწები სახელმწიფოს კუთვნილებიდან და წვრილ-წვრილ 20—50 აკრიან*) ნაქრებად დაჰყო. ეს მიწის ნაქრები მიეცათ მუშებს სამუდამო იჯარით და მიწის ღირებულობის 5% საიჯარო გადასახადით. შეუძლებელ მოსახლეს შეეძლო საიჯარო გადასახადი ნაწილ-ნაწილ ორის წლის განმავლობაში გადაეხადა; გარდა ამისა დაურიგდათ ფული სესხად პირველ მოსაწყობად, სათესლეს, სამეურნეო იარაღის, შენობის მასალის, საკვების და სხვა საჭიროების შესაძენად. 1887 წელს ზოგიერთი კოლონიელი სასტიკად ჰკიცხავდა ბალლენს ამ ცდი-სათვის, მისი პოლიტიკური მტრები სიხარულით უთითებდნენ

*) 71/2—18 დსხიატინამდე.

ზოგიერთ სოფლის მარცხზე, თუმცა მეორე წილი ამ სოფლებსა მშვენიერად მოეწყო. ამ ჟამად ამ სოფლების მცხოვრებთა რიცხვი 5000-მდეა და უქირავთ მიწა სივრცით 37000 აკრი, საშუალო ზომა კი მიწის ნაკეთისა არის 24 აკრი.“

მოსახლეთა უმრავლესობა თავის საკუთარ მიწის დამუშავების გარდა, გარედაც გადის ქირით სამუშაოდ, მეტადრე ცხვრის კრეჩისა და მკის დროს; ზოგიერთი ფაბრიკებშიაც სდგება. საერთო ჯამი (სუმმა) მთავრობისაგან მოსახლეთათვის მიცემულ დახმარებისა ეთანაბრება 270,000 მან., რომლიდანაც 30.00) მან. უკვე გადაუხდიათ. გარდა ამისა აქნობამდის მოსახლეებს გადახდილი აქვთ, როგორც საიჯარო გადასახადი და შემწეობად მიცემულ ფულის პროცენტი—სულ 270,000 მან. მოსახლეებისაგან იჯარით აღებულ მიწებში შეტანილი გაუმჯობესობანი დაფასებულია 1,300,000 მანეთად, რომლითაც სრულებით უზრუნველ ყოფილია ის სესხი, რომელიც მთავრობამ გასცა მოსახლეებზე.“

როგორც გვიამბობს ავსტრიელი პუბლიცისტი ეპსსი, ახალ ზელანდიის ამ „ცდამ“ ავსტრალიის კოლონიების დიდი ყურადღება მიიქცია, ასე რომ ორმა მათგანმა კიდევ გაგზავნა კაცები ახალ ზელანდიის ცდის შედეგის შესასწავლად. შესწავლის შემდეგ ამ გაგზავნილმა კაცებმა აცნობეს, რომ ზიარეჟად ცდას მარცხი მოსვლია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მოსახლეებს არ გაუთვალისწინებიათ ის შრომა, რომელიც მათ მოელოდათ, ეს მოსახლეები პირველ შემთხვევაშივე სტოვებდნენ მიწას და გადადიოდნენ ქალაქად.

დაეუბრუნდეთ ისევ სმიტის წერილს.

ამ უკანასკნელ წლებში ეს არის ეხლა აწერილ „სოფლების“ გაშენების და წინედ აწერილ „სასოფლო ამხანაგობათა“ ნაცვლად გახშირდა ესრედ წოდებული „გაწმენდილ მიწებზე მოსახლეობა“. უსაქმოდ დარჩენილებისათვის რომ საქმე გაეჩინათ, სახელმწიფო მიწების სამინისტრო ურიგდებოდა მუშათა ჯგუფებს გამოეწმინდათ ესა თუ ის ტყვანი მიწა, გამოეწოთ ტყე და ჩათესნათ შიგ ბალახი. შემდეგ ეს გაწმენდი-

ლი მიწა (იყოფებოდა) ნაწილდებოდა პატარ-პატარა „ფერმებათ“ და ეძლეოდათ სამუდამო იჯარით იმავე მუშებს, ვინც გაწმინდა ის მიწა და საიჯარო გადასახადი იანგარიშებოდა გაწმინდაში დახარჯულ ხარჯის და მიწის ღირებულობის მიხედვით. 1899 წლამდე გაშენდა 45 მოსახლეობა და მიწა, რომელიც მათ უჭირავთ, ეთანაბრება თითქმის 74,000 აკრს. ამ გაწმინდილ მიწის ნაქრებზე სცხოვრობს 513 ოჯახი, სულ კი 1900 სული. მათ უკვე გადუწმენდიათ და დაუთესიათ ბალახეულობით 20814 აკრი მიწა. მიწების ტყისაგან გაწმინდაში 1899 წლის მარტამდე მთავრობას მიუცია 573,290 მანეთი. საზოგადო ღირებულობა ყოველისფრის, რაც კი მიწის გაუმჯობესობას შეეხება—აღწევს 842,590 მან. საშუალო ზომა მიწის ნაქრისა, რომელიც თითო მოსახლეზე მოდის, 10) აკრია“.

როგორც სჩანს სახელმწიფო მიწების მინისტრის სიტყვიდან, რომელიც მან 1893 წ. ზემოდ აღწერილ კანონის თაობაზედ წარმოსთქვა, მას განზრახვა ჰქონდა დახმარებოდა იმ შრომის მოყვარე მუშებს, რომელთაც სახსარი არ ჰქონდათ საკუთარი სამეურნეო ოჯახი გაეჩინათ. ამისათვის მათ შეძლება ეძლეოდათ აეღოთ თავიანთი ხელფასი იმავე მიწების გასუფთავებით, რომლებიდანაც მათ შემდეგში მიიღეს პატარ-პატარა ფერმები სამუდამო იჯარით.

ახალ ზელანდიის მთავრობის ამ გვარ კეთილ აზრს და მოქმედებას შემდეგში მაინც დაბრკოლება დახვდა: სახელმწიფო მიწა აღარ ეყო დასარიგებლად, ვინაიდან უწინ კერძო პირთათვის განსაზღვრული არ იყო მიწის შექმნა და შეეძლოთ შეეძინათ, ვის რამდენიც უნდოდა, ამიტომ ბევრი შეეცადა ესარგებლნა იათვის ფასით და შეიძინეს უზარ-მაზარი მიწები იმ საიმედო მოლოდინში, რომ ფასებში აიწევდნენ. როგორ დაახწია თავის ახალ ზელანდიის მთავრობამ ამ გაჭირვებულ მდგომარეობას? ამის პასუხს ვპოულობთ სახელმწიფო მიწების მინისტრის მუდმივ მდივნის წერილშივე.

„სხვათა შორის, ზემოდ უკვე მოხსენებული გვექონდა, რომ მთავრობას უძნელდებოდა სახელმწიფო მამულებში იჯარით გასაცემად გამოსადეგარ პატარ-პატარა ნაქრების შოვნა, უფრო კი იმ ადგილებში, სადაც ეს მიწის ნაქრები უფრო საქირო იყო, ესე იგი უკვე დასახლებულ ადგილებში, სადაც ხშირად შეხვდებით დიდ მამულებს, რომლის პატრონებიც ამუშავებდნენ მათ დაქირავებულ მუშების საშუალებით*). ამ გვარ დაბრკოლების თავიდან ასაცილებლად სახელმწიფო მიწების ახლანდელმა მინისტრმა ჯონ მაკ-კენზიმ შეიტანა პარლამენტში განსახილველად ესრედ წოდებული „დასახლებისათვის მიწების შექმნის კანონის“ კანონ-პროექტი.“

ამ კანონის ძალით, რომელიც პარლამენტისაგან მიღებულ იქმნა, მთავრობას ნება ეძლეოდა შეეძინა კერძო პირებისაგან მიწები შემდეგში პატარ-პატარა, არა უდიდეს 320 აკრისა (110 დესეტინისა, ნაქრებად დასანაწილებლად).

ამ კანონის ძალით მთავრობამ უკვე შეიძინა რამდენიმე მამული, დაყო პატარ-პატარა ნაქრებად და გასცა სამუდამო იჯარით, რომელთა საიჯარო გადასახადი ეთანაბრება 5% იმ თანხისას, რომელიც შესდგება მიწის ღირებულობის და გამოიჯვანაზე, გზის გაყვანაზე და სხვაზე გაწეულ დანახარჯისაგან ერთად.

„თითქმის ყველა ამგვარად შექმნილი მამული კარგად მოწყობილია, მკიდროდ დასახლებულ ადგილების მახლობლად მდებარეობს, რისგამო სახელმწიფო მიწების მოიჯარადრეებს საშუალება აქვთ მეზობლადაც გარეშე საქმე იქონიონ. 1894 წელს კერძო პირებისაგან მიწების შექმნისათვის

*) სმიტი ამობ!, რომ ამგვარი დაბრკოლებები უფრო ხშირად ხვდებოდა მოხუც კოლონელთა შვილებს, რომლებიც დაქვებენ თავიანთ მშობლების მახლობლად პატარ-პატარა ნაქრებს საკუთარ ოჯახის მოსაწყობად.

მთავრობას ნება მიეცა დაეხარჯა 2,500,000 მან. (სულ პირველად 1892 წ.—500,000 მან. იყო). 1897 წელს ეს თანხა გახადეს 5,000,000 მან. წელიწადში. მიწის ნაქრის რაოდენობა კი, რომელიც შეუძლიან იქონიოს თითო პირმა, განსაზღვრულია ზემოხსენებულ 1892 წლის კანონით.⁴

1894 წელს ახალ ზელანდიის კანონმდებლობაში შევიდა ახალი პრინციპი—მთავრობას მიეცა უფლება ძალით შეისყიდოს ხოლმე დიდი მამულები მარტო იმ შემთხვევაში, თუ მემამულე ნებაყოფლობით არ მოურიგდება მთავრობას ფასში ან სხვა სყიდვის პირობებში ან როცა მინისტრთა გადაწყვეტილებით ამა თუ იმ მამულის შექმნა აუცილებლად სასურველია ნაწილ-ნაწილად დაყიდვისათვის. ჯილდოს რაოდენობას, რომელიც მემამულეს ეძლევა შექმნილ მიწაში, ნიშნავს განსაკუთრებული სასამართლო, რომელიც შესდგება უმაღლეს სამსაჯულოს ერთი წევრის და ორ მის ამხანაგისაგან, რომელთა შორის ერთს მთავრობა ნიშნავს, მეორეს კი თვით მამულის მესაკუთრე. მაგრამ აქნობამდის მამულის ამ გვარად ძალით შესყიდვისა მარტა ერთი შემთხვევა იყო და მთავრობამაც ძალიან ხერხიანად გაანაწილა იგი წვრილ-წვრილ ნაქრებად დასაყიდლად.

ესტოვეთ რა ზოგიერთ დაწერილებითი ცნობებს შესახებ 1896 წლის კანონმდებლობისას, რომელსაც მიზნად ჰქონდა გაეადვილებინა პატარა-პატარა ნაქრების შექმნა იმ პირობათვის, რომელთაც სურდათ ჰქონოდათ საკუთარი მიწა-წყალი, უფრო საყურადღებოდ მიგვაჩნია ზოგიერთი ახალი ცნობები შესახებ მიწის კერძო პირთაგან გამოსყიდვის კანონისა და თუ როგორ გამოიყენეს ეს კანონი ახალ ზელანდიაში. ეს ცნობები ამოკრეფილია „მიწების შემსყიდველ განსაკუთრებულ კომისიის“ მოხსენებიდან.

საანგარიშო წლის განმავლობაში (1889 წლ. 31 მარტიდან—1899 წ. 31 მარტამდე) კერძო პირებმა კომისიას შეაძ-

ლიეს შესასყიდველად სულ ზომით 534,682 აკრი მიწა. აქედან კომისიამ 47,192 აკრი უვარგისად სცნა და უარი გამოუცხადა, დანარჩენს გულდასმით გაეცნო და აქედანაც მარტო 215,585 აკრის შეძენა ურჩია მთავრობას. სულ წარსულ წელს და ამ ჟამად კომისიამ სცნო ვარგისად 24 მამული. მთავრობისაგან შეძლეული ფასი 13 მემამულემ მიიღო, რომლის რაოდენობა 5,811,150 მან. ეთანაბრება. დანარჩენ თერთმეტ მემამულეთა შორის სამმა სრულებით უარი განაცხადა მთავრობისაგან შენაძლევ ფასზე, სხვებს ჯერ გადაწყვეტით არა უთქვამთ-რა.

სულ თავდაპირველიდგანვე ამ კანონის ძალაში შესვლიდან შეუძენიათ 62 მამული, ზომით 256,829 აკრი, მათი ნაყიდობა დამჯდარა 12,506,470 მან.; 538,620 მანეთი დაიხარჯა გზების გაყვანაზე, გამიჯვნაზე და ადმინისტრაციულ ხარჯებზე, მაშასადამე სულ დახარჯულა 13,045,090 მან.

როგორც უკანასკნელ ცნობებიდანა სჩანს, თითქმის მთელი ნაყიდი მიწები 1304 მოსახლეს გაეცა იჯარით (სათვალაფში არ შედიან ოჯახის წევრნი), რომლებსაც შეაქვთ თითქმის 600,000 მან. საიჯარო გადასახადი; მთავრობა კი მიწების კერძო პირებისაგან შესყიდვისათვის აღებულ ვალის სარგებელს იხდის 425,000 მან., ისე რომ ფინანსიურ მხრივადაც ეს ოპერაცია მთავრობისთვისაც უსარგებლო არ არის.

1899 წელს 31 მარტს ახალ ზელანდიაში თითქმის 16,600 სახელმწიფო მოიჯარადრე ითვლებოდა, რომელთაც ეჭირათ 15 მილიონ აკრამდე მიწა და იხდიდნენ ორ მილიონ ნახევარ მანეთზე მეტს საიჯარო გადასახადს. ამ მთავრობისაგან იჯარით აღებულ თხუთმეტ მილიონ აკრიდან ორი მესამედი მარტო საძოვარებადაა გამოსადეგი.

ადგილ-მამულის განაწილებას, მათ რაოდენობას და ზომას ჩვენ დავინახავთ შემდეგ ცხრილიდან, ანგარიში ეხება 1898/9 საანგარიშო წელს.

თვითეული ფერმის რაოდენობა	მათი რიცხვი	რა ზომის ადგილი უჭირავს
1-დან — 10-მდე	18230	68,671
10 „ — 50 „	11426	315,651
50 „ — 100 „	7276	570,503
100 „ — 200 „	9164	1,401,171
200 „ — 320 „	5584	1,469,859
320 „ — 640 „	5555	2,568,462
640 „ — 1000 „	1946	1,649,580
1000 „ — 5000 „	2589	5,364,539
5000 „ — 10000 „	369	2,579,773
10000 „ — 20000 „	220	3,274,623
20000 „ — 50000 „	175	5,448,033
50000 „ — ლ მეთი	105	9,685,403
	<u>62,639</u>	<u>34,386,268</u>

„აქედან სჩანს, რომ ფერმების ბევრი წილი (59%), სახელდობრ 37,000, წარმოადგენენ 1-დან—1000 აკრიან ფერმებს, 46,000 ანუ 74%—შესდებიან 1-დან—200 აკრიან ფერმებისაგან და 80¹/₂%—1-დან—320 აკრიან (150 დესეტინა) ფერმებისაგან. 320 აკრზე მეტიანი ფერმა კი სულ 10,959 ანუ 18% ითვლება, საიდანაც ვხედავთ, რომ საშუალო ზომის ფერმები უფრო ვითარდებიან. 320 აკრიანი მამულები საზოგადოდ წარმოადგენენ საძოვრებს და ამიტომ არის, რომ მათი სივრცე ბევრად აღემატება საშუალო ფერმების საერთო სივრცეს და, როგორც ვიცით, შეადგენს ერთს მესამედს მთელ ექსპლოატაციისათვის გამოსადევ მიწებისას.

ავსტრალიელ პუბლიცისტს ეპპსს საინტერესო ცნობები მოჰყავს შესახებ 1891 წელს 19,397,529 აკრ მიწიდან, რო-

მელიც სამეურნეო ხმარებაში იყო, 7,000,000 იჯარით იყო აღებული და თითქმის 12¹/₂ მილიონი კერძო საკუთრებას წარმოადგენდა, რომლიდან მეტი წილი (7,000,000 აკრი) სულ 584 პირს ეკუთვნოდა და თითო პირზე 5000 და მეტი აკრი მოდიოდა (საშუალოდ 12000 აკრი მესაკუთრეზე). დანარჩენი მიწა განაწილებული იყო ამ რიგად: 1,675 პირს ეჭირა 2,145,000 აკრი—1000 აკრიდან—5000 აკრიან ნაქრებად (საშუალოდ 1280 აკრი), 41,518 მესაკუთრეზე კი საშუალოდ მოდიოდა 78 აკრი თითოზე.

მამულების ამ გვარ უთანასწოროდ დანაწილებას კოლონიელებმა ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს, რასაც მალე სააღვლამაჟო პროგრესიული (თან და თანობითი) გადასახადის შემოღება მოჰყვა, რომლის მიზანი იყო სხვილ მამულების დანაწილებისთვის ხელი შეეწყო და ჩვენ უკვე ვიცით, რომ 1892 წლიდან იწყება კანონმდებლობითი ზომები, რომლებიც საზღვრავენ თითო პირის უძრავ ქონების რაოდენობას. ეს კანონები ნებას არ აძლევენ იყიდონ კიდევ მიწა იმ პირთ, რომელთაც უკვე აქვთ საკმაოდ, და სამაგიეროდ ხელს უწყობენ უადგილმამულო და ხელმოკლე მყიდველებს მიწები შეიძინონ.

ზემოდ მოხსენებული ცნობები კერძო ადგილმამულის განაწილების შესახებ საკმაოდ ხსნიან და, გვგონია, ამართლებენ კიდევ ახალ ზელანდიის მთავრობის იმ გვარ გაბედულ ნაბიჯს, როგორც არის სხვილ მამულების ძალით შესყიდვა იმ შემთხვევაში, როცა ეს შესყიდვა მცხოვრებთა უმრავლესობის კეთილდღეობისათვის არის საჭირო.

და ბოლოს ჩვენ ვიცით, რომ იმ შეცდომის შემდეგმა სინანულმა, რომელიც სახელმწიფო მიწების კერძო პირებზე მიყიდვით ახალ ზელანდიის მთავრობამ ჩაიდინა, აიძულა იგი ეს თავისი შეცდომა იმით გაესწორებინა, რომ შემოიღო ესრედ

წოდებული „სამუდამო იჯარა“ (999 წლით), ამასთანავე ამგვარ იჯარის შემოღებით მთავრობას უმთავრესად სურდა ყოველის გზით ხელი შეეწყო, რომ მცხოვრებთა უმრავლესობას მიწა შეეძინა და მომავალშიც თვალყური ედევნებინა, რომ ეს საკუთრება არ გადასულიყო იმ პირთა ხელში, რომელნიც ისედაც საკმარისად უზრუნველყოფილნი იყვნენ მამულით.

ნ. აღნიაშვილი.

ტყე და ხალხის კეთილდღეობა*)

იყო დრო, როდესაც ტყის ჩეხა ხალხის განვითარებას და განათლებისკენ წინსვლას შეელოდა, რადგან მიწის შესამუშავებლად საჭირო იყო ტყის ამოგდება. ტყის გაჩეხა ძნელი საქმე იყო, დიდს შრომას საჭიროებდა, და ამიტომ სწვავდნენ ან ხეებს ირგვლივ ქერქს აცლიდნენ (ჩრდილოეთი ამერიკა). დაბურულ ტყის ალაგას ხალხის მსაზრდოებელი ყანა ჩნდებოდა და ნადირობის და მეცხვარეობის წილ ნელ-ნელა ფეხს იკიდებდა მეურნეობა.

პირველ ხანებში ტყის გაჩეხაზედ იყო დამყარებული ადამიანის განათლება. დღეს კი ისე გავანადგურეთ ტყეები, რომ შეიძლება ამ გარემოებამ თვით განათლებაც შეაფერხოს.

ჰავა ქვეყნისა ტყეზედ არის დამოკიდებული. ტყე აგროვებს წვიმის წყალს და ისევ მდინარეს უბრუნებს და მერმე ჰაერს. თავის ფოთლით და ფესვით ტყე აჩერებს წყალს და უშლის მწრაფლ დენას. საერთოდ ტყიან ალაგს გაცილებით მეტი წვიმა მოდის, ვიდრე უტყეოზედ, და რაც უფრო ხშირი ფოთლიანია ტყე, მით მეტს სინესტეს იკავებს.

რაც უნდა სიცხე იყოს, ტყეში მაინც გრილა. ვიურტემბერგში, მაგალითებრ, ტყეში 8 გრადუსით უფრო ნაკლები სიცხეა, ვიდრე ტყის გარედ. ტყე იზიდავს წვიმის ღრუბლებს და თავის სიგრილით წვიმით არწყვევინებს ქვეყანას. იგივე ღრუბლები რომ უტყეო მხარეს მოხვდნენ, ისე გადივლიან

*) D-r F. Rednault: déboisement et décadence.

რომ ნამს არ გააგდებენ. მალტის კუნძულზედ ერთიანად გაჩეხეს ტყეები, რომ ბამბის დასათესად მეტი მიწა ჰქონოდათ; და აქამდე აყვავებულს ქვეყანას იმისთანა გვალვა დაუყენეს, რომ აღარ იციან, წვიმა რა არის. წმ. ელენეს კუნძულზედ კი, სადაც დიდად ზრუნავენ ტყის გაჩენას, დღეს ერთი ორად მეტი წვიმა მოდის, ვიდრე ამ ასის წლის წინად. აგრეთვე ეგვიპტეში: მას შემდეგ, რაც იქ ტყის გაჩენას შეუდგნენ, წვიმაც უფრო და უფრო ხშირად მოდის.

კიდევ კარგი, თუ ტყე ვაკეში იჩეხება: ტყიან მთითგან მაინც საკმარი წყალი ჩამოვა ნათესების მოსარწყავად. მდინარე პო იტალიაში, განგი ინდოეთში მილიონობით ხალხს აცხოვრებენ, რადგან სათავე ტყიან მთებში აქვთ. მართალია, ვაკეში ტყის ამოგდება ჰავასა სცვლას; მაგ. ლანგდოკში და პროვანსში უწინ მშვენივრად ხარობდა ფორთოხალი და დღეს აღარ ხარობს; მაგრამ ოღონდ ტყიანი მთა ჰქონდეს ვაკეს, უტყეოდაც არა უშავს-რა, რადგან მთით მომავალი წყალი მოსწყავს და საკმარისს მოსავალს შესძენს.

უტყეოდ ვაკე მაშინ წახდება, როდესაც თიხნარი ნიადაგი აქვს. წყალს მცენარე რომ აღარ შეისვამს, ქაობად დადგება, აშშორდება, აყროლდება და ხალხის მავნე ციებ-ცხელების ბუდედ იქცევა. საფრანგეთში მეთხუთმეტე საუკუნეს გაჩეხეს ღომბის ტყეები და მას შემდეგ იზრდება და იზრდება ქაობი. ღომბში რომ უწინ მრავალს და შემძლებელს ხალხს უცხოვრია, დღევანდლამდე დარჩენილი ეკლესიების დიადი ნაშთები ამტკიცებენ. დღეს თითო ამ ნაშთში დაეტევა, რაც მთელ ღომბში ხალხი ცხოვრობს.

პირიქით, ქაობიანს ალაგს რომ ტყეს გააჩენენ, ჰაერი იწმინდება, ციებ-ცხელება ისპობა და ადამიანისთვის კვლავ უვნებელ ბინად ხდება. რომის მინდორი და ტოსკანის ქაობები იმიტომ გასაღდნენ, რომ ტყით შეიმოსნენ.

ქვეყანა მაშინ იღუბება, როდესაც ტყე მთაქედაც გაიჩეხება. წვიმა იქნება უწინდებურად ხშირად მოვიდეს მთაში, მაგრამ წყალი საშინელი სისწრაფით ჩამოიბრუნეს ტიტველ მთას

და თან წაიღებს მთის სამოსელს—მცენარის მასაზრდოებელ მიწას, რომელსაც აღარ იმაგრებენ ხის ფესვები. ჯერ გატიტვლდება მთა, მერმე დასკდება, დაიშლება და კლდითა და ქვიშით, უზარმაზარ ლოდებით და ქვებით დაჰფარავს ქვემოლ მდებარე სახნავ-სათესს. ამოდენა ლოდს ვინ მოიტანდა ამ მინდორში, თუ არ მდევრო?! გაიკვირვებს ადამიანი, თავის ნაწარმოების შედეგს რომ ნახავს.

თავი რომ მიანებონ გაჩეხილ მთას, კიდევ კარგი: ბუნება თავისას იზამს, ნორჩ მცენარით შემოსავს, გაზრდის და ტყედ აქცევს. მაგრამ არა; შეუშვებენ შიგ საქონელს, გაათელინებენ, ძირიანად მოაკორტინებენ მცენარეს და მიწას ნიაღვარის წასაღეკად გახდიან.

ვაკეს რალა მოუვა, მთა რომ გაიჩეხება?
 გვალვა, სიმშლილი და ხალხის ამოწყვეტა.

გაავდრდება, უცბად იმისთანად მოვარდება გოგოების სათამაშო ნაკადული, რომ ქვეყანას წააღეკავს. ჩამოვარდება ვაკეში, მოედება სოფელს, იქ სახლს დაანგრევს, იქ ვენახს გამოუღრღნის ძირს, იქ საქონელს დაახრჩობს. ტყიან მთიდგან მომავალმა მდინარებაც იცის აღიდება, მაგრამ ის ნელა მოდის, თან მიწის გამაჰატივებელი ლამი მოაქვს და გზა-გზა სტოვებს. ნილის, ან გარონის აღიდება ღვთის წყალობად მიაჩნია ხალხს, რადგან არავითარი სასუქი არ შეერგება მიწას ისე, როგორც ამ მდინარეთა ლამი. მოტიტვლებულ მთით მოვარდნილი წყალი კი სხვაა: თან მოაქვს, რასაც მოხვდება, და ამწვანებულ მინდვრის და სავსე ვენახის ალაგას რიყესა სტოვებს და ქვიშას.

გაიჩეხა მთაში ტყე და დაიმშა ქვეყანა: გაავდრდება—წარდენაა, არა და—გვალვა. მინდვრის მორწყვა შეუძლებელია, რადგან მდინარე ვაშრა, ან ძლივსლა ევანავს წვეთ-წვეთად. რიყიანი მშრალი ხევი-ლა მოჩანს იმ ალაგს, სადაც უწინ ხომალდები დადიოდნენ.

მთა რომ გაიჩეხება, ვაკეში ხალხი დაიშვევა...

II

აქ ახალი არაფერია. დიდი ხანია ამასვე სჩივიან კაცობრიობის უკეთესნი შვილნი—დემოკრიტი, თეოფრასტი, სენეკა, შემდეგ ქრისტაფორე კოლუმბი, ლეონარდო დე ვინჩი, ბერნარ დე პალისი¹⁾ და სხვანი. „მიკვირს, ღმერთმან იცის, ამბობდა პალისი, ადამიანის უგუნურება! თითქო ქვეყნიურ თავის დანიშნულებას იმაში ხედავს, რომ დასწვას, გაჩეხოს, გაანადგუროს მამა-პაპათაგან დაკრძალული ტყეები. უგნურებაზედ მეტია ჩვენი დაუდევრობა, ღვთის რისხვა, და ქვეყნის აოხრება, რადგან საცა ტყე გაიკაჟება, ველარც რამე ხელობა იხეირებს.“

შედგე ბიუჭაჭონი სწერდა ამავე საგანზედ. ბერნარდენ დე სენპიერი ტიროდა—ლილ დე ჭრანსში ტყეები გაჩეხეს და მდინარეები დააშრესო. ჩვენ დროში ტყის დაცვასა და გამრავლებაზედ სწერდნენ ვალორი, კარრიერი, ბოდრილარი, კლავე, ელიზე რეკლიუ, ჟანელი, მაგრამ ვინ არის მსმენელი? როგორც სენეკასი არავის რა ეყურებოდა, ისე ამათი, და დღესაც ისევე დაუნდობლად სწვენ და სჩეხენ, როგორც უწინ.

არა ერთი ძლიერი ერი აიგავა მიწის პირიდგან მარტო იმიტომ, რომ ტყის გაფთხილება არ იცოდა. ისრაელს, ასსურეთს, საბერძნეთს, კართაგენს და რომის იმპერიას ომებმა კი არ მოუდეს ბოლო! მიზეზი მათის დაცემის და სიკვდილისა მათშივე მოიპოვებოდა: როდესაც წყალი დაშრება, ყანების წილ მოტიტვლებული უნაყოფო მინდორი-ლა დარჩება; ერი იხიზნება, იშლება და კვდება.

მოსემა სთქვა—პალესტინა წყაროთა, მდინარეთა და ტბათა ქვეყანა არისო. იმოდენი პური მოდის, ქერი, შვრია, ყურძენი და ლეღვი, რომ ადამიანი უშრომლადაც უზრუნველყოფილიაო. მეფე დავითმა რომ თავისი ხალხი ანუსხა, 1,100 ათასი ვაჟაკი ჰყავდა, ქალებისა და ბავშვების გარდა, თუმცა იუდის, ლევის და ბენიამინის შთამომავალნი არ ჩაუთვლია.

სადაა მერმე მოსეს დროინდელი პალესტინა და მისნი მცხოვრებნი? ტყუილად კი არ ამბობს ლამარტინი იერუსალიმის შესახებ: მთა რომ გაიჩეხება, ვაკე გახრიოკდება და უდაბნოდ იქცევაო!

ესევე მოუვიდა არაბეთს, რომელსაც ერთ დროს ბედნიერი ეწოდებოდა. ყვაოდა და ხალხით სავსე იყო. ასსურული ზედწარწერანი მოგვითხრობენ—ეფრატზედ ყოვლად ძლიერი, მდიდარი სამეფოები იყო—კინდანა და სუჰი; მაგრამ მათ ალაგს დღეს ქვიშიანი უდაბნოს მეტი აღარა მოიპოვება რა. ასსურბანიპალმა ნეჯიდში და ჰეჯაში ძლიერი ქალაქები დაიპყრო. ქვიშაღა არის დღეს ამ ქალაქების ალაგს. იემენში იემენუ მარიბის და საბოტას ნაადგილევში იმისთანა შენობათა ნაშთები მოსჩანს დღესაც, რომ იქაურს მეუდაბნოვე არაბს ვერც კი წარმოუდგენია, რომ ადამიანის ხელით ყოფილიყოს აშენებული.

უცნაური სანახავია ქვიშიან უდაბნოში დიდებულ ქალაქების ნაშთი; უცნაური სანახავია, მაგრამ მეტად ხშირი. თურქისტანში გნებავთ, ალჟირში, ტუნისში, სპარსეთში, პერუში. უდაბნო—ადამიანის გაჩენილიაო, ამბობს ბოპპი.

III

პირიქით, ტყის გაჩენა ქვეყნის აყვავების და გამდიდრების მიზეზია. ამერიკაში—ტყიან კოლორადოში და ნებრასკაში—მრავალი ხალხი სცხოვრობდა. ტყე გაჩეხეს, ქვეყანა დაიშა, ხალხი დაიქსაქსა. ეხლა ამერიკელები იქ ტყეებს აჩენენ და უნაყოფო, ყოვლად უვარგისს მიწას, საძოვრად და სახნავად აქცევენ.

ასევე მოიქცნენ ფრანგები ტუნისში, სტაქსის მინდორში, სადაც დღესაც ხედავს კაცი დიდებულს ნაშთს ძველის ქალაქებისას. თიზდრაში 100 ათას სულზედ მეტი მცხოვრები უნდა ყოფილიყოს; ამას მოწმობს ამ ქალაქის ცირკი და ტაძარი. სუფლეტაში 20—25 ათასი; სილიუმში—12—15; თე-

ლებტაში—50—60. აქ ქალაქებ შუა პატარ-პატარა ქალაქები იყვნენ—ბარარი, მასკლიანა, მენგეერი, მენოჟეზედ, მონიანი და მრავალი სოფლები. მაგრამ არაბებმა გაკაფეს და ძირიანად ამოაგდეს ზეთის-ხილის ტყეები და გააუღაბურეს მდიდარი ქვეყანა. დღეს ფრანგები დაეპატრონენ აქაურობას, ტყის გაჩენას შეუდგნენ და ნელ-ნელ უწინდელივით აყვავებენ უღაბნოს.

ტყე რომ გაიკაფება, მარტო ადამიანი კი არა, თვით ცხოველიც იღუბება. ნინევის მიდამოებში იმისთანა ტყეები იყო, სწერია, რომ თუტმეს მესამე სპილოზნედ ნადირობდა 1700 წ. ქრ. შობამდეთ. ალჟირში ქვაზედ ძველებური ზედწარწერანი იპოვნეს და ზედვე გამოხატული სპილო, ყირაფი და მარტო-რქა. კართაგენელებს სპილოები ჰყავდათ და სამუშაოდ ხმარობდნენ. დღეს კი ისე გამოიცივალა ამ ქვეყნების ჰავა, რომ სპილოს ხსენებაც აღარ არის.

საბერძნეთის ისტორიაც კმარა ჩვენი აზრის დასამტკიცებლად. სახელგანთქმული და ძლიერი საბერძნეთი დღეს ერთ ღატაკ და უხალხო ქვეყნად არის ქცეული. ძლიერი რომ იყო, დიდი ტყეები ჰქონდა და მდინარეები. არგოსის მინდორს თავს დასცქეოროდა ევბეის მთა—ტყით და საძოვრებით შემკული. დღეს ეს მთა მოტიტველებულ პიტალო კლდეს-და წარმოადგენს. მინდორს ელეფტერიონი და ასტერიონი რწყავდა, დღეს ამ მდინარეებში წყალს მარტო ავდარში ნახავს კაცი. არგოსის მინდორი განთქმული იყო თავის ცხენებით, ჰომერი ილიადაში შვიდჯერ იხსენიებს მის საძოვრებს; დღეს კი ისეა დამწვარი აქაურობა, რომ აღარავითარ მოსავალს აღარ იძლევა. „ორაკული აღარას გვითხრობს, სწერს პლუტარხი, რადგან ისე გაჩენეთ ტყეები, რომ ბინა აღარსად დავუტოვეთო! ამოწყდა ხალხი, რომ გაჭირდეს, სამ ათასს მეომარს ძლივს-ღა მოვაგროვებთ.“ ეპირისას არ ვიტყვი, ამბობს სტრაბონი, რადგან ერთიანად ამოწყდა ხალხი და ჩვენს ნაოხარში რომელი ჯარები დგანან.“

დღეს უღაბურია სარდინია, მაგრამ რომაელებმა რომ დაიჭირეს, სახსე იყო ხალხით, და მდიდარი—ყოველგვარ მოსავ-

ლით. დალმაციაში ორი მილიონი მცხოვრები იყო, როდესაც ვენეციელებმა დაიპყრეს, მაგრამ გაჩეხეს ტყეები და დაღუპეს ქვეყანა.

ისპანიისთანა ძლიერი და მდიდარი მე-XVII საუკუნეში არცერთი ქვეყანა არ იყო. მადრიდში 400 ათასი მცხოვრები ითვლებოდა. პლინის სიტყვით, მდინარე ელბა წინად იმისთანა ღრმა იყო, რომ დიდ მანძილზედ აღიოდნენ ხომალდები. გვადალკვივირზედ 1350 წელს კორდოვამდე აღიოდნენ გემები; მანხანარესში—მადრიდამდე. ეხლა კი თუ ავდარი არა, ამ მდინარეში დასალევი წყალიც არ მოიპოვება ისე ძვირია შიდა ისპანიაში წყალი, რომ კირის ასარევად ღვინოს გაიმეტებს არაგონელი და წყალს კი არა. მიზეზი ადვილი გასაგებია: ტყეს კი არა, ხეს ვერსადა ნახავთ. და სადაც უწინ ადამიანის მაცხოვრებელი ყანა იყო, დღეს დამწვარი, უნაყოფო ხრიოკი-ლა არის და ისეა დადაგული მთელი კასტილია, რომ ანდაზად ამბობენ—მწყერი რომ კასტილიაში შევა, თავის საგზალ ხორბალსაც თან წაიღებსო.

IV

რაც უწინ იყო, ის ეხლა ხდება და სრული აოხრება მოელის იმ ქვეყანას, რომელიც ტყეს გაჩეხავს. ტყიან ქვეყანაში ხალხიც ჯანმრთელია, სიცოცხლის ხანგრძლივობაც მეტი, მომაკვდავიც ნაკლები და დაბადებაც მეტი, ვიდრე უტყეოში. საფრანგეთი რომ ავიღოთ მაგალითად, უბრალო ანგარიშით დავრწმუნდებით, რომ მცხოვრებთა რაოდენობა მატულობს იმ მაზრებში, რომელშიც ტყეს თვით მართებლობა უგდებს ყურს, და ძველებურად აღარავის ანადგურებინებს; პირიქით, იმ მაზრებში, რომელშიც ტყეს სჩეხენ და სწვავენ, მეცხოვრებთა რაოდენობა სულ უკან-უკან მიდის. 1891 წელს საფრანგეთში 10505 კაცით მეტი მოკვდა, ვიდრე დაიბადა, და ეს ზარალი სულ მთლად უტყეო მაზრებმა შესძინეს ერს. 1892 წელს სიკვდილი აღემატა დაბადებას 20040 კაცით;

აქედგან უტყეო მაზრებს ეკუთვნოდა 16028. საერთოდ კი 100 ათას კაცზედ უტყეო მაზრებში წელიწადში 16 $\frac{1}{2}$ კვდება და ტყიანში კი მხოლოდ 18, ესე იგი ცხრაჯერ ნაკლები.

შვეიცარიაში ძვალსა და რბილში გაუჯდა ხალხს ის ქე-შმარიტება, რომ „ვინც ხეს წააქცევს, კაცსა ჰკლავს“ და სასტიკ კანონმდებლობის გარდა თვით ხალხი უფთხილდებდა და იცავს თავის განძს. გერმანია, საფრანგეთი, იტალია და რუსეთიც შეუღვნენ ამ მხრივ ზრუნვას, მაგრამ ხალხის უვიცობასთან და გაქირებასთან ვერა გაუწყვიათ რა. გაქირება კი იქდენი ადგას ხალხს, რომ თავისავე მაცხოვრებელს წაღს და კაკალს სკრის, რომ თითო-ოროლა გროში აიღოს. ამას ხელს უწყობს საშენებელი ხე-ტყის სიძვირე და, თუ სასტიკი ღონისძიება არ იქნა მიღებული, მალე მოტიტელდება სამოთხის დარი ჩვენი მთები, დამწვარი მიწა კუქს ველარ გაგვიძღობს და აქეთ-იქით დავიქსაქსებით ლუკმა-პურის საშოვრად.

ივ. მაჭავანძაძე.

მედიცინის განვითარების ისტორიიდან

(გუძღვნი ექიმ თოფურას ხსოვნას)

1796 წელიწადი აღნიშნულია მედიცინის ისტორიაში, ეს ის წელიწადია, როდესაც ჯენერმა პირველად ბავშვს ყვავილი აუცრა. ეს დიდებული წელიწადი უნდა აღნიშნულ იქმნას მთელ კაცობრიობის ისტორიაშიაც, რადგან აქედან იწყება ბრძოლა სხვა და სხვა გვარ გადამდებ სენთა წინააღმდეგ. განვლო მას აქეთ ერთმა საუკუნემ მეცნიერთა განუწყვეტელ შრომისა და კიდევაც რქმნა გამოგონილი გადამდებ სენთა აცრა სხვა და სხვა გვარ გამკურნავ შრატითა.

თითქმის ყველას ექნება გაგონილი, რომ უმეტესი ნაწილი გადამდებ, ეგრედ წოდებულ ინფექციურ, ავადმყოფობათა მით არის შესანიშნავი, სხვათა შორის, რომ თუ ადაშიანმა ერთხელ როდისმე გადიტანა რომელიმე ამ სენთაგანი, მერმისში უვნებელი ხდება ამ სენის შხამიდგან, ანუ, როგორც ჩვენში იტყვიან ხოლმე, „მოიხდის“. ზოგიერთი კი, როგორც ყვავილი, წითელა და საოფლე ფრიად იშვიათია, რომ მეორედ შეხვდეს ადამიანს. აი ეს იყო დედა-აზრი, რომელიც დაიდვა საფუძვლათ აკრისტვის.

სანამ ჯენერი ყვავილის აცრას შემოიღებდა, ეს სენი საშინელ დიდ უბედურებას და საცოდაობას ახდენდა; მკითხველი ეხლა ვერც კი წარმოიდგენს, თუ რა შიშის ზარს სცემდა ადამიანს ამ სენის გაგონება; ათასობითა და ათი ათასობით იულიტებოდა ხალხი, არც მდიდარი და არც ღატაკი ვერ გა-

დურჩებოდა ამ სენს, თვით მეფენიც კი იხოცებოდნენ; ერთი სიტყვით, არაერთარი ღონისძიება არ იყო ყვავილის მოარულლისგან გადასარჩენად.

ვინც კი მორჩებოდა ამ სენისგან, ვაი იმისთანა მორჩენას! ძლიერ ხშირად სამუდამოდ დასახიჩრებული რჩებოდა.

რასაკვირველია, მაშინაც ცდილობდნენ რაიმე ღონისძიება მიეღოთ ყვავილის წინააღმდეგ. ერთად ერთი საშუალება, რომელსაც მიმართეს, ის იყო, რომ სცდილობდნენ მსუბუქ ავადმყოფისაგან გადაეტანათ ყვავილის ჩირქი საღ ადამიანზე; ამით ეგონათ მეორე პირიც ადვილად გადიტანდა ყვავილს! ხოლო, სამწუხაროდ, ყოველთვის ასე როდის იყო: ხან მართლა ამ გვარად გადატანილი ყვავილი ძლიერ მსუბუქად მოჰკიდებდა ხელს, ხან კი ძლიერ მძიმედ, ასე რომ ხშირად სიკვდილითაც გათავდებოდა ამ გვარი აცრა.

ჯენერის მიერ შემოღებული აცრა კი იმაში მდგომარეობს, რომ ჩირქი ყვავილიან ავადმყოფიდგან კი არა გადააქვთ, არამედ ხბოდგან. აქვე უნდა ვსთქვათ, რომ ყვავილით ხდება ავით არა მარტო ადამიანი, არამედ ზოგიერთი პირუტყვიც, და თვითეულ მათგანს ეს სენი სხვა და სხვა ნაირად აჩნდება: ასე, მაგალითათ: მაშინ როდესაც ცხვარს მძიმე ნიშნები აჩნდება და მთელ სხეულზედ ყვავილს დააყრის, ძროხა სრულგვით მსუბუქად გადიტანს ამ სენს, მხოლოდ ძუძუებზედ-ღა დააყრის და უსიცხოდ გაუვლის.

ებლა რომელიმე ცხოველიდანაც კი რომ აიღოთ ყვავილის ჩირქი და მით აუტკრათ თუნდ ადამიანს, თუნდ სხვა ცხოველს (რომელიც კი ყვავილით ავად ხდება), დარწმუნდებით, რომ ამ გვარად აცრილი არსება არასოდეს ხელ-მეორედ აღარ ვგახდება ავად ამ სენით.

ამ გვარად ჯენერის მიერ შემოღებული აცრა იმაში მდგომარეობს, რომ ასაცრელათ ჩვენ ვხმარობთ ძროხის ყვავილის ჩირქს, ხოლო ძროხის და ადამიანის ყვავილის შუა ის განსხვავებაა, რომ ძროხის ყვავილის ჩირქის შხამი ბევრად უფრო მსუბუქი და სუსტია, ვიდრე ადამიანის ყვავილისა; ეს

განსხვავება წარმოდგა იმით, რომ ყვავილის შხამმა ძროხის სხეულში განვლით დაჰკარგა თავისი ძალა.

რომ მართლა ადამიანის და ძროხის ყვავილი ერთი და იგივე სენია, სხვათა შორის, იქიდგან სჩანს, რომ ჩვენ ადამიანის ყვავილის ჩირქით შეგვიძლიან ძროხას შევყაროთ ეს სენი, ხოლო ამისთვის საჭიროა ცოტადენი მოთმინება, რადგან ადამიანიდან ადამიანზე უფრო ადვილია ყვავილის გადატანა, ვიდრე ადამიანიდან ძროხაზე. ადამიანიდან ძროხაზე ამგვარად გადატანილი ყვავილის ჩირქი ბევრად უფრო სუსტია ადამიანის ყვავილის ჩირქზე, მაგრამ აკრისთვის მაინც უფარგისია, რადგან აკრილ ადამიანს შეიძლება მაინც გაუძნელდეს და რომ უფრო სუსტი შეიქმნეს და აკრისთვისაც გამოსადეგი იყოს, საჭიროა რამდენისამე ძროხის სხეულში გავატაროთ. რამდენიმე ძროხის სხეულში განვლით ყვავილის შხამი არა მარტო სუსტდება, არამედ ჰაერით გადადებისთვისაც ჰკარგავს. აქედან მედიცინა იმ დასკვნას დაადგა, რომ ძროხის ყვავილი—ვაქცინა—უნდა იყოს ადამიანის ყვავილი გადასული ძროხაზე და მის სხეულში განვლით შეცვლილი.

ჯენერის მიერ შემოღებული აკრა ყვავილისა შეიქმნა იმის მაგალითი, თუ როგორ შესაძლებელი ყოფილა მივცეთ ადამიანის სხეულს ისეთი ძალა, რომლის წყალობით რომელიმე გადამდებმა სენმა ვერა დააკლო რა მას; ასეთთვისებას ადამიანის სხეული მოიპოვებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მას განგებ შევყრით ისეთ გადამდებ სენს, რომლის მომწამლავი ძალა უკვე დასუსტებულია.

ამ გვარად შემოვიდა აკრა—ვაქცინაცია... ეხლა ვაქცინაციას უფრო ფართო მნიშვნელობა აქვს: ვაქცინაცია ნიშნავს რომელიმე ინფექციური—გადამდები ავადმყოფობის შესუსტებულ საწამლავის გადატანას, აკრას საღს ადამიანზე.

ეს ახალი საშუალება ბრძოლისა ყვავილის წინააღმდეგ შეიქმნა სამაგალითო, რომლითაც ისარგებლა დიდებულმა პასტერმა და პირველად აღმოჩენილი იქმნა მის ცოფით ავადმყოფობის აკრა.

პირველად თუ რას მიაქცია პასტერმა ყურადღება, ეს ის იყო, შეიძლება თუ არა როგორმე შეამციროს ადამიანმა უმთავრესი საწამლავეის ძალა გადამდებ ავად-მყოფობისა.

აი, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ამაზე არის დამყარებული ყოველი აცრა.

რა არის ეს საწამლავეი ძალა გადამდებ ავად-მყოფობისა? ეს არის ცოცხალი არსება, რომელიც აღმოჩენილია მიკროსკოპის საშუალებით, სახელათ მიკრობები, ესე იგი პატარა არსებანი. უმეტეს ნაწილს სხვა და სხვა გადამდებ სენს აღმოუჩინეს საკუთარი მიკრობები, დანარჩენებსაც, იმედი, აღმოუჩინენ.

ამ გვარი შესუსტება მდგომარეობს ამ მიკროორგანიზმების ძალის შემცირებაში. პირველად პასტერმა შეასუსტა ქათმის ქირის, ეგრედ წოდებული, ქათმის ხოლერის საწამლავეი. რომ ავიღოთ ერთი წვეთი ამ ქირით ავად-მყოფის ქათმის სისხლი და ვაეშინჯოთ მიკროსკოპში, დავინახავთ შიგ მრავალს— მრავალ მიკრობებს, რომლებსაც ჩხირის მგზავსება. აქვთ აი, ამ მიკრობებიდგან წარმოსდგება ეს ავადმყოფობა. ეს მიკრობები არა მარტო სისხლშია, არამედ ყოველ სხეულის ნაწილში. საკმარისია მხოლოდ ერთი წვეთი სისხლში შეუშვაბუნოთ სად ქათამს კანის ქვეშ, ქათამი მაშინვე ავად გახდება და 2 საათის შემდეგ მოკვდება. როგორც ხედავთ, ქათმის ქირი ძლიერ გადამდებია. რადგან პასტერმა განიზრახა ამ ქირის მიკრობის შესუსტება, მაშასადამე, ისე უნდა მოეხერხებინა რომ როგორმე ცალკე მიეღო ეს მიკრობები.

მიკრობების განცალკევება შეიძლება ამ გვარად: ქიქაში უნდა ჩავასხათ ბულიონი, შეიძლება ქათმისაც იყოს, მლაშე და წმინდა ფერისა; ბულიონში საკმარისია ერთი წვეთი ქირიანი ქათმის სისხლი მიუმატოთ, რომ ცოტახნის შემდეგ ურიცხვი მიკრობი გამრავლდეს. ამგვარ ხელოვნურად გამრავლებას მიკრობებისას — კულტურას — მოშენებას ეძახიან. ამგვარი კულტურა-მოშენება სხვა მიკრობებისაც შეგვიძლიან მოვამზადოთ. ერთი წვეთია საჭირო ამ ბულიონიდ-

ვან, რომ ქათამი 12 საათში მოჰკლას. ეხლა პასტერმა განიზრახა ამ მიკრობების ძალის შესუსტება. შეასუსტა კიდეც ამგვარად. საჭიროა, რომ ეს ბოთლი, რომელშიაც ბულიონი ასხია მიკრობებით, იდგეს იმისთანა ადგილას ჰაერზე, სადაც ვიმ⁰ C-ია, ესე იგი მშრალ ჰაერზე. საჭიროა აგრეთვე, რომ თავი ახდილი ჰქონდეს ბოთლს, რათა ჰაერი თავისუფლად ჩადიოდეს. მაშინ ამგვარ მოვლენას შევნიშნავთ პირველ კვირაში: თუ ავიღეთ ბულიონიდან და ავუცერით ქათმებს, იმ დღესვე დაიხოცებიან; მაგრამ რამდენს კვირას უფრო მეტს დაეცლით ბულიონს ამ შრალ ჰაერზე ყოფნას, იმდენი უფრო მეტი მომწამლავი ძალა მოაკლდება; ასე რომ რამდენიმე კვირის შემდეგ აცრილი ქათმები აღარ დაიხოცებიან და ბოლოს ავითაც კი აღარ გახდებიან. ეს იმას კი არა ნიშნავს, რომ მიკრობები დაიხოცნენ, არა, მხოლოდ მათ თავისი ძალმ მოაკლდათ ამ შრალ ჰაერზე ყოფნის დროს. ამგვარად პასტერმა დაგვანახა, რომ შესაძლებელი ყოფილა გადამდებ ავით-მყოფობის, საწამლავის ძალის დასუსტება.

როდესაც პასტერმა გამოარკვია და კიდევაც დაამტკიცა ეს ორი ზემოხსენებული კითხვა, შემდეგ ამისა მიაქცია ყურადღება ცოფით ავით-მყოფობის შესწავლას.

როდესაც პასტერი შეუდგა ამ სენის შესწავლას, შემდეგი ცნობები ჰქონდათ ცოფზე: რომ ცოფი გადამდები—ინფექციური ავითმყოფობაა, მომწამლავი ძალა ცოფიან პირუტყვის დუფშია, შხამი ნაკბენში გადადის. რადგან შხამი ცოფიან პირუტყვის დუფშია, რასაკვირველია, მას მიაქცის ყურადღება; მაგრამ, სამწუხაროდ, ცოფიან პირუტყვის დუფში მრავალ გვარი მიკრობებია, ასე რომ ეს მიკრობების მრავალ გვარობა ხშირად უშლის ცოფის შხამის მოქმედებას აცრის დროს.

ამიტომ ჯერ იმისთანა ადგილი უნდა ეპოვნათ ორგანიზმში, სადაც მხოლოდ საწამლავი ყოფილიყო და სხვა მიკრობები არა. ამ გვარი ადგილი აღმოჩნდა თავის ტვინი და ხერხემლის ტვინი და საზოგადოდ ნერვები. რომ ამ გვარი პი-

რუტყვის ტვინი ავიღოთ და დაეჩქვოთ, ხოლო შემდეგ სპირტში დავალობოთ რამდენსამე ხანს, ეს სპირტი გამოიტანს ამ ტვინიდან ყოველივე შხამს. ამის დასამტკიცებლად საჭიროა მხოლოდ ეს სპირტის გამონაწევი შეუშხაპუნოთ საღ ძაღლს, რომ ცოფით ავათ გახდეს; დუყი კი ყოველთვი როდი გამოიწვევს ცოფს.

მიიღო რა ამგვარად პასტერმა ცოფის შხამი, ჯერ გააძლიერა ცოფის შხამის ძალა ამ რიგათ; აუტრა ერთს, ერთიდგან გადიტანა მეორეზე, მეორედან მესამეზე და ამგვარად ერთი მეორეზე გადიტანა ცოფის შხამი.

ამ აკრის დროს ვხედავთ რომ ეს ცოფის საწამლავი თანდათან ძლიერდება; ასე მაგალითათ პირველ 14—18 დღის აკრის შემდეგ გამოაჩნდება ცოფის ნიშნები, ხოლო რამდენ უფრო მეტ აუტრით, იმდენად უფრო ადრე გამოაჩნდება ცოფი; მეორეს უფრო ადრე ვიდრე პირველს; მესამეს მეორეზე ადრე, ასე რომ ბოლოა იქამდინ მივალთ, რომ უკანასკნელს მეექვსე დღეზე გამოაჩნდება ცოფი, ამაზე ადრე აღარ შეიძლება ცოფის გამოჩენა, მაშასადამე, მისი გაძლიერება.

აი ეს გაძლიერებული ცოფი აიღო პასტერმა, როგორც ნიმუში ნამდვილი ცოფის საწამლავისა, და ამას დაუწყო შედარება.

ჩვენ ვნახეთ, რომ ცოტადენი მაინც ამგვარად გაძლიერებული ცოფის შხამი საკმარისია ცოფის გამოსაწვევათ. შემდეგ პასტერმა აიღო ამ ტვინის ნაწილი, რომელიც ეკუთვნის მეექვსე დღეზე გაცოფიანებულ ცხოველს, ესე იგი რომელსაც უძლიერესი ცოფის შხამი აქვს, და დადგა 25 R⁰-ის მშრალ ჰაერზე, ასე რომ ჰაერი თავისუფლად უვლივს. აქაც შევნიშნავთ, რომ რამდენი დღე გადის იმდენი უფრო ძალა აკლდება და ბოლოს თოთხმეტი დღის შემდეგ, სრულებიდ დაჰკარგავს თავის მავნებელ ძალას.

ამის შემდეგ თვით აკრა ძლიერ ადვილი შეიქმნა: ჯერ საჭიროა დავიწყოთ აკრა სუსტიდან და გადავიდეთ მძლავრ საწამლავზედ, ასე საჭიროა პირველად შევუშხაპუნოთ ასა-

ცრელ ძაღლს მეთოთხმეტე დღის ტვინიდან, რომელსაც სურ-
 ლებით დაკარგული აქვს ძალა; მეორე დღეს—მეცამეტე დღის,
 მესამე დღეს—მეთორმეტე დღის, ასე თან-და-თან სულ უფრო
 მძლავრი და ძლიერი შხამით ვუცრათ ძაღლს: ამგვარი აცრა
 ისე იმოქმედებს ძაღლზე, რომ ბოლოს ნამდვილი, ცოფიანი
 პირუტყვის ტვინის გამონაწვევი რომ შეუხაზუნოთ, სრულებით
 აღა იმოქმედებს მასზე. ასე ამგვარად ძაღლმა მიიღო „იმუნი-
 ტეტი“, ესე იგი ამ ავათ-მყოფობამ დაჰკარგა ყოველივე თვისი
 გავლენა ამ პირუტყვზე. თუმცა პირუტყვზე ცდამ მშვენივ-
 რად ჩაიარა, მაგრამ აღამიანზე გამოცდა მაინც საძნელო და
 გასაბედავი იყო.

პირველად აუცრეს პასტერის ინსტიტუტში 1885 წ. ყმა-
 წვილს მვისტერს, რომელიც ცოფიანმა ძაღლმა ძლიერ დაკბინა.
 საბედნიეროდ, ამ აცრამ მშვენივრად ჩაიარა, მვისტერი განი-
 კურნა. აი აქედან იწყება ცოფის აცრა აღამიანზე.

მას აქეთ მრავალმა მიიღო შვება ამ საშინელო სენისაგან.
 უშხაზუნებენ ხან მარჯვენა და ხან მარცხენა გვერდში თხუთ-
 მეტი დღის განმავლობაში. მხოლოდ მარტო პარიზის პასტე-
 რის ინსტიტუტში, როგორც სტატისტიკიდან სჩანს ოთხი
 წლის (1885—1889) განმავლობაში 6870 კაცს აუცრეს. მას
 აქედ, რასაკვირველია, ყოველ წლივ აცრილთა რიცხვი მატუ-
 ლობს, ეხლა თითქმის სოფელი არც კია, რომ ცოფიან ძაღ-
 ლის დაკბენილი აღამიანი მაშინვე არ გაჰზავნონ უახლოვეს
 ასაცრელ სადგურში. თბილისშიაც არის ამგვარი სადგური.

თუმცა ესეთი საშუალება აცრისა დიდებული იყო, მაგ-
 რამ ამაზე შეჩერება მაინც არ შეიძლებოდა. ამგვარად აცრა
 შესაძლებელი იყო მხოლოდ ისეთი სენისა, როგორიც არის
 ცოფით ავათმყოფობა, ესე იგი ისეთი სენისა, რომლის შხა-
 მით სხეული მხოლოდ ნელ-ნელა იწაძლება, და თითქმის ერთი
 თვის შემდეგ გამოაჩნდება დაკბენილ აღამიანს ცოფის პირვე-
 ლი ნიშნები.

ხოლო რაც შეეხება სხვა გადაძებ ავათ-მყოფობათ, უნ-
 და ვსთქვათ, რომ ჩვენ მხოლოდ მაშინ გავიგებთ ამა თუ იმ

გადამდებ სენის ნიშნებს, როდესაც ადამიანის სხეული უკვე მოწამლულია ბაცილების შხამით, ამიტომ ასეთი ავთ-მყოფის აცრას ამავე მიკრობების დასუსტებული შხამით არავითარი კეთილი შედეგი არ ექნება; მაშასადამე, საჭიროა სულ სხვა გვარი აცრა. აცრა ისეთი სითხით, რომელმაც განაწილოს ისეთი შხამი, რომლითაც უკვე მოწამლულია სხეულის ნაწილები და შიგნეულობა.

გაკვიდა ხანი და ასეთი აცრაც შემოდებულ იქმნა.

თან-და-თან გამოიჩქვა, რომ იმ ცხოველის სისხლში, რომელმაც გადიტანა რომელიმე გადამდები სენი, ჩნდება ისეთი ნივთიერება, რომელსაც შეუძლიან განკურნოს სხვა ცხოველი ამავე სენისაგან.

ეხლა რომ ცხოველს სისხლი ხამუშვით და შევკრიბოთ ჭურჭელში, ვნახავთ, რომ პირველად წარმოადგენს წითელ სითხეს, შემდეგ კი შედიდდება ისე რომ ჭურჭლიდან არც კი გადმოიღვრება, ცოტა ხანი კიდევ დავტოვოთ, შევნიშნავთ, რომ ეს შედეგებული სისხლი შეიკუმშება, დაპატარავდება, ეხლა რომ მას ხელი მოვუკიროთ ჩალის ფერს სითხეს გამოვადენტ. ეს სითხე არის შრატის. აი ამ შრატშია ის გამკურნავი ნივთიერება, რომელიც ჩნდება ცხოველის სისხლში, როდესაც იგი მოიხდის გადამდებ სენს. აი ამგვარი თვისების შრატის აცრით შეიძლება მოვარჩინოთ სხვა ცხოველი შეპყრობილი ამავე სენით.

ამგვარი აცრა კიდევ იმითია ძვირფასი, რომ სრული ღონისძიება გვაქვს ბლომად მოვამზადოთ ასაცრელი შრატი მხოლოდ ერთი ცხოველის სისხლიდან; საჭიროა მხოლოდ ყოველი სისხლის გამოშვების შემდეგ დავასვენოთ ცხოველი და დრო მივცეთ გამაგრდეს.

რომ მკითხველისთვის უფრო გასაგები იყოს, ჩვენ, სანამ შრატის მომზადებაზე უფრო დაწვრილებით დავიწყებდეთ, ორიოდ სიტყვას საზოგადოდ გადამდებ სენის შესახებაც ვიტყვი.

გადამდები ავთ-მყოფობანი განიყოფებიან ორ დიდ ჯგუფათ: პირველს ჯგუფს ეკუთვნიან ის ავთ-მყოფობანი, რომლებთა მიკრობები მრავლდებიან სხეულის მხოლოდ ერთ ადგილას, აქ ესენი მწერად მრავლდებიან და გამოაქვთ შხამი—ტოქსინი, რომელიც აქედგან გადადის სისხლში და სწამლავს მთელ სხეულს. მეორე ჯგუფს კი ეკუთვნიან ისინი, რომლების ბაცილები სხეულის ყველა ნაწილებში ერთბაშად მრავლდებიან, ასე რომ ამგვარი სენით შეპყრობილი ცხოველის სხეულიდან რომ ამოსკრათ რომელიმე ნაწილი და მისკროსკოპით გაშინჯოთ, ნახავთ, რომ უჯრედებთა შორის ადგილები გატენილია მიკრობებით.

იქნება ზოგიერთს არ ჰქონდეს გაგონილი, რომ ჩვენ შეგვიძლიან ხელოვნურად გავამრავლოთ და მოვაშენოთ სხვადასხვა გვარი ბაცილებისა, ზოგიერთ მსაზრდოვებელ ნივთიერებაზე: ბულიონზე, კარტოფილზე და სხვ. ჩვენ ადვილად შეგვიძლიან დავრწმუნდეთ იმაში, რომ ეგრედ მოშენებულ შხამიან ბაცილებს მართლა შხამი გამოაქვთ: ამისთვის საჭიროა ამ სითხის გაწურვა, ისე კი რომ ამ გაწურულს ბაცილები არ გაჰყვეს. ეხლა ეს გაწურული სითხე რომ ცხოველს შეუშხაპუნოთ კან-ქვეშ, ნახავთ, რომ ეს ცხოველი გახდება ავთ სწორედ იმ გადამდები სენით, რომლების გამოწვეულია ამ ბაცილების შხამი. სჩანს აქედგან, რომ სენი გამოწვეულია არა ბაცილებით, არამედ მათ მიერ გამოღებულ შხამით.

მკითხველმა რომ უკედ გაიგოს მოვიყვანო, ხუნავის ასაკრელ შრატის მომზადების აღწერას: ხუნავი არის ერთი საშინელ სენთავანი, უფროს ერთ შემთხვევაში იგი სწამლავს ბავშვებს, არა ერთი ათასი დედა აუტითებია ამ სენს, ამ სენით გარდაცვალებულ ბავშთა რიცხვის რაოდენობა ნათლად მოწმობს მის შხამის სიძლიერეს.

ერთად ერთი ადგილი, სადაც მრავლდება ხუნავის ბაცილები, ეს ყელია, აქ მრავლდება და გამოაქვს შხამი, რომლითაც იწამლება მთელი სხეული. შხამი იმდენად ძლიერია, რომ ამ სენით შეპყრობილი ჰყარავს გრძნობას, ეწამლება შიგნე-

ულობა, უსუსტდება გულის მოძრაობა და მალე სრულებით სწყდება. ისეთი საშუალებაა საჭირო, რომელმაც უვნებელი ჰყოს ის შხამი, რომელიც უკვე დატრიალებს სხეულში, განელოს მისი ძალა და ამგვარად გადაარჩინოს სხეულის უჯრედები ამ შხამით მოწამვლას.

მაშინ ის ბაცილებიც, რომლებიც ხუნავიანის ყელში იმყოფებიან და შხამი გამოაქვთ, სრულებით უვნებელი შეიქნებიან, შეიქნებიან ისეთი უშიშარი ადამიანისთვის, როგორც სხვა მრავალი უშხამო ბაცილები, პირში და სხეულის სხვა ნაწილებში მყოფი.

ამ შრატის მოსამზადებლათ საჭიროა ბულიონზე ხელოვნურად მოვაშენოთ ეს ბაცილები, ცოტა ხნის შემდეგ ვნახავთ, რომ ხუნავის ბაცილები ძლიერ გამრავლდნენ და მათთან გამოიტანეს შხამიც. ეხლა გავწუროთ ეს სითხე მოშენებულ ბაცილებით ისე რომ განაწურში მხოლოდ შხამი მივიღოთ — ტოქსინი. ეხლა ამ სითხით, რომელშიც მხოლოდ ბაცილების შხამია, — ტოქსინი უნდა ავუცრაოთ ცხენს, რომ ამ აცრით ცხენის სისხლში გაჩნდეს ის გამკურნავი ნივთიერება, რომლის შესახებ ზემოდ ვსთქვით.

ამისათვის საჭიროა ცხენს კან ქვეშ ვაპუროთ ეს ტოქსინი ჯერ პირველად ძლიერ მცირე, მერვე კი თან და თან ვუმატოთ, ხოლო ყოველი შეპკურების შემდეგ ცხენს უნდა ვაცადოთ რომ ცოტააი ღონესე მოვიდეს, რადგან ყოველი შეპკურების შემდეგ ცხენი ძლიერ სუსტდება. ბოლოს ცხენის სხეული ისე შეეჩვრვა ამ შხამს, რომ შესძლებს თავისუფლად გადიტანოს ბაცილებით უფრო მეტი შხამი, ვიდრე პირველად ვაპკურეთ.

ეხლა ცხენის სისხლში გაჩნდა ისეთი ნივთიერებაც, რომელიც შესძლებს განკურნოს ცხოველი, შეპკურობილი ხუნავით. ამის დასამტკიცებლათ საჭიროა ავიღოთ იმდენი შხამი ხუნავისა, რამდენიც საჭიროა, რომ მოჰკლას ზღვის გოქი, ეხლა ამ შხამს რომ შესაფერა აცრილი ცხენის შრატი მიუმატოთ აურიოთ ერთად, და შევაპკუროთ გოქს კან ქვეშ, ზღვის გოქი

უენებელი დარჩება. აშკარაა რომ აკრილ ცხენის შრატის გამკურნავი ყოფილა, შრატში ისეთი ნივთიერება ყოფილა, რომელიც ანელებს შხამს, ამ ნივთიერებას „ანტიტოქსინი“ ჰქვია.

როგორც ქურქელში არეული შხამი და აკრილი ცხენის შრატე ერთმანეთს ძალას უქრობენ, ესევე უნდა მოხდეს ადამიანის სხეულშიაც.

როდესაც ხუნაგიან ავთმყოფს ვაპკურებთ ამ გვარად მოზადებულ შრატს, შრატის ანტიტოქსინი შეუერთდება იმ შხამს, რომელიც ხუნაგიანის სისხლში დატრიალებს, და ამით შხამის ძალა სრულებით ჰქრება, ადამიანის სხეული სრულებით თავისუფლდება და რჩება. რამდენიმე საათის შემდეგ, შენიშნავთ მოქმედებას ამ შეპკურებულ შრატისას ავადმყოფზე: აქამდის უგრძობელი ავადმყოფი მოდის გონს, უკლებს სიცხეს, სუნთქვა და მაჯის ცემა უკეთდება, ბოლოს სრულებით რჩება.

რაც უფრო ადრე მოგმართავთ შრატის აკრას, მის უფრო მალე მორჩება ხუნაგიანი, ხოლო თუ შხამმა უკვე განადგურა სხეული უჯრედები და სრულებით მოაკლო სიცოცხლის ენირგა, შრატი ვეღარას უშველის.

მეცნიერ Hibbert-ის დაკვირვებიდან 2428 ხუნაგით ავადმყოფზე სჩანს, რომ როდესაც ავადმყოფს პირველ დღესვე შეაპკურეს შრატი, მხოლოდ 2.2⁰/10 სიკვდილისა იყო, მეორე დღეს 7,6⁰/10, მესამე დღეს 17,1⁰/10, მეოთხე დღეს 23-8⁰/10, ხოლო მეხუთე დღეს კი 33,9⁰/10.

ესთქვათ ოთახში ხუნაგით ერთი ბავშვი გახდა ავად, დანარჩენებს რომ ამ შრატით აუცრათ, ხუნაგით აღარ გახდებიან ავად. მაშ ეს მეორე თვისება ყოფილა ამ ასაცრელ შრატისა. ესთქვათ, ერთი ბავშვიგახდა ავად ამ სენით, სხვების მოშორება კი რომელიმე მიზეზის გამო შეუძლებელია, ან გლეხის სახლში, სადაც ყველანი ერთ ოთახში სცხოვრობენ, ესეთი აკრა სხვებს გადაარჩენს ხუნაგისიგან.

ეს სითხე შეგვიძლიან ჩავთვალოთ როგორც საუკეთესო მაგალითი იმ გამკურნავ სითხისა საზოგადოდ, რომელიც მომ-

ზადებულია ბაცილების მიერ გამოწვეულ შხამზე—ტოქსინზე. ხოლო ამზადებენ ისეთ ასაკრელ სითხესაც, რომელიც თვით შხამიან ბაცილებისაგან შესდგება. ასე მაგალითად კახის მიერ გამოგონილი სითხე „ტუბერკულანი“, რომლითაც ეს მეცნიერი სცილობდა განეკურნა ქლექიანები, არის ქლექის ბაცილების გლიცერინის გამონაწურავი; ხოლო სინამ-გლიცერინით განოსწურავდნენ ამ ბაცილებს, საჭიროა მათი დახოცვა, რომამით ბაცილებს წინანდებული შხამი მოაკლდეთ.

შავი ჭირის ასაკრელი სითხეც მომზადებულია ამ სენის ბაცილებზე. როდესაც შავი ჭირის ბაცილები უკვე ხელოვნურად გამრავლდნენ ბულიონზე, საჭიროა რომ ეს ბულიონი ბაცილებით რამდენიმე ხანი დარჩეს ცხელ ჰაერზე ამ გვარად შემუშავებული ბულიონში ბაცილები იხოცება და მაშასადამე სითხეც ჰკარგავს თავის შხამის სიძლიერეს აღმოჩნდა, რომ ამ ბულიონიდან მომზადებული ასაკრელი სითხე არა სწამლავს ცხოველს, ხოლო ამასთან აძლევს მას ისეთ ძალას და თვისებას, რომლის წყალობით მას შეუძლიან უვნებლად გაუძლოს შავი ჭირის შხამს და ავით არ გახდეს. ხავკინის, რომელმაც ეს აკრა შემოიღო, მოხსენებიდგან სჩანს, რომ სიკვდილი შავი-ჭირისაგან ამ აკრის გავლენით თითქმის ორჯერ მცირდება. აკრილს ეს ძალა 4—6 თვემდინ რჩება.—ხოლერის ასაკრელი შრატის, თვით ბაცილებისაგან მოამზადა იმავე ხავკინმა. ხავკინმა ჯერ გააძლიერა ხოლერის მომწამლავი ძალა გადატანით ერთ ზღვის გოქიდან მეორეზე, ასე რომ ბოლოს ხოლერის ბაცილების შხამს ოცჯერ უფრო მეტი ძალა მოემატა. შემდეგ აიღო ამგვარად გაძლიერებული ხოლერის ბაცილები ისეთ შუშაში, რომელსაც ჰაერი თავისუფლად უვლიდა + 39⁰-სა; რამდენიმე ხნის შემდეგ ამ ბაცილებს მოაკლდა შხამის ძალა

ასეთი დასუსტებული ბაცილებით აკრა აძლევს ცხოველს ძალას უმნიშვნელოდ გადიტანოს უფრო ძლიერ შხამიანი ბაცილებიც ხოლერისა; სრულებით უვნებელი ხდება ხოლერისაგან.

ორმა მეცნიერმა ერთი თვის განმავრობაში კარგა ბლომად გადაულაპა ამ გვარად დასუსტებული ხოლერის ბაცილები და ბოლოს მათი სხეული ისე შეეჩვია მათ შხამს, რომ როდესაც ნამდვილი შხამიანი ხოლერის ბაცილებიც ბოლოს თან დაადევნეს, სრულებით ჯანსაღნი დარჩნენ.

ხოლერა ცოტათი ხუნავს მოგვაგონებს. აი როგორ: ხოლერის ბაცილები მრავლდება მხოლოდ ერთ ნაწილში—ნაწლევეში, ხოლო აქედგან კი იწამლება მთელი სხეული იმ შხამით, რომელიც აქ ბაცილებს გამოაქვს. ამიტომ ბევრმა სცადა გამოიგონოს ისეთი ასაცრელი სითხე, როგორიც არის ხუნავის ასაცრელი.

ჯერ-ჯერობით კი ვერ გამოუგონიათ და მოუშხადებიათ ამ გვარი სითხე.

ხოლო Lasarus-მა ახლად ხოლერიდან მორჩენილ ადამიანის სისხლის შრატში აღმოაჩინა ისეთი თვისება, რომლის წყალობით ამ შრატს შეუძლიან გადაარჩინოს ზღვის გოჭი ხოლერით ავად გახდომისაგან. ეს თვისება შერჩება ხოლმე შრატს მხოლოდ სულ რამდენსამე კვირას

Buschastad-ი ეცადა შესუსტებულ ხოლერის ბაცილებით აეცრა ზღვის გოჭი, ხოლო ამის შრატით კი განეკურნა ხოლერიანი ცხოველი, თუმცა ასეთ აცრას კარგი შედეგი მოჰყვა, მაგრამ ადამიანზე ჯერ ვერ გაუბედნიათ გამოცდა ასეთი აცრისა.

დიდი განსხვავებაა ამ ორ გვარ აცრის შორის: თვით ბაცილებისაგან შემდგარ სითხით თუ შრატით. როდესაც ვაპკურებთ ცხოველს სითხეს, რომელშიაც დასუსტებული ბაცილებია, ცხოველი შესაფერი სენით ავად ხდება, ხოლო კი ძლიერ მსუბუქად და როდესაც რჩება, მისი სხეული იძენს ისეთ ახალ თვისებას, რომელიც გააჩენს მის სისხლში ნივთიერებას, რომლის წყალობით ის მეორედ აღარ გახდება ავად ამ სენით. ამას ჰქვია—„აქტიური იმუნიტეტი“.

ხოლო მაშინ კი, როდესაც შრატით ვუცრით, ჩვენ მხოლოდ შეგვყავს სხეულში გამკურნავი ნივთიერება ამა თუ იმ სენისა. სხეული არავითარ ახალ თვისებას—ძალას, როგორც

პირველ აცრილი, არ იძენს არც ეხლა, მას არ შეუძლიან შეჭქნას ისეთი ნივთიერება, რომელმაც მკრმისში გადაარჩინოს იგი ამ სენით მეორედ ავად გახდომისაგან.

მინამ არ გახდება ავად ეს ცხოველი, სინამ მის სისხლში დატრიალებს კიდევ ეს შემხაპუნებული შრატი თავისი გამკურნავი ნივთიერებით, შემდეგ კი, როდესაც ეს შრატი გამოიღევა, ცხოველი, თუ შემთხვევა იქნება, ავად გახდება ხელ-მეორედ ამ სენით.

ამას ჰქვია „პასსივური იმმუნიტეტი“

საზოგადოდ აცრამ შეჭქნა ახალი ხანა მედიცინაში, მან გააადვილა ბრძოლა სხვა და სხვა გვარ გადამდებ სენტა წინააღმდეგ, ამით ბევრად გაუადვილდა ადამიანს ბრძოლა არსებობისათვის და მასთან შეუმცირდა მას ტანჯვა-ვაება.

ადამიანი ბედნიერებას მეცნიერებისაგან უნდა მოელოდოსო, ამბობს მეჩნიკოვი და ამის დამამტკიცებელი საბუთები უკვე გვაქვს!

ექიმა ზადრაძე.

სურამის ციხე

(ფიქრი ლეგენდის გამო)

საქართველოს მტრებისაგან დასაცველად მეფეს ციხე უნდა აეგო სურამში. მაგრამ არ იქნა მისი აგება: რამდენჯერაც კედლები არ ამოიყვანეს, იმდენჯერ დაინგრა. ვეზირი, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ციხის აგება, სასოწარკვეთილებებში ჩავარდა და არ იცოდა, რა ექმნა. ზოლოს, ხალხის რჩევით მკითხავს მიჰმართა, და მკითხავმა უთხრა, რომ სურამში მცხოვრებს ახალგაზდა ვაჟაკს დედის-ერთა ზურაბს თუ ჩაატანთ კედლებში, ციხეს ააშენებთ და არასოდეს არ დაინგრევიაო. ვეზირმა შეასრულა მკითხავის რჩევა და ციხე მშვიდობით დაამთავრა. უბედური დედა შემდეგ ამისა ყოველ დღე ციხესთან მოდიოდა და ტირილით მოსთქვამდა:

სურამისა ციხე
სურვილითა განახე
ჩემი ზურაბ მანდ არის
კარგად შემიანახე.

ამას ერთი ვერსია ლეგენდისა დასძენს, რომ მკითხავმა მსხვერპლად ზურაბი შურისძიებით ამოარჩიაო.

ასეთია ეს შინაარსით მოკლე, მაგრამ დედა-აზრით მრავალმნიშვნელოვანი ლეგენდა. ლეგენდაო, ამბობს ერთი ფრანგის მწერალი, არ არის სწორი გამოხატულება იმ სინამდვილისა, რომელსაც იგი ვადმოგვცემსო, ხოლო არის თვით სინამდვილე, ხშირად მეტად კოცხალი და ნაყოფიერიო. მართლაც,

ლეგენდას დიდი მსგავსება აქვს აზრის სინამდვილის მხრივ ნიჭიერად დაწერილ რომანთან. როგორც რომანში, ისე ლეგენდაში ნამდვილ ფაქტებსა ვერ ვიპოვით, მაგრამ მათში დახატული ცხოვრება, ფსიხოლოგია მომქმედ პირთა და ერისათვის სინამდვილეა. ეს ჩვენი ლეგენდაც არ წარმოადგენს რომელსამე ისტორიულ ფაქტს, მაგრამ შეიცავს ისეთ დედა-აზრს, რომელიც ხალხს დაუსკვნია თავის ხანგრძლივი ისტორიული ცხოვრების გამოცდილებით და რომელიც დაუდვია მას ცხოვრების პრინციპად.

მართლა რა არის ამ ლეგენდის დედა-აზრი?

თუ წარმოვიდგენთ, რომ ეს ლეგენდა შექმნა იმ ხალხმა, რომელმაც გამოსთქვა, რომ „ციხე შიგნიდან გატყდება“, ადვილად მივხვდებით, რომ ხსენებულის ლეგენდით იმავე ხალხმა ამ თქმულების ანტიტეზა გამოსთქვა და გვიჩვენა, რომ „ციხე შიგნიდან აშენდება“ კიდევცაო.

რომ უფრო ნათლად გამოვარკვიოთ ეს აზრი ლეგენდისა, საჭიროა გავითვალისწინოთ, რა მდგომარეობაში შექმნა იგი ქართველმა ხალხმა.

თვით გეოგრაფიული მდებარეობა საქართველოსი, რომელიც წარმოადგენდა შარა გზას ძველთა ერთა მსვლელობისათვის, მიზეზი იყო იმისა, რომ საქართველოს ყოველის მხრიდან განუწყვეტლად ესეოდენ მტრები. ისტორიის წინა დროს რომ თავი დავანებოთ, თვით ისტორიულ ხანაში ვხედავთ, რომ საქართველოს შემოესიენ ერთი მეორეს შემდეგ და არბევდნენ ხაზარნი, ბერძენნი, რომაელები, ოსნი, სპარსნი, სარკინოზნი, მონგოლები, თათარნი, თურქნი, ლეკნი და სხვ. და სხვ. ამ უთვალავი მტრების წყალობით არ იქნა, ვერ მოისვენა საქართველომ: დრო-გამოშვებით დამყარდებოდა ცოტა ხნით ზოგიერთი ბედნიერი მეფის დროს დამოუკიდებელი სამეფო, მაგრამ შემდეგ უფრო მძლავრი მტერი დაამხოდა სამეფოს და ხალხი ისევ სხვისგან ან დამონებული, ან დამოკიდებული მაინც რჩებოდა. ეს იყო მუდმივი სურათი საქართველოს წარსულისა. ასეთი მდგომარეობა ქვეყნისა აღწერა დ. გურამი-

შვილმა, რომელიც მე-XVIII საუკუნეში ეგრე მოსთქვამდა
 ქართლის ბედს:

ქართლის ჭირსა ვერვინ მოსთვლის,
 თუ არ ბრძენი, ენა მტკერი!
 იუქლი ღვარძლად გარდაიქცა,
 ზედ მობრუნდა ტეცხლის კვირი.
 თურქი, სპარსი, ლეკი, ოსი,
 ჩერქეზ, ღლიღვი, დიდო, ქისტი,
 სრულად ქართლის მტერნი იუვნენ,
 ეგულამ წაჭკრა თვითო ქიშტი!

მუღმივი გასაპირი ჩვენის ქვეყნისა წარსულში დაასურა-
 თა კიდევ ილია ჭავჭავაძემ:

მას აქეთა,*) ქართლო, შენს შვილსა
 არ ჩაუგია ქარქაშში ხმალი...
 შენზედ მოიქცა ძველის ქვეყნისა
 გაუმძღარი და ხარბი თვალი.
 მას აქეთა ოთხ-კუთხეუ მტერნი
 შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ.

ამ განუწვეტელის ბრძოლის საპირობებამ საქართველო
 შექმნა საომარ ბანაკად, მხედართა სამეფოდ, სადაც „მოქალა-
 ქობა“ და „ერობა“ (ეს სიტყვები ხომ ნეოლოგიზმებია ქარ-
 თულში) არ იცოდნენ, სადაც „ხუცურს“ (წერაში) უპირდა-
 პირებდნენ არა „სამოქალაქოს“, არამედ „მხედრულს“; სადაც
 სალამი გამოიხატებოდა „გამარჯობით“, სადაც პოეტები და
 შემატრიანეები მუდამ შენატროდნენ ფიზიკურ ღირსებას: „ახო-
 ვანი“, „მაღალი“, „ტანადიო“; სადაც ხალხი წარმოადგენდა
 საომრად გამზადებულ ჯარს როგორც გარეგნობით, ისე ცხო-
 ვრების მოწყობილობით და ზნე-ჩვეულებით. მაგალითად ავი-
 ლოთ საქართველოს ორი განაპირა ნაწილის მცხოვრები—ხევ-
 სურნი და გურული. შეხედეთ მათ ტანისამოსს, რომლითაც
 ივინი წარმოადგენენ საომრად გამზადებულ ჯარის კაცებს, თა-

*) სამეფოს დაარსებიდან.

ვიდან ფეხებამდე შეიარაღებულებს. გურულს, სხვათა შორის, ჰკიდა სამარილე, თოკი და სხვა ამისთანა მოწყობილობანი. შესანიშნავია აგრეთვე მისი „კეცა“, რომლის შემწეობით იგი ყოველთვის ცხელ მქადსა სჭამს როგორც შინ, ისე გარედ. მას სამართლიანად შეუძლია სთქვას: „რაც გამაჩნია, ყოველივე თან დამაქვს“ (omnia mea mecum porto). ცხადია, რომ უკანასკნელ დრომდე ყოველი ქართველი მუდამ საომრად გამზადებულ ჯარის კაცს წარმოადგენდა და არა „მოქალაქეს“. მისი ცხოვრება მიმდინარეობდა ქალაქებში კი არა, „ციხეებში“ და „კოშკებში“. ქალაქები თუ იყო, ციხე მაინც იქვე უნდა ყოფილიყო. მართლაც, ისტორიულ დოკუმენტებში ერთად ვკითხულობთ „ციხე-ქალაქს“.

ამ რიგად ციხე იყო საქართველოს სამეფოს, მისი ცხოვრების, მისი თვით-არსებობის სიმბოლო. ციხის აშენება მოასწავებდა სამეფოს გაძლიერებას, თვით-არსებობის განმტკიცებას მტერთა ძალის წინააღმდეგ. თუმცა საქართველო დასუსტებული იყო მტერთა სიმრავლის გამო, მაგრამ თავისი ციხის აშენება მაინც მხოლოდ თავის ძალ-ღონით უნდა ეკისრნა, რადგან სხვისი იმედი არსაიდან იყო. ასეთ დასკვნამდი იტალია მივიდა მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, როცა სხვისი (საფრანგეთის) იმედი გაუტრუვდა თავისი განთავისუფლების და გაერთიანების საქმეში. მხოლოდ მაშინ დასძახეს დიდებულმა მამულიშვილებმა, რომ „იტალია თავის ბედს თვითონ მოაწყობს“ (Italia fara da se). ქართველმა ხალხმა კი ეს ქეშმარიტება შეიგნო იმ დროს, როცა სურამის ციხის ლეგენდა შექმნა. დიდის ხნის მოწმემ იმისა, რომ მისგან დაწყებულ ციხის კედლები მუდამ ირღვეოდა სახურავის დადგამამდე, დაბოლოს დარწმუნდა, რომ ამის წინააღმდეგ მიღებული უნდა იყოს არა ჩვეულებრივი საშუალება, რომ ამ გაქირვებულ მდგომარეობაში მამულის სარგებლობა მოითხოვს ყოველი მამულიშვილისაგან არა მარტო ჩვეულებრივ ცოდნას, ჩვეულებრივ მუყაითობას, არამედ არა ჩვეულებრივ გმირობასაც; რომ ასეთ განსაცდელისაგან ხალხს იხსნის და მის ციხეს ააშენებს მხო-

ლოდ მამულიშვილთა გმირობა, მათგან თავგანწირვა; რომ ამისათვის მამულიშვილი მზად უნდა იყოს უმსხვერპლოს თავის ერის საერთო საქმეს ყოველივე, რაც მისთვის ძვირფასია: დედამ—შვილი, დამ—ძმა, ცოლმა—ქმარი და სხვ., რომ ცახე მხოლოდ მაშინ აშენდება და მტკიცე იქნება, თუ მამულიშვილი მზად იქნება თვით ჩაეკიროს ცახას კედლებში, თუ დედა მზად იქნება თავისი ერთადერთი შვილი შესწიროს ამ ცახას აშენებას.*) უკიდურესი გაჭირვების დროს მამული თხოულობს თავის შვილებისაგან, რომ მათ უმსხვერპლონ არა თუ თავისი სიცოცხლე, არამედ სახელიც და პატიოსნებაც. ეს აზრი გატარებულია ერთ ლეგენდაში, სახელად „თამარ“, რომელიც დაბეჭდილია ფრანგულ ჟურნალში—*La nouvelle Revue* 1881 წ.

ეს ლეგენდა, რამდენადაც გვახსოვს, ამბობს, რომ თამარი თავის დამარცხებული ერის დასახსნელად ღამე შევიდა ძღვევა-მოსილ სპარსელთა ხანის კარავში და თავის სათნოება უმსხვერპლა, მაგრამ ამით შეიძლო ხანის მოკვლა და მამულის განთავისუფლებაო. მოქმედება სწარმოებს ბაქოში, და თუმცა ქართველთა სახელი არ იხსენება ლეგენდაში, მაგრამ უეჭველია, რომ ლეგენდა ქართველთა ბედს გამოხატავს. მისი სიუჟეტი იმდენად წააგავს სუმბათაშვილის „ღალატს“, რომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩვენმა ავტორმა იცოდა იგი ლეგენდა.

არა თუ მამულის სიყვარული და მისი ბედი, არამედ ყოველივე მაღალი და ამაფრთოვანებელი აზრი, იქნება იგი კაცთაშორის ტრფიალება, სარწმუნოება, თუ რაიმე იდეალი, თხოულობს კაცისაგან თავგანწირულ ერთგულებას, როგორც გვიჩვენებდა.

*) ჩვენი ლეგენდის მხვათი ლეგენდა, როგორც ამბობს ერთ ადგილას გერცენი, ჰქონია სერბებსაც, იმ განსხვავებით კი, რომ კედლებში დედის-ერთა ვაჟის მაგიერ ჩაუტნევიათ ახალგაზდა დედა, რომლის ძუძუები მის ძუძუ-მწოვარი შვილისათვის კედლებში ჩაუტანელი დაუტოვებიათ. ცხადია, რომ ორსავ ხალხს ერთნაირ მდგომარეობაში ერთნაირვე ლეგენდა შეუქმნია.

ნებს ყველა დიდებულ ერთა ფანტაზია და თვით ისტორიული ფაქტები.

ჯერ გავიხსენოთ ჩვენი და სხვა რაინდულ ერთა ზღაპრები, სადაც სატრფო მოითხოვს თავის მოტრფილესაგან, ეს და ეს საგმირო საქმე ჩაიღინე და მხოლოდ მაშინ იქნები ჩემი სიყვარულის ღირსიო. ასეთი საგმირო საქმე მოსთხოვა თინათინმა ავთანდილს უკვდავი რუსთველის რომანში.

თვით იეგოვამ მოსთხოვა აბრამს თავის სარწმუნოების დასამტკიცებლად შვილის შეწირვა, მაგრამ, როცა დარწმუნდა, რომ აბრამ მზად იყო მსხვერპლისათვის, უარ-ჰყო მისი მსხვერპლი.

საბერძნეთის მითოლოგიით პრომეთე-ოსმა თავისი თავი შესწირა კაცობრივას, რომლის საკეთილდღეოდ ღმერთებს ცეცხლი მოჰპარა.

რომაელების თქმულებით, ბრუტა სიკვდილით დასაჯა თავისი ღვიძლი შვილები, რომელთაც მამულს უღალატეს.

თვით იესო ქრისტემ შესწირა თავისი თავი კაცობრივას და სხვებისაგანაც ითხოვდა თავის მოძღვრებისათვის უზომო ერთგულებას:

„რომელსა უუყარდეს მამა ანუ დედა უფროს ჩემსა, ანა ანს იგი ჩემდა ღირსად; და რომელსა უუყარდეს ძე ანუ ასული უფროს ჩემსა, იგი ანა ანს ჩემდა ღირს. — და რომელმან ანა აღიდოს ჯვარი თვისი და შემომიდგეს მე, იგი ანა ანს ჩემდა ღირს. — რომელმან მოაზოგოს სულა თვისი, წარიწმიდოს იგი; და რომელმან წარიწმიდოს სულა თვისი ჩემთვის, მან ჰპოგოს იგი.“

სახარებისავე სიტყვებია:

„უფროს ამისა სიუყარული ანა ანს, რათა დადვას კაცმან სული თვისი მოუყასათვის.“

ამ სიტყვებითვე დაახასიათა აბრამ კათალიკოზმა დიმიტრი თავდადებულის ღვაწლი, როცა ეს დიდებულნი მეფე ქართველთა საკეთილდღეოდ თავის განსაწირავად მიდიოდა.

გავიხსენოთ ეხლა ორიოდე ფაქტი ახალი ისტორიიდან. საფრანგეთის დიდი რევოლიუციის დროს რომ დადგა ქამი უწინდელი ცხოვრების ერთიანად შეცვლისა და განახლე-

ბისა, და ამ განახლებას რომ ბრძოლა დაუწყეს ძველის წეს-წყობილობის მომხრეებმა, სამშობლო დიდ განსაცდელში ჩავარდა და მოითხოვა თავის მამულიშვილებისაგან უთვალავი მსხვერპლი. ამ განსაცდელის დროს შესანიშნავმა მამულიშვილმა დანტონმა წამოიძახა: „გაქრეს ჩემი სახელი, დაიღუპოს ჩემი რეპუტაცია, ოღონდ კი საფრანგეთი თავისუფალი იქმნასო“.

ეს სიტყვები თითქმის უცვლელად განიმეორა წარსულ საუკუნეში იტალიის სახელოვანმა მამულიშვილმა კავურმა, რომელიც იტალიის გაერთიანებისა და აღდგენის ერთი უმთავრესი მოღვაწეთაგანი იყო. მამული რომ განსაცდელში იყო, იგი ხშირად ეუბნებოდა თურმე თავის მეგობრებს: *Perisca il mio nome, perisca il mia fama, purché l'Italia sia*“.

თავგანწირვის ძალა ნათლად გამოხატა საფრანგეთის მწერალმა კორნელმა: „ვისაც უნდა ან მოკვდეს ან გაიმარჯვოს, იგი იშვიათად დამარცხდებაო“ *Qui veut mourir ou vaincre, est rarement vaincu*) და მისი აღმაფრენი და დიადი ხასიათი კი რუსთველმა: „სჯობს სიცოცხლესა ნაძრახსა, სიკვდილი სახელოვანიო“.

ხოლო თავგანწირვას და მსხვერპლს რომ შერჩეს ასეთი ძალა და ხასიათი, საჭიროა რომ იგი თავისუფალი და ცნობიერი იყოს, ესე იგი თავის გამწირავს და მსხვერპლის მომტანს შეგნებული უნდა ჰქონდეს სარგებლობა თავის მსხვერპლისა და სიდიადე იმ საგნისა, რომლისათვის იგი თავის ნებით სწირავს თავის თავს ანუ თავის უძვირფასეს სულიერ საუნჯეს. უამისოდ მისი მსხვერპლი იქნება უსულო და უმნიშვნელო ზეარაკი და საგანი მისი მსხვერპლისა—საზარელი კერპი მოლოზი.

სამწუხაროდ, სწორედ ამ მხრით არის ჩვენი ლეგენდის აზრი ბუნდოვანი და გამაოურკვეველი. ლეგენდა არას ამბობს არც ზურაბის თავგანწირვისას და არც დედა მისის მხრით შვილის დათმობისას მამულის საკეთილდღეოდ. პირიქით, ლეგენდა ამბობს, რომ ზურაბი მსხვერპლი აყოო მკითხავის შურის ძიებისაო.

ეს უკანასკნელი სიტყვები სრულებით უკარგავს ლეგენ-
 დას თავის მრავალმნიშვნელოვან აზრს, თავის დიდებულ და
 ამაფროვანებელ ხასიათს.

ენახოთ, რამ გამოიწვია ასეთი განმარტება ლეგენდისა.
 ლეგენდის ავტორი მთელი ხალხია, რომელიც ჟამთა განმავლო-
 ბაში იცვლება სულიერად. მასთან ერთად იცვლება მისგან
 შექმნილი ლეგენდა. ხშირად მომხდარა, რომ კერძო ავტორს
 შეუცვლია აზრი თავის ნაწარმოების შესახებ: მწერალს დაუ-
 წვია თავისი დიდებული ნაწერები, მქადაგებელს უარ უყვია
 თავისი წარმოქმნილი დიადი აზრები. თვით სახელოვანი
 ფიდიასი, რომელიც ზევსის ქანდაკების დასრულების შემდეგ
 თურმე პირქვე დაემხო თავის ქმნილების წინაშე და თავყანი
 სცა მას, მაგალითია იმისი, რომ ხშირად ავტორი ვერ უძლებს
 თავის საშემოქმედო ნიქს. აქ ფიდიასს მაინც ესმოდა აზრი თა-
 ვის ქმნილებისა, რომელიც მხოლოდ უფრო ძლიერი აღმო-
 ჩნდა, ვიდრე თვითონ ეგონა.

ჩვენს ხალხს კი სრულებით დავიწყებია აზრი მისგანვე
 შექმნილის ლეგენდისა. ლეგენდა შეცვლილა ხალხთან ერთად.

როცა ლეგენდა შექმნა, ხალხი იმ რწმენის იყო, რომ
 ერი, რაც უნდა პატარა იყოს, უძლველი იქნება და მტერი
 გარედან ვერას დააკლებს, თუ ყოველი მისი წევრი შეიგნებს
 საერთო საქმის და კეთილდღეობის სიდიადეს და მზად იქნება
 შესწიროს მას თავისი თავი და ყოველივე, რაც კი გააჩნია. ეს
 აზრი რომ გამოსთქვა, ხალხი სულით ძლიერი და იმედ-მოსილი
 იყო. როცა კი ეს აზრი ხალხმა დაივიწყა და მისთვის იგი გაუგე-
 ბარი დარჩა, და მსხვერპლი ზურაბისა და დედა მისისა ახსნა მხო-
 ლოდ შურითა და ინტრიგებითა,—მაშინ ხალხი სულით უძ-
 ლური და იმედ დაკარგული-ლა იყო. ამ მდგომარეობაში ხალ-
 ხმა ირწმუნა, რომ საკუთარის ძალით ვეღარას შეესძლებთ
 და სხვისი იმედი უნდა ვიქონიოთო, რომ „ციხე მხოლოდ
 გარედან აშენდებაო“...

ქორჟ-სანდი*)

(1804—1876 წ.)

„მსოფლიო ისტორია, მგონია, ვერ დასახელებს მეორე ქალს, რომელსაც ასე უხვად ჰქონდეს ბუნებისაგან მინიჭებული შემოქმედებებითი ნიჭი,“ ამ სიტყვებით ახასიათებს დანიის კრიტიკოსი ბრანდესი საფრანგეთის შესანიშნავ მწერალ ქალს ქორჟ-სანდს, რომლის მრავალ-ფეროვანი, აზრით და გრძნობით სავსე თხზულებანი და აგრეთვე მრავალ შთაბეჭდილებით მდიდარი ცხოვრება იზიდავდა ყურადღებას მისის თანამედროვე განათლებულ საზოგადოებისას საფრანგეთში და საზღვარ გარედ. მისმა ცხოველმა ნიქმა სიკვდილის საზღვარიც გადაიარა, და მისი სახელი სამარადისოდ დარჩება მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიაში.

ხშირად ამბობენ, ქვეყნიერებას ქალი განაგებსო, მაგრამ ნამდვილში კი ბუნება მეტად ძუნწად იქცევა ქალის მიმართ: ისტორიულის თუ ფიზიოლოგიურის პირობების ბრალია (ამის გარჩევაში ჩვენ აქ ვერ შევალთ), ცხადია, რომ კაცობრიო-

*) ამ წერილის დასაწერად ჩვენ მივმართეთ შემდეგ წყაროებს: *Sainte-Beuve—Causeries du lundi J. Lemaître des contemporains IV ტომი. Brunetière. Évolution de la poésie lyrique Taine Derniers essais de critique et d'histoire Stephen-Paul. Trois grandes figures. G. Pelissier-ს წერილი საფრანგეთის ლიტერატურის ისტორიაში, რომელიც პეტი-დუ-ჟულევილის რედაქციით არის გამოცემული და ბრანდესის—საფრანგეთის ლიტერატურა—რომანტიული ეპოქა (რუსულად).*

ბის ისტორიაში ქალის სახელი მეტად ცოტაა დარჩენილი; კიდევ უფრო ნაკლებია ისეთი, რომლის ნიქს მეცნიერების თუ ხელოვნების ასპარეზზედ გამოეჩინოს თავი.

მართალია, ძველ და ახალ აღთქმაში, ბერძენთა და სხვა ძველებურ ხალხთა ისტორიაში, აგრეთვე შუა და ახალ საუკუნოებში ჩვენ შევხვდებით მშვენიერებით სავსეს, სულის საუკეთესო მისწრაფებებით შემკულს ქალთა ტიპებს, აგრეთვე ამაყის, უსაზღვრო თავმოყვარეობის, შეურყეველ ხასიათის და ენერჯის პატრონ ქალებს, მაგრამ გენიოსი ქალი არსად სჩანს, ვერ შევხვდებით ჩვენ მას, რაც უნდა დიდის ყურადღებით დავაკვირდეთ კაცობრიობის ისტორიის გრძელს გზას.

ამ უკანასკნელის რამოდენსამე საუკუნის განმავლობაში ნამეტნავად XVIII საუკუნის და XIX-ს დასასრულში განგებამ საფრანგეთს მიანიჭა დიდი მნიშვნელობა და ზედგავლენა ევროპიულ ხალხთა ცხოვრებაზედ, მათ პოლიტიკასა და კულტურაზედ.

სხვა უპირატესობასთან ერთად საფრანგეთს შეუძლია იამაყოს იმით, რომ არც ერთს ქვეყანაში, არც ერთს ხალხში იმდენი შესანიშნავი და ნიჭიერი ქალი არ გამოჩენილა ცხოვრების ყველა დარგში, პოლიტიკა იქნება ის თუ ხელოვნება. ჟანა დარკი, წმიდა ენევიევა, პარიზის მფარველად მიჩნეული, შარლოტა კორდე, ქ-ნი დე სევინიე, ქ-ნი დესტალი, ქ-ნი მენტენონი, ქ-ნი რამბულიე, ქ-ნი რეკამიე, ქ-ნი ვიჟი ლებრენი, როზა ბონნერი, ქ-ნი დე ჟირაოდენი, და მრავალი სხვანი, რომელთ სახელი კარგათ ცნობილია არა თუ საფრანგეთში, უცხოელთათვისაც კი, და რომელთაც თავისი ღრმა კვალი დაუშინვეიათ თვის სამშობლო ცხოვრებასა და ხელოვნებაში.

ამათში პირველი ალაგი უჭირავს ერთად ერთს ჟორჟ-სანდს. თუ ქალების რიცხვში ვისმე ვუწოდებთ გენიოსს—ეს მხოლოდ ჟორჟ-სანდსა.

მისი ნამდვილი სახელი ამანტინ-ლიუსილ-ავრორა დიუპენი არის. ის დაიბადა 5 ივლისს 1804 წ. პარისში, სადაც მისი მშობლები მალულად დაქორწინებულიყვნენ.

მამა მისი, მორის დიუპენი, მახლობელი ნათესავი იყო საფრანგეთის ხელმწიფეების ლუი XVIII-ს და კარლოს X-სა; დედა მისი კი პარიზელი ფრინველების ვაჭრის ქალი იყო; ამ ნაირად ჟორჟ-სანდის სისხლში, როგორც ის თვითონ ხშირად ამბობდა, შერეული იყო მეფეების სისხლთან უბრალო ხალხის სისხლიც.

ჟორჟ-სანდს ადრე გაეღვიძა დაკვირვებითი ნიჭი და ბავშვი ადრევე გაეცნო ისეთ გრძნობებს, რომელიც ჩვეულებრივად სხვა ბავშვთათვის დიდხანს რჩება გაუგებარი.

დიდი-დედა მისი (მამის მხრით), ცნობილი მორიც საქსონელის*) უკანონო ქალი, კარგად გაზრდილი, გამჭრიახი ჭკუის და დიდის განათლების და გემოვნების პატრონი იყო.

განათლებული დედის შვილს, ბუნებისაგან ჭკუით და მშვენიერის ხასიათით დაჯილდოვებულს, ჟორჟ - სანდის მამას კარგად ესმოდა ხელოვნება და უყვარდა იგი; ამასთან არტისტული ტემპერამენტიც ჰქონდა. ხელოვნებაში მორის დიუპენს ყველაზედ უფრო მუსიკა უყვარდა, მაგრამ ლიტერატურაც და მხატვრობაც მის გონებას და გრძნობას ბევრს რამეს ეუბნებოდა: მისი წერილები იტალიიდან, რომელიც ჟორჟ-სანდს ის თავისცხოვრების ისტორიაში „(Histoire de ma vie)“ ნახსენები აქვს, კარგად ამტკიცებენ როგორც მორის დიუპენის ლიტერატურულ ნიქს, აგრეთვე მის საუცხოვო არტისტულ გემოვნებას და გვიჩვენებენ, რა აღტაცებაში მოჰყავდა ჟორჟ-სანდის მამა რაფაელის, გვიდო რენის, ვინჩის და სხვა დიდებულ მხატვართა ნაწარმოებებს.

ყველა ამასთან, მორის დიუპენი გულადი მეომარი იყო და საუკეთესო აფიცერთა რიცხვში ითვლებოდა, მაგრამ სი-

*) საქსონელ ხელმწიფის ავგუსტ II შვილი, შესანიშნავი მეომარი და სარდალი, საფრანგეთის მარშალი და პოლონეთის მეფეთ ნამყოფი.

კვდილმა ადრე მოუსწრაფა დღეები და ოცდა-ათი წლის ვაჟ-
 კაცი წუთი-სოფელს გამოასალმა.

ჟორჟ-სანდის მამას ძალიან უყვარდა თავისი ცოლი, და
 თავის დედისაც დიდი პატივისმცემელი იყო; თავის სიცოცხ-
 ლეში ის ძალიან ცდილობდა ამ ორ მისთვის ძვირფას ადა-
 მთან შორის კარგი განწყობილება დაემყარებინა, და მუდამ
 მშვიდობიანობის დარაჯად იყო, რადგან რძალ-დედამთილი
 ვერ ეწყობოდნენ როგორც ერთმანერთს: ჟორჟ-სანდის
 დედა მეტად აღგზნებულის, აჩქარებულის ხასიათის პატრონი
 იყო, მრისხანე და სუსტი, კეთილი და ბოროტი ერთ და
 იმავე დროს, იქვიანი და უნდო; მისი დედამთილი კი, რო-
 გორც მალალის საზოგადოებას ჩვეული ქალი, თავ-დაქერილი,
 ამაყი და ცოტა არ იყოს დესპოტიურის ხასიათისა იყო.

მორის დიუბენის სიკვდილის შემდეგ რძალ-დედამთილს
 შუა ბრძოლა კიდევ უფრო გამწვავდა: ორივეს გაგიჟებით
 უყვარდა ავრორა, მაგრამ მის აღზრდაზედ სხვა-და-სხვა შე-
 ხედულობა მუდმივ შეტაკებას იწვევდა მათ შორის: ხანგრ-
 ძლივმა ბრძოლამ თითქმის სიძულვილი დაბადა ამ ორ ქალთა
 შორის.

ავრორას ცოცხალმა ჭკუამ მალე შეაგნებინა მას ასეთი
 ცუდი განწყობილება დიდების და დედის შუა, მისი კეთი-
 ლი და მოწყალე გული ვერ შეურიგდა ამ გარემოებას, და
 ბევრი სევდა და მწარე წამები გაატარებინა ავრორას მის სი-
 ყმაწვილეში.

ჟორჟ-სანდს ბუნებითვე ოცნების მოყვარული ხასიათი
 ჰქონდა, და პატარა ქალი ხშირად მარტოობაში ატარებდა
 დროს თავის ოცნებით და ფიქრებით გატაცებული. ის, რო-
 გორც ერთ-ერთი მისი ბიოგრაფი, სტეფან-პოლი ამტკიცებს,
 მაშინვე თხზავდა რომანს, რომელშიაც საუცხოვო კეთილშო-
 ბილებით და პატიოსნებით სავსე რაინდები საოცარ გმირულ
 საქმეებს სჩადიოდნენ.

სოფელ ნოჰანში (ბერრის პროვინციაში) თავის მამულში გაზრდილი ქორჟ-სანდი შეეჩვია სოფლის ცხოვრებას მას შეუყვარდა როგორც წყნარი, მშვიდობიანი ბუნება თავისის სოფლისა და მის მიდამოებისა, ისე იქათრი მკვიდრნი—გლეხები. პატარაობისას ქორჟ-სანდიხ შირად ატარებდა დროს სოფლის გოგო-ბიჭებთან თამაშობაში და აქ ჩაენერგა მას ის ღრმა დემოკრატიული შეხედულობანი, რომელთაც შემდეგში ქორჟ-სანდი მტიცედ იცავდა როგორც ცხოვრებაში, ისე თავის თხუზულებებში.

ქორჟ-სანდი თოთხმეტი წლის რო შეიქნა, მისმა დიდედამ მისცა იგი ერთ-ერთ პარიზელ პანსიონში, რომელსაც ინგლისელი ქალები განაგებდენ, და სადაც ქორჟ-სანდმა კარგათ შეისწავლა ინგლისური ენა. ეს სწავლა შემდეგში, როცა ქორჟ-სანდი ნოჰანში დაბრუნდა, ძალიან გამოადგა მას დიდებულ ინგლისელ მწერალთა ნაწერების გაცნობისათვის. სოფლის ცხოვრების თავისუფლებას მიჩვეული ყმაწვილი ქალი ძნელად იტანდა მონასტრულ წესწყობილებას. მისი გონება კიდევ უფრო მიეცა ოცნებას, და გატაცების მძებნელი გული სარწმუნოებრივმა მისტიცისმა შეიპყრო. სამი წელიწადი დაჰყო ქორჟ-სანდმა ამ პანსიონში და 1820 წელს დაბრუნდა თავის სოფელში.

ნოჰანის მდიდარმა წიგნთ-საცავმა სრულებით გაიტაცა ქორჟ-სანდი, და მისი ნორჩი გონება პოეტების, მორალისტების და ფილოსოფოსების ნაწარმოებებმა დაიპყრეს. მონტესკიე, ბოსსიუეტი, არისტოტელი, ბეკონი, ლეიბნიცი, მონტენი, ვირგილი, დანტე, რუსსო—ი ის დიდებული მწერლები, რომელთაც ნაწარმოებებმა გაწრთვნეს ქორჟ-სანდის გონება და დაუბადეს გულში ის დიადი მისწრაფებანი. რომელთაც შემდეგში ასე ბრწყინვალედ ემსახურებოდა თავისი ნიჭით ეს შესანიშნავი ქალი. ყველაზედ მეტად მისი სიყვარული

შოიხვეჭა ჟან-ჟაკ-რუსსომ, და ამ მწერლის აზრები დაედო მთავარ საფუძვლად ჟორჟ-სანდის შეხედულობას ცხოვრების შესახებ, რადგან ამ დიდებული კაცის სიყვარული ბუნებისადმი, მისი დეიზმი, ყველა ადამიანის საერთო თანასწორობის ღრმა რწმენა და ეგრედ წოდებულის განათლებულ საზოგადოების მოწინააღმდეგობა ნაყოფიერ ნიადაგს ჰპოვებდნენ ახალგაზრდა ქალის გულში.

შექსპირის, ბაირონის და შატობრიანის მშვენიერმა თხზულებებმა ხომ სულ გაიტაცეს მალალ ფარდებში ავრორას სული და გონება და მოაშორეს იმ მშვიდობიან და უფერულს ცხოვრებას, რომელიც ოჯახში მის გარშემო სუფევდა. ავრორა სულ განმარტოებულად გრქნობდა თავს, და მთელი მისი არსება შეიპყრო რაღაც გამოურკვეველმა სევდამ.

1822 წ. ახალგაზრდა ქალი მიათხოვეს ერთს აზნაურს დიუდევანს, სრულებით უმნიშვნელო კაცს, უნიჭოს და ამასთან გაუთლელი ხასიათის პატრონს. რა საკვირველია, ახალგაზრდა ქალი, მდიდარი სულის და გონების პატრონი, ვერ შეეთვისა თავისის ქმრის მეტად ტლანქს ბუნებას და ხასიათს; 1825 წლიდან იწყება მუდმივი ჩხუბი და უთანხმოება მეუღლეთა შორის.

სრული კონტრასტი ამ ორ ადამიანთა შორის როგორც ბუნებითი თვისებების გამო, აგრეთვე შეხედულობათა და მისწრაფებათა შესახებ, თან და თან ორივეს აცლის საერთო ნიადაგს; ავრორა მეგობრულ დამოკიდებულებას იქერს სხვა კაცებთან, და დიუდევანი, რომელსაც არ სწამს წმინდა მოტივები ამისთანა მეგობრთბისა, ცოლს ღალატს აბრალებს, აწვალებს და სტანჯავს მას თავისი ეჭვით და უნდობლობით. ორივე ცოლ ქმრის ცხოვრება თან და თან აუტანელი ხდება, და 1830 წ. ჟორჟ-სანდი იძულებულია ქმარს თავი დაანებოს და ნოჰანიდან პარიზში მიდის საცხოვრებლად.

აქ ის ჯერ-ჯერობით მხატვრობით ირჩენს თავს; მერე კი, ისევ თავის რჩენის გულისათვის, ერთ-ერთის მეგობრის რჩევით ლიტერატურას ჰკიდებს ხელს, ამავე წელს ჟორჟ-

სანდი ერთ თავის მეგობართან ჟიულ სანდოსთან ერთად სწერს რომანს „Rose et Blanche“, მაგრამ ჟორჯ-სანდის ნიქი ჯერ ვერ იჩენს თავის სიმძლავრეს.

ერთის წლის შემდეგ, 1831 წ. ჟორჯ-სანდი უკვე მარტო გამოსცემს რომანს „ინდიანას“ ჟორჯ-სანდის პსევდონიმით. ამ რომანმა, რომელშიაც ჟორჯ-სანდმა გამოხატა თავისი ცხოვრება, თავისი იდეალები და თავისი შეხედულება ქორწინების შესახებ, მაშინადვე კრიტიკის და მკითხველ საზოგადოების ყურადღება მიიზიდა და დიდი სახელი მოუხვეჭა მის ავტორს. აქედან იწყება ჟორჯ-სანდის ლიტერატურული მოღვაწეობა და სიკვდილამდე ეს საოცარ და ნაყოფიერ ნიქის პატრონი ქალი სწერს შეუსვენებლად, დაულალავად წიგნს-წიგნზედ.

თავის მწერლობის პირველ ხანაში ჟორჯ-სანდი ერთს და იმავე ტემას ეხება. „ინდიანა“, „ლელია“, „ჟაკ“ და „ვალანტინა“-ში ის ისევ ცოლ-ქმრობის დამოკიდებულების განსჯას ანდომებს თავის ნიქს, კაცის და ქალის სიყვარულს უთმობს პირველს ადგილს.

ჯორჯ-სანდი სიყვარულს ხატავს, როგორც ყოველად მძლეველ გრძნობას, ღვთაებრივს თავისის შინაარსით. სიყვარული, მისი აზრით, ადამიანის ნებაზედ უფრო ძლიერია, ადამიანს არ ძალუძს მისი წინააღმდეგობა, და ვერც კანონი, ვერც საზოგადოებრივი პირობათნე ზნე-ჩვეულება ვერ შებორკავს მის ტიტანურ ძალას.

ჯორჯ-სანდი, რომლის ყველა ნაწარმოებში ღრმა იდეალური გრძნობებია გამოხატული, სიყვარულსაც უაღრესს იდეალად ხატავს; სიყვარულს ის კაცის და ქალის ჩვეულებრივ დამოკიდებულებას კი არ ეძახის, არა—სიყვარულს ის მხოლოდ ისეთ გრძნობას უწოდებს, რომელიც უღვიძებს ადამიანს უაღრესს და უწმინდესს სულის ჰანგებს, რომელიც ამაღლებს სულს და გონებას და მთელს არსებას მსახერპლად შეაწირინებს მეორე არსების სიყვარულის გულისათვის. აი როგორ ახასიათებს ჟორჯ-სანდი ამ გრძნობას „ჰორასში“: მე ვეძახი ნამდვილს და პატოხანს სიყვარულს მხოლოდ ისეთ

გრძნობას, რომელიც ჩვენ გვამალლებს და ამაღლებს ჩვენს სულს მშვენიერის გრძნობებით და აზრებით, და გასაკიცხავ სიყვარულად ვთვლი ისეთ გრძნობას, რომელიც სულ-მდაბალ ეგოისტებად და წვრილმანების მსხვერპლად გვხდის. ამ შეხედულობით ყოველივე სიყვარული კანონიერი ან უკანონო იმის მიხედვით, თუ როგორ მოქმედობს ის ადამიანის გულზედ და რა გრძნობებს და აზრებს ბადავს მასში, თუმცა კი ვგრძნობდეთ წოდებული „საზოგადოება“ ხშირად აკანონიერებს გასაკიცხავს გრძნობას და ჰგმობს პატიოსანს სიყვარულს“.

ამ სიტყვებიდან ჩვენ ნათლად ვხედავთ, რა მაღალს დანიშნულებას აძლევს ჟორჟ-სანდი სიყვარულს, და თუ მის რომანებს დავაკვირდებით, გავიგებთ, რამდენად სცდებოდნენ ისინი, ვინც უზნეობას აბრალებდნენ ჟორჟ-სანდის ლიტერატურულ ნაწარმოებებს. ჟორჟ-სანდი სთვლის უზნეობად მხოლოდ ცოლ-ქმრობას, რომელიც დამყარებულია მარტოოდენ მხეცურ გრძნობაზედ, ანგარებაზედ და არა ერთმანერთის ღრმა პატივისცემაზედ და სიყვარულზედ, ერთმანერთის სულით ერთობაზედ, და ასეთი მაღალი შეხედულება ქორწინებაზედ მის მოწინააღმდეგეებს უზნეობის ქადაგებად და თვით ქორწინების, როგორც დაწესებულების, უარყოფად მიაჩნიათ.

ეხლაც კი, როდესაც ცოლ-ქმრობის და საზოგადოდ ქალის და კაცის ურთიერთ დამოკიდებულების კითხვამ დიდი ნაბიჯი წასდგა წინ მსოფლიო ლიტერატურაში, და მკითხველმა საზოგადოებამ თითქმის ძირითადად შესცვალა აზრები ამ საგანზედ, ჩვენ გვაფიქვდება მხოლოდ, რომ პირველი მქადაგებელი ასეთ ჰუმანიურის შეხედულობისა ჟორჟ-სანდი იყო, რომ იმ უზნეობის განახლებაში, რომლის მიზეზად ზოგიერთს ჩრდილოეთის მწერლების (იბსენის, ტოლსტოის და სხვა „მორალისტების“) ცხოველის აზრების გავრცელება მიაჩნიათ, დიდი ნაწილი ჟორჟ-სანდს უძევს.

პირ-იქით, ეხლაც ჩვენ შევხვდებით ადამიანებს, რომელთა ჟორჟ-სანდი უზნეო ცხოვრების მქადაგებლად მიაჩნიათ, წარმოიდგინეთ აბა, როგორი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა

ქორჟ-სანდის წიგნებს მე-XIX საუკუნის ოცდაათიანს წლებში, როდესაც საფრანგეთის საზოგადოებას მტკიცე ბურჟუაზიული ელფერი ედო. უნდა გავგონათ, რა რიგად ახასიათებდა ქორჟ-სანდს პირადად და მის ნაწერებს მისი ქმრის ვეჟილი, როდესაც 1837 წ. ქორჟ-სანდმა განქორწინების საქმე სამსაჯულოში დაიწყო! არ იყო ქვეყანაზედ ისეთი ბინძურობა, მას რომ არ დაებრალეზინა საბრალო ქალისათვის. „ასეთი უზნეო და გარყვნილების მქადაგებელი წიგნების დაწერს არ აქვს ნება თავისი შვილების აღზრდისათ“, ამბობს ის, და ქორჟ-სანდის მოწინააღმდეგე ბურჟუაზიული ჟურნალები და მათი მოტრფიალე საზოგადოებაც კვერს უკრავდა იმის სიტყვებს.

საფრანგეთის ზოგიერთი კრიტიკოსი ქორჟ-სანდის ორიგინალობას ხედავს მხოლოდ ამ პირველის ხანის რომანებში და კიდევ სამ-ოთხ ნაწარმოებში, რომელთა სიუჟეტი სოფლის ცხოვრებიდან არის აღებული, დანარჩენებში კი ქორჟ-სანდი ვითომ და სხვის აზრებს ემორჩილება, სხვის იდეებს ავრცელებს და მათ თავისის ნიჭის ძალით ბრწყინვალე ფორმას აძლევს და ძლიერ ფრთებს ასხამს. ქორჟ-სანდის მეგობარი, მწერალი და პოეტი ლატუშიცი მას ბანს უწოდებს, თუმცა უმატებს, რომ ეს „ბანი აორკვეცებს ხმასო“.

ეს იმდენად მართალია, რამდენადაც მართალია ის აზრი, რომ გარდაუღიდესს გენიოსისა, რომელსაც რაღაც უცნაურის ძალით მინიჭებული აქვს, აზრის წინამორბედობა, ყველა ადამიანი, გინდ დიდი ნიჭის პატრონიც იყოს, ამა თუ იმ წიგნიდან, ამა თუ იმ ადამიანისაგან, ამა თუ იმ საზოგადოებიდან იძენს აზრებს და მიმართულებას, საკუთარ გონებით შეიმუშავებს ამ აზრებს და მერე ასე თუ ისე გამოიყენებს თავის ცხოვრებაში თავის თუ სხვის სასარგებლოდ.

მართალია, ქორჟ-სანდის ცხოველ გონებას მუდამ სწყუროდა ახალ-ახალის აზრების თუ შემეცნების შეძენა. მართალია, რომ მისი იდეების რკალი დიდათ გაფართოვდა მას შემდეგ, რაც ის დაუმეგობრდა და დაუახლოვდა მიუსესს, ლამმე-

ნეს, მიშელს, პიერ ლერუს, ჟან რენოს, ბარბეს, ლედრო-როლენს და სხვა მის ღრის ცნობილს მოღვაწეებს ლიტერატურულ, პოლიტიკურ თუ სოციალურ ასპარეზზედ.

ნიკიერი ქალი ღრმად ითვისებდა თავის ღრის აზრებს და მისწრაფებას, როგორც ღრუბელი სვამდა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, თავის ღრის საჭირ-ბოროტო კითხვებს. არ დარჩა არც ერთი კითხვა, არც ერთი მიმართულება, რომელიც აღელვებდა მეცხრამეტე საუკუნის საუკეთესო შეილებს, რომ ჟორჟ-სანდს პასუხი არ გაეცა თავისი ცხოველ-ნაყოფიერის ნიკით, ან ამ კითხვის თუ მიმართულების განსჯას არ შედგომოდა. მის რომანებში, როგორც სარკეში იხატება არა მარტო მისი პირადი ცხოვრება, არამედ მისი თანამედროვე გონიერ საზოგადოების ვითარება და ცხოვრება, იხატება ევოლიუცია საზოგადო აზრისა და ლიტერატურულ მიმართულებათა.

საფრანგეთის შესანიშნავი კრიტიკოსი ტენი ამბობს:

„ჟორჟ-სანდს არ აქვს არც ერთი სულ პატარა მოთხრობა, რომელსაც საფუძვლად ესა თუ ის ღრმა აზრი არ ედოს. არავინ ისე ბეჯითად და არც ისე გულმოდგინედ არ ექომაგებოდა ამა თუ იმ საჭირბოროტო საგანს თუ მოვლენას თავის რომანების ან მოთხრობების შემწეობით. მისი ნაწერები შესწავლის ღირსი არიან, რადგან მათ შემწეობით ადამიანს შეუძლია შეისწავლოს მეცხრამეტე საუკუნის მორალური თუ ფილოსოფიური ისტორია. ჟორჟ-სანდი არასდროს არ შეჩერებულა გონების განვითარებაში, მუდამ განაგრძობდა სწავლას და ცოდნის შეძენას. მის თანამედროვეთა შორის თითქმის მარტო ის და კიდევ სენ-ბევი სრულის შეგნებით ცდილობდნენ თავიანთი აზრების გაფართოვებას და ახალ შემეცნებების და იდეების შეძენას“.

ამ რიგად და ამ თვისებების გამო ოცდა ათიან წლების ბოლოში ჟორჟ-სანდი თავის მეგობარ ლამენეს და პიერ ლერუს დახმარებით გაეცნო სოციალურ კითხვას და როგორც ყოველთვის, როცა ის რამე საკითხს ეხებოდა, გულით და

სულით მიეცა მას. აქედან ვიწრო ინდივიდუალური ხასიათი მის რომანებისა იცვლება და ადგილს უთმობს სხვა უფრო საზოგადოებრივ მიმართულებას.

ის ღრმა სასოწარკვეთილება, რომელიც ჟორჟ-სანდმა გამოხატა „ლელიაში,“ და რომელიც გამოწვეული იყო იმ დროის საზოგადოებრივის წეს-წყობილების და ქალის მდგომარეობის უკმაყოფილობით, — ეს სასოწარკვეთილება შეიცვალა გულ-წრფელ აღტაცებით: ჟორჟ-სანდმა დაინახა, რომ მარტო პირადი ბედნიერება არ არის ადამიანის დანიშნულება და კმაყოფილების გამოცანა, მან დაინახა საქმე, რომლის გულისთვისაც ღირდა მუშაობა და ბრძოლა. ასეთი ცვლილება მის მიმართულებაში გამოიწვია ჯერ-ჯერობით სენ-სიმონიზმის იდეების გაცნობამ და ლამმენეს და ლერუს გავლენამ, მერე-ეი პირადმა გაცნობამ თვით მუშა-ხალხის მდგომარეობისა და მის წარმომადგენელთა აზრებსამ.

ამ დროს, ესე იგი ოცდა ათიან წლებში, საფრანგეთში დამთავრდა თან და თანი ზრდა ინდუსტრიალიზმის, და ეს ქვეყანა, რომელიც აქამომდე მარტო მეურნეობით ცხოვრობდა, შეიქნა ეხლა მრეწველობის ერთ-ერთ უმთავრესს ბურჯად.

ქალაქებში ამის გამო თან-და-თან მატულობდა უმიწა-წყლო მუშა ხალხი, და ამასთან მატულობდა სიღარიბე და სიღატაკე. ჟორჟ-სანდმა მიაქცია ყურადღება ამ ღარიბ-ღატაკს ქალაქის მუშა-ხალხს, შეუდგა ამ ხალხის ცხოვრების გაცნობას და გარდა იმისა, რომ თეორეტიულად ეცნობებოდა მის მდგომარეობას, პირადად გაიცნო მუშა ხალხის წარმომადგენლები, და ზოგიერთ მათგანთან მტკიცე მეგობრული დამოკიდებულება დაიჭირა. რუსულ ჟურნალში „Миръ Божій“ (ივლისი, 1904 წ.) მოთავსებულია მეტად საინტერესო წერილი ბ. კარენინისა, რომელიც ჟორჟ-სანდის ცხოვრების ამ ეფოქას ეხება, და მშვენივრად ახასიათებს, როგორც თვით ჟორჟ-სანდს, მის კეთილს, სათნოებით საესეს ბუნებას, ყველა უბედურის და დაჩაგრულის მწყალობელს და მოსარჩლეს, აგ-

რეთვე მის მეგობრულ დამოკიდებულებას ზოგიერთ ნიქით დაჯილდოვებულ მუშებთან.

ნიქიერი პერდიგიე, ხელობით დურგალი, იყო პირველი, რომელიც გაიწვო ჟორჟ-სანდმა ამ წრიდან. პერდიგიე, პოეტი და პუბლიცისტი, ამასთან მქერმეტყველობით დაჯილდოვებული ორატორი, როგორც წერით ისე სიტყვით ემსახურებოდა მუშა ხალხის კითხვას, და იწვევდა მუშებს საერთო შრომისათვის, სწავლისათვის, იწვევდა მათ საერთო ძალით შებრძოლოდნენ სიღარიბეს, უმეცრებას და ეკსპლუატაციას. ამ აზრით მან დასწერა რამოდენიმე წიგნი, რომელთ შორის უფრო ცნობილია „Compagnons“ — „მოხელეთა კავშირი“. ამავე მიზნით პერდიგიემ სამჯერ მოიარა საფრანგეთი და თავის აზრებს ავრცელებდა მუშა-ხალხში, რათა შეეგნებინებინა მისთვის ერთობის და საერთო ბრძოლის საქიროება.

პირველად პერდიგიემ საფრანგეთი მოიარა 1840 წ. და ამ საქმეში მას მატერიალურად დაეხმარა ჟორჟ-სანდი. უგზავნიდა პერდიგიეს მოგზაურობისათვის საქირო ფულს და მის ცოლ-შვილს ინახავდა, სანამ ის პარიზში დაბრუნდებოდა.

პერდიგიე მადლობით სავსე წერილებს სწერდა კეთილს ჟორჟ-სანდს, და ამ მადლობის გარდა თავის მგზავრობის შთაბეჭდილებებს უაფობდა. „ეს წერილები იმის გარდა, რომ მშვენიერის სტილით და ენით არიან დაწერილი, ავტორის ღრმა ჭკუას, დიდს განვითარებას, და თავის დროის აზრების სრულს შეგნებას ამტკიცებენო“, ამბობს მ. კარენინი.

„პერდიგიე ორჯერ პოლიტიკურ ასპარეზზედაც გამოჩნდა: 1848 წ. ხმების დიდის უმეტესობით იყო ამორჩეული ნაციონალურ კრებაში, მერე კანონმდებელ კრებაში. 1852 წ., ნაპოლეონ III გამეფების შემდეგ ის იყო განდევნილი საფრანგეთიდან, და რამოდენიმე წელიწადი სამზღვარგარეთ დაჰყო. ერე კი დაბრუნდა პარიზში, და მესამე რესპუბლიკის დამყარების შემდეგ თავის სიცოცხლის უკანასკნელი წლები ემსახურა მას, როგორც ერთ-ერთ ოლქის მერის თანაშემწე. პერდიგიე მოკვდა 1875 წ.“

მეორე მუშა, რომელმაც ქორჟ-სანდის გულითადი მეგობრობა დაიმსახურა, იყო ტულონელი კალატოზი, შარლ პონსი, ნიჭიერი პოეტი, გონება განვითარებული და კეთილშობილი სულის პატრონი.

ქორჟ-სანდი და მისი შვილები—ვაჟი და ქალი,—პონსის უყურებდნენ ისე, როგორც საუკეთესო მეგობარს.

ქორჟ-სანდი მას და მის ცოლსა დაშვილს ხშირად ჰპატიჟობდა ნოჰანში, და შარლ პონსის, როგორც უახლოვესს მეგობარს, თავის გულის ნადებს ეუბნებოდა. მისი მიწერმოწერა პონსისთან, ამბობს კარენინი, მეტად საინტერესო არის, რადგან ქორჟ-სანდის ცხოვრების მრავალს საინტერესო ეპიზოდებს ეხება, და ამ შესანიშნავ მწერალ-ქალის შთაბეჭდილებას თუ გრძნობებს, ამ ეპიზოდებით გამოწვეულს, გვიხატავს. არა მარტო პირად ტემებს ეხებოდა ეს წერილები; ამ წერილებში ქორჟ-სანდი საზოგადოდ ლიტერატურულ, სოციალურ თუ პოლიტიკურ კითხვების განსჯაში შედის, და კერძოთ პონსის ნაწარმოებთ ეხება; თავისის რჩევით და დარიგებით ეს საუცხოვო გულის პატრონი ქალი მუშა-პოეტს ნაწერების ნაკლულევანებას უსწორებს ხოლმე, და ამ მიზნით ხშირად დაწვრილებით არჩევს მისი ლექსების თითო სტრიქონს.

აი, მაგალითად, რას სწერს ქორჟ-სანდი თავის ახალგაზდა მეგობარს ერთ-ერთს წერილში: „თქვენ უნდა წასდგათ კიდევ ერთი დიდი ნაბიჯი წინ — რათა შეუერთოთ ველურ ბუნების დიდებულ აღწერას ადამიანის აზრი და გრძნობა, ესე იგი შეუერთოთ არტისტიული გრძნობა და მხატვრობა ჰუმანიურ და ზნეობრივ გრძნობას.

„თქვენი ზღვის ეტიუდები მეტად მშვენიერია, და, რასაკვირველია, მე შორს ვარ იმ აზრისაგან, რომ გირჩიოთ, დაანებოთ თავი ასეთ აღწერებს, მაგრამ იმისათვის, რომ ეს მშვენიერი, ძლიერი და კოლორიტით მდიდარი, მხატვრული ლექსები ნაყოფიერნიც იყვნენ, საჭიროა იდეა, აზრი. მათში კი იდეა არ არის სავსებით შემუშავე-

ბული. თქვენი ლექსები ემსახურებიან ეგრედ წოდებულ „სულოვნებას ხელოვნებასთვის“, და მე ეს ნაკლულევანებად მამაჩნია. თქვენს უღმობელს, მშვენიერს და დიადს ზღვას მიუმატეთ მეტი გრძობა, მეტი შთაბეჭდილება; შიშს ან ალტაცებას, რომელსაც ეს ზღვა იწვევს თქვენს გულში, მიუმატეთ ღრმა, ადამიანური გრძობა. ჩემის აზრით, ყოველი პოეტი უნდა გვიღვიძებდეს აზრსა და წარმოდგენის ნიქს მხოლოდ იმისთვის, რომ მით უფრო აღგვიძრან გულში საუკეთესო გრძობანი“.

ეს რჩევა საინტერესოა ჩვენთვის როგორც მაჩვენებელი თანაგრძობისა რომელითა ეკიდებოდა ჟორჟ-სანდი პონსის ლიტერატურულ მოღვაწეობას, და აგრეთვე იმისიც, თუ როგორ უყურებდა ჟორჟ-სანდი ხელოვნების დანიშნულებას; ამ საგანზედ ჩვენ კიდევ გვექნება საუბარი ქვემოდ.

მეორე წერილში ჟორჟ-სანდი იწუნებს პონსის რამოდენსამე ლექსის ეროტიულ შინაარსს, და სწერს:

„თუ გინდათ იყოთ დიდებული პოეტი,—უნდა წმინდად შეინახოთ თქვენი გული, და მხოლოდ წმინდა გულიდან აღმოცენდება დიადი გრძობა, და მაშინ გონებაც იპოვნის შესაფერ და ჭეშმარიტ ფორმას ამ გრძობის გამოსახატავად“.

ასეთს და კიდევ მრავალ სხვა დარიგებას აძლევდა ჟორჟ-სანდი ახალგაზდა პონსის, და გულით და სულით უმართავდა ხელს მას ლიტერატურულ შრომაში და პირად ცხოვრებაშიაც. მატერიალურადაც ხშირად ეხმარებოდა პონსის, პერდიგიესაც, და სხვა მუშა პოეტებსაც, რომელზედაც ჩვენ ეხლა არას ვიტყვი, რადგან ეს მეტად გააგრძელებდა ჩვენს წერილს. პონსიც, და მასთან პერდიგიე, მაგიუ, ჟილიანი და სხვა მუშა ხალხის ნიჭიერი წარმომადგენლები, რომელთ ჟორჟ-სანდთან ნაცნობობა და მეგობრობა ჰქონდათ, თავიანთ სცემდნენ ამ სულით მშვენიერ ქალს, ენდობოდნენ მას, როგორც მათ საუკეთესო მეგობარს, და თავიანთ ცხოვრების სევდას თუ სიხარულს მას უზიარებდნენ.

საკვირველიც იქნებოდა, რომ მათ ღრმა პატივისცემა და სიყვარული არ ჰქონოდათ ამ დიდებულ ადამიანისადმი, რომელიც ყოველთვის სიტყვით თუ საქმით, ფულით თუ თავის ნიჭით ეხმარებოდათ მათ და გზას უკაფავდა ხალხის წარმომადგენელთ მათთვის ახალ ასპარეზზედ—ლიტერატურაში. ჟორჟ-სანდმა ბევრი ეცადა, რომ ამ ნიჭიერ მუშა-პოეტთა ნაწარმოებთ კარგათ დახვედროდა მკითხველი საზოგადოება: გარდა ოთხის მშვენიერის წერილისა, რომელიც მან თავის ჟურნალში დასწერა მუშა ხალხიდან გამოსულ პოეტთა და მათ პოეზიის შესახებ, ჟორჟ-სანდმა კიდევ მშვენიერი წინასიტყვაობა დაუწერა პონსის და მაგიუს ლექსთა კრებულთათვის.

ერთი სიტყვით ჟორჟ-სანდი გულით უთანაუგრძნობდა მუშა ხალხის მდგომარეობას, ამ ხალხის ნიჭის ყოველი ნაპერწკალი სინარულს ჰგვრიდა მას, და ჟორჟ-სანდი, რამდენადაც მას ღონე შესწევდა, სცდილობდა ამ ნაპერწკლისათვის ქარად ყოფილიყო, რომ დიდცეცხლად გაეღვივებინა იგი.

ასეთმა მკიდრო კავშირმა მუშა ხალხის წარმომადგენლებთან, მათი და საზოგადოდ მუშა-ხალხის ცხოვრების ზედმიწევნით გაცნობამ ის შედეგი იქონია პირადად ჟორჟ-სანდისათვის, რომ დაუბადა მას რწმენა მუშა-ხალხის უპირატესობაზედ ეკრე წოდებულს „განათლებულ“ საზოგადოებასთან შედარებით.

და რადგან ის ყოველ თავისს რწმენას მაშინადვე კონკრეტულ ფორმას აძლევდა, ამიტომაც ჟორჟ-სანდმა დასწერა რამდენიმე რომანი სოციალისტურ ტენდენციით, საცა მუშა-ხალხი გამოჰყავდა ყოველის ღირსებით შემკული.

ამ ხანას ეკუთვნის ერთ-ერთი მისი საუკეთესო რომანი „ჰორასი“, სადაც ჟორჟ-სანდმა დაუპირდაპირა შესანიშნავის ფსიხოლოგიურის ნიჭის ძალით ტიპიური ბურჟუა ივლისის მონარქიისა მუშა-ხალხის წარმომადგენელს და ეს დაპირდაპირება მეტად ვნებს ბურჟუას, მაშინ როდესაც მუშა-ხალხის წარმომადგენელს სულის სიმშვენიერის შარავანდელით ამკობს.

ზოგიერთ კრიტიკოსს მუშა ხალხის ასეთი ბრწყინვალე ფერადებით დახატვა ჟორჟ-სანდის საზოგადოდ იდეალისტურად მიმართულ ფანტაზიის ნაყოფად მიაჩნიათ, მაგრამ ზემო მოყვანილ კარენინის წერილიდან სჩანს, რომ ჟორჟ-სანდი „ჰორასის“ უმთავრესს გმირის, პოლ-არსენის ტიპი დიდი სინამდვილით არის დახატული და ამ ტიპის დასახატავად ჟორჟ-სანდს ცოცხალი მოდელი ჰყავდა პონსი და ჟილიანი, ნამეტურ უკანასკნელი მუშა-მწერალი. ზოგიერთი ეპიზოდი მისი ცხოვრებიდან პირდაპირ გადმოტანილია ჟორჟ-სანდის რომანში, და, საზოგადოდ, მთელი დახასიათება პოლ-არსენის ჟილიანის სულიერ ვითარებასთან მეტად ახლო არის.

აგრეთვე მეორე თავის რომანში, რომლითაც კიდევ მუშათა კითხვას უბრუნდება ჟორჟ-სანდი, და რომელსაც სათაურად „საფრანგეთში მოგზაურნის ამხანაგი“ ჰქვია, ჟორჟ-სანდს პერდიგულს მსგავსი ხასიათი გამოჰყავს, და აქაც, როგორც სხვა ამ ხანის მის რომანებში, ჟორჟ-სანდი სოციალისტურ ტენდენციებს იცავს, და თავის ღრმა სიყვარულს და პატივისცემას უბრალო ხალხისადმი; ჟორჟ-სანდი გულით თანაუგრძნობს ხალხის მძიმე ცხოვრებას და ზიზღით უყურებს მათ, ვინც სიამოვნების მეტს არას ეძებს ცხოვრებაში და ვისაც არაფრად მიაჩნია მუშა-ხალხის მდგომარეობა.

ჟორჟ-სანდი არ დაკმაყოფილდა თეორეტიულად, თავის რომანების შემწეობით თავისი აზრების მუშათა კითხვის შესახებ გავრცელებით, — მან მიიღო მჭიდრო მონაწილეობა პრაქტიკულადაც თავისი ქვეყნის ცხოვრებაში. ერთ ხანს იგი ბექდავდა პიერ-ლერუსს, ლამენეს, ვიარდოს და პოლონელ პოეტის მიცკევიჩის თანამშრომლობით ჟურნალს „Revue Indépendante“, და 1843 წ.-ი თავის სამშობლოში რესპუბლიკანურ გაგაზეთის გამოცემას მოჰკიდა ხელი. ორივე ამ გამოცემაში ჟორჟ-სანდი ესარჩლებოდა ხოლმე ქალაქის და სოფლის მუშა-ხალხს.

1844 წ. ჟორჟ-სანდმა თავის სოციალისტური მიმართულება ცხადათ გამოსთქვა დიდ წერილში, რომელსაც სათაუ-

რად „პოლიტიკა და სოციალიზმი“ ჰქონდა. 1848 წ., როდესაც საფრანგეთში რევოლუციამ იფეთქა, ჯორჯ-სანდი ცხარე მონაწილეობას იღებდა და თავის ჟურნალში „Cause du peuple“ („ხალხის საქმე“) სწერდა „შუათანა კლასსებთან“ სიტყვას და თავისს შესანიშნავს „წერილებს ერის მიმართ“.

ერთი წლის განმავლობაში მისმა წერილებმა ისეთი კილო მიიღეს, რომელიც გვიმტკიცებს, რამდენად მთელი მისი არსება შეპყრობილი იყო სოციალიზმის იდეებით. ერთ-ერთს წერილში იგი იწვევს ნაციონალურ კრებას ლიბერალურ არჩევნებისათვის, და აფრთხილებს, რომ წინააღმდეგ პირობაში ხალხი „უკანასკნელ შევლას მიმართავს— იარაღისას“.

ყველაფერი ეს გვიმტკიცებს, როგორი აღზნებულის და ენერგიულის სულის პატრონი იყო ჯორჯ-სანდი; როგორ მძლავრად მოქმედობდა მასზედ ცხოვრების სხვა-და-სხვა მოვლენანი და როგორ ინტენსიურად იგი აძლევდა შთაბეჭდილებათ პასუხს ამ თავისის გრძნობით, მდიდარის გულით, ცოცხალის გონებით და ცხოველმყოფელის ნიჭით.

1844 წ. იწყება ახალი ხანა ჯორჯ-სანდის ლიტერატურულ მოღვაწეობისა. მისი რომანები „ჟანა“, „ეშმაკის ტბა“, „პატარა ფადეტტი“ და კიდევ რამოდენიმე სხვა ჩვენ გვიზიდავს საფრანგეთის სოფლის ცხოვრებისაკენ, გვაცნობს სოფლის ხალხის ზნე-ჩვეულებას, ხასიათს და ამასთან სიყვარულს გვგვრის ამ ხალხის და სოფლის ბუნების მიმართ.

არც ერთს სხვა ხანის რომანებში ჯორჯ-სანდს არ აქვს ისე მკიდროდ შეკავშირებული რეალური და იდეალისტური მიმართულება: მისი დაკვირვებითი ნიჭი იჩენს აქ დიდს სიცხოველეს: შესანიშნავად გადმოგვცემს ჯორჯ-სანდი სოფლის ხალხის ცხოვრებას, მხატვრულად გვიხატავს მის შრომას და მის მოსვენების დღეს, მის ენას და ზნე-ჩვეულებას, და ამით ვვიმტკიცებს, რამდენად გულით და სულით შეეთვისა იგი თავისის სიყმაწვილიდანვე ამ მშრომელ ხალხს, როდესაც მონაწილეობას იღებდა სოფლის ბავშვების თამაშობაში, და მერეც, როცა ყოველთვის თანაუგრძნობდა

სოფლის ხალხს მის სევდაში და სიხარულში. ჟორჟ-სანდმა უმეტესი წილი თავის სიცოცხლისა სოფელში გაატარა; სოფლის ხალხი მას კარგად იცნობდა და აფასებდა, და იმანაც კარგად იცოდა სოფლის ავი და კარგი. სოფლის ცხოვრებიდან აღებულ რომანებში საუცხოვო სინამდვილით აღბეჭდილ სურათებთან ერთად ჟორჟ-სანდმა არ ჰყო უარი თავისს უმთავრესს თვისებას, რომლის ბეჭედი ყველა მისს ნაწარმოებს აძევს, და რომლის წყალობით საფრანგეთის და უცხო კრიტიკოსებიც ჟორჟ-სანდს სოფლიან იდეალისტურ რომანის წარმომადგენლად.

„Mare au diable“ („ემშაკის ტბა“) — ის წინასიტყვაობაში ჟორჟ-სანდი თვითვე ახასიათებს ამ თავისს ნაწარმოებთ უმთავრესს თვისებას შემდეგის სიტყვებით: ჩემის აზრით, — ამბობს ის — რომანს უნდა ჰქონდეს მკითხველის გულში სიყვარულის აღძვრის დანიშნულება. ყოველი მხატვარი უნდა სცდილობდეს თავდაპირველად მკითხველის გულზედ იმოქმედოს და შიგ ალუძრას სიყვარულის გრძნობა მისგან დახატულ საგნებთა თუ არსებათა მიმართ. ამიტომაც მე ვერ ვუსაყვედურებ მხატვარს, თუ მან სინამდვილეს გადააცილა და გაამშვენებინა სურათი... ხელოვნება არ შემიცავს არსებულის სიმართლის დახატვას, ის არის იდეალურის სიმართლის ძებნა და მისკენ მისწრაფება.“ ერთგან ის ამბობს: „მე და ბალზაკი სულ სხვა და სხვა ნაირად ვუყურებთ ცხოვრებას და სხვა და სხვა ნაირად ვხატავთ მას. ბალზაკი ხატავს ადამიანს ისეთს, როგორიც ის არის სინამდვილეში, და მე კი ისეთს, როგორიც უნდა იყოს.“

ხელოვნებაზედ ასეთ მის შეხედულობას ის შედეგი მოსდევს, რომ ჟორჟ-სანდის რომანებში ყოველთვის მეტად მიმზიდველი და გამშვენებელი ადამიანებია გამოყვანილი, ნამეტურ უმთავრესი გმირები: ისინი არიან ყოველის ღირსებით შემკულნი, ან და, წინააღმდეგ, უფრო იშვიათ შემთხვევაში მეტად გადაქარბებულ ცუდი თვისებებით არიან დაჯილდოვებულნი; მაშინ როდესაც მეორე ხარისხის ტიპები შესა-

ნიშნავის სინამდვილით არიან დახატული: უკანასკნელ შემთხვევაში ავტორის ნიქი მუშაობს სრულებით დამოუკიდებლათ მის ტენდენციისაგან, და ამიტომაც მის მხატვრულ მენსიერებას გამოჰყავს ნამდვილად ნახული ტიპები.

ჟორჟ-სანდი მტკიცედ მისდევს ხელოვნების დანიშნულებაზედ თავის შეხედულობას: არ არის არც ერთი მისი ნაწარმოები, მკითხველის გრძნობაზედ რომ არ მოქმედებდეს. მისი სოფლური რომანებიც ამ რიცხვშია. ჟორჟ-სანდი ისეთის სიყვარულით აგვიწერა თავის სამშობლო პროვინციის ბუნებას და ხალხს, რომ თითქმის ჩვენც, უცხოელებსაც გვაყვარებს ამ უბრალო, მაგრამ რაღაც პოეზიით სავსე პეიზაჟებს და ტიპებს. როგორც შეყვარებული ადამიანი, რომელიც სცდილობს თავის სიყვარულის საგანი ყველას მოაწონოს, ისე ჟორჟ-სანდი, რომელსაც პატარაობიდანვე გულში ჩაენერგა თავის სოფლის ბუნების და მცხოვრებლების სიყვარული, ამ გრძნობის ძალით სხვასაც აყვარებს თავის ქვეყანას: ისეთი სინაზით აწერილი აქვს ეს ბუნება, ისეთი სიტკობებით აღბეჭდილია ყოველი მისი სურათი, ისეთი რაღაც საიდუმლო აღტაცებით. გამსჭვალულია ყოველი მისი სტრიქონი, რომელსაც კი აქვს საგნათ სამშობლო კუთხის ცხოვრება თუ ბუნება.

საზოგადოდ ბუნების შეგნების გრძნობა ძალიან მახვილი აქვს ჟორჟ-სანდს: ჟან-ჟაკ-რუსსოს მოწაფე, ამაშიაც ჟორჟ-სანდი მის კვალს მისდევს. ბუნება მას უყვარს გატაცებით, ბუნებას ის „გრძნობს“ ყველა მისის ნერვებით. „წავიდეთ მინდვრებში და ტყეებში და ლაღად გავადლოთ გული და არა მარტო თვალები“, ამბობს ჟორჟ-სანდი ერთგან. სწორედ „გულით“ ეცნობება ჟორჟ-სანდი ბუნების ყველა მშვენიერებას, და ამ აღტაცებულის გრძნობით სავსე გულისაგან გადმოსდულს მისი აღტაცებული და გულის წარმტაცი აღწერა ამა თუ იმ ადგილისა, ბუნების ამა თუ იმ სურათისა, და ეს გრძნობა ატყვევებს, იპყრობს მკითხველის გულს ისე, როგორც მას ჰქონდა შეპყრობილი ავტორის გული.

ბევრს მის რომანებში აქა-იქ ჩართული აქვს მომხიბლავი აღწერა იმ ქვეყნებისა, საცა ავტორს უმოგზაურია თავის სიცოცხლეში: მშვენიერი შვეიცარიისა, მის საუცხოვო ტბებით და მთებით, თვალის წარმტაცი პირინეის მთების, ნათელი, მოკაშკაშე პროვანსის, გრილი და ზღვის ტალღების ხმაურობით გამხიარულებული ნორმანდიის და ყველა პოეტთათვის და მხატვართათვის საყვარელ იტალიისა.

ამ მხრით ჟორჟ-სანდს დიდი ღვაწლი მიუძღვის საფრანგეთის ლიტერატურის წინაშე: შატობრიანსა და ჟან-ჟაკ-რუსსოსთან ერთად მან ახალი და მძლავრი ნაკადული ჩაუერთო ამ ლიტერატურას და ბუნების სიტყვით მხატვრობას მტკიცე ნიადაგი დაუდო.

მისი შემოქმედების უკანასკნელ ხანას შეადგენენ რომანები, რომელშიაც ჟორჟ-სანდი ისევ თავის პირველი რომანების ტემას უბრუნდება: როგორც „ინდიანა“ და „ლელია“-ში ქალის და საზოგადოდ ადამიანის პიროვნების უფლებას ესარჩლება ჟორჟ-სანდი, მაგრამ მისი კილო უფრო დამშვიდებულია, მისი მოთხოვნილება საზოგადოების მიმართ ისე მრისხანე და მკაცრი არ არის.

ამ მდიდარ სულში ქალის საუკეთესო გრძნობასაც გაუკეთებია მკვიდრი ბინა, — დედის გრძნობას, და ის სამაგალითო სიყვარული, რომელიც მას ჰქონდა თავის შვილების და შვილი-შვილებისადმი, გამოიხატა როგორც სხვა და სხვა ნაწერებში, სადაც ის აგვიწერს თავისს პირად ცხოვრებას, თავის შვილების ყმაწვილობას, მათ შრომას, სარტარს თუ თამაშობას, ისე ყველგან, საცა ის ყმაწვილებზედ ჩამოადგებს ლაპარაკს. ყველგან იხატება მისი უსაზღვრო სიყვარული მის შვილებისადმი და საზოგადოდ სიყვარული ბავშვებისადმი: ამიტომაც ისეთი სიტკობებით და ფსიხოლოგიურ სიმართლით სავსეა ბავშვების ტიპები, თუ მათ ცხოვრებიდან სცენები ჩართული მის რომანებში. მაგალითად, რა სინაზით და სიყვარულით აქვს აწერილი ჟერმენის ვაჟი „ემმაკის ტბაში“! მხოლოდ ადამიანს, რომელსაც ნამდვილად უყვარს ბავშვები, შე-

უძლია გაიგოს ასე ზედმიწევნით ბავშვის ბუნება და ასეთის სიტუაციებით აღწეროს იგი.

ბავშვებისადმი მის სიყვარულის უფრო ცხოველს ნაყოფს ჩვენ ვხედავთ ჟორჟ-სანდის მომხიბლავ ზღაპრების კრებულში, ბავშვებისათვის დაწერილს საუცხოვო ენით და შეუღარებელ პოეზიით საესეს.

ჩვენ ზემოდ გვქონდა მოხსენებული, რომ ჟორჟ-სანდის ნაწერებში, როგორც სარკეში, იხატება მისი თანამედროვე საზოგადოების სულიერი მდგომარეობა: აგრეთვე სარკისებრ გადმოგვცემენ მისი ნაწარმოები მის პირადს ცხოვრებასაც.

ამ ზღვა-გულში ირეოდა ათასი მძლავრი გრძნობა, სურვილი და მისწრაფება, და ყოველი მისი ტალღის კვალი აღბეჭდილია მისის დაუღალავის კალმით; არ არის არც ერთი აზრი, არც ერთი მისწრაფება, რომელიც მის თანამედროვე განიერ საზოგადოებას აღელვებდა, რომ მისთვის ჟორჟ-სანდს არ ეპოვნა თავისს გულში კუთხე, და პასუხი არ გაეცა თავისის ნაყოფიერის ნიქის შემწეობით. პირადი სიყვარული, სიყვარული კაცობრიობისადმი და ბუნებისადმი—აი ამ სამის გრძნობით გამსჭვალულია ეს დიადი გული, ამ სამს გრძნობას ემსახურება იგი და ამ სამს გრძნობას ექომაგება მისი ნიქი.

პირად სიყვარულსაც დიდი ადგილი ჰქონდა ამ დიდებულ და ადგზნებულ გულში, და მრავალ მის რომანებში არის გამოხატული ესა თუ ის ეპიზოდი მისი გულის ისტორიიდან.

ამ ისტორიის ერთ-ერთი საინტერესო ხანა არის ჟორჟ-სანდის სიყვარული ალფრედ მიუსესს, საფრანგეთის საუკეთესო პოეტისადმი. ამ ორის შესანიშნავის ადამიანის ურთიერთი დამოკიდებულება, იმათი საერთო ცხოვრების სევდა და სიხარული ორივე დიდებულმა ნიქმა უკვდავ ჰყვეს მრავალის მათ ნაწარმოების შემწეობით.

მეტად მკაფიოდ აწერილი აქვს თავისი ცხოვრების ეს ხანა ჟორჟ-სანდს რომანში „Elle et Lui,“ (ერთი ქალი და ერთი კაცი) და მიუსესს-კი რომანში „ამ საუკუნის შვილის აღსარება“,

და ამის გარდა მიუსსეს მრავალი ლექსი ამ სიყვარულის შთაბეჭდილებით არის აღბეჭდილი. ჟორჟ-სანდის და მიუსსეს დიამეტრალურად წინააღმდეგი ხასიათები ჰქონდათ: რამდენადაც ქალი იყო თავ-დაქერილი, მშვიდობიანი ხასიათის, მუდმივს მეტოდირურ შრომას ჩვეული, მრთელის და კეთილის, კაცობრიობის მიმართ ნდობით სავსე სულის პატრონი, იმდენად, კაცი იყო აღგზნებული, თავ-დაუკავებელი, ყოველი მისის სურვილის და ჟინის ამსრულებელი, ცხოვრების მიმართ სკვპტიურის შეხედულების პატრონი, ოჯახის და ქალების სიყვარულით განებივრებული.

ასეთი კონტრასტი სუფევდა ამ ორ აღამიანთა შორის როგორც ხასიათის, ისე ნიქის თვისებების მხრით, მაგრამ ამის მიუხედავად, შეიძლება, ამის გამოისობითაც მათ შეუყვართ ერთმანერთი, შეუყვარდით თავ-დავიწყებამდე.

ერთი წლის განმავლობაში ჟორჟ-სანდმა და მიუსსემ ერთად იცხოვრეს, და ურთიერთ აღგზნებული სიყვარულმა და საერთო შრომამ ეს ხანა მათ ცხოვრების საუკეთესო ხანად გადააქცია.

არტიტიულ და რომანტიულ ბუნების პატრონთ ორივე შეყვარებულთ შესაფერი ჩარჩო უნდოდათ ეპოვნათ თავიანთ სიყვარულისათვის, და ამიტომაც ისინი მშვენიერს ვენეციას ესტუმრებიან. მაგრამ რამოდენიმე თვის შემდეგ ისინი უკვე ცალ-ცალკე პარიზში ბრუნდებიან, რადგან ჟორჟ-სანდი მიუსსეს ვილაც იტალიელ ექიმზედ სცვლის, თუმცა თვით ჟორჟ-სანდი კი ამ განწყობილების დარღვევის მიზეზს მიუსსეს უცნაურს ხასიათს აბრალებს.

ასეა თუ ისე, მიუსსეს და ჟორჟ-სანდის საერთო ცხოვრებას და მათ სიყვარულს დიდი გავლენა და შედეგი ჰქონდა ორთავესათვის: აღფრედ მიუსსეს არტიტიულმა გემოვნებამ გაწოთენა ჟორჟ-სანდის კალამი და გაათართოვა მისი შეხედულობანი ხელოვნების სფერაში.

მაგრამ არც ჟორჟ-სანდის მძლავრმა პიროვნებამ დასტოვა უგავლენოდ მიუსსეს შემოქმედება: ჟორჟ-სანდთან განშო-

რების მერე მიუსსეს მუზამ უფრო რბილი ხასიათი მიიღო; ჟორჟ-სანდის კეთილმა და პატიოსნებით სავსე ბუნებამ განდევნა მიუსსეს გულიდან ცინიზმი და უფრო გულ-წრფელი გახადა. ის სევდა, რომელიც ჟორჟ-სანდის ღალატმა გამოიწვია მის გულში, მის ხასიათს უფრო სიმტკიცეს აძლევს და მისი ნიჭი, ტანჯვის ქარ-ცეცხლში გატარებული, საბოლოოდ მწიფდება.

მიუსსეს გარდა ჟორჟ-სანდის გული კიდევ რამდენიმე სხვა კაცსაც სცემდა თავიანს. მან თავისთავზედ გამოსცადა სიყვარულის დიადი გრძნობა, ყველა მისის ავის და კარგის თვისებებით და შეიგნო ამ გრძნობის სრული გამმა. ცნობილს კომპოზიტორს და მემუსიკეს შოპენს მიუსსეზედ არა ნაკლები ადგილი ექირა ჟორჟ-სანდის გულში, და მასთან ცხოვრებამ ბევრი უმაღლესი გრძნობა შეაგნებინა. შოპენისადმი სიყვარულმა მუსიკის მშვენიერება გააცნო ჟორჟ-სანდს ზედმიწევნით, და ეს გრძნობანი და შთაბეჭდილებანი მან რამდენსამე რომანში გამოხატა.

„კონსუელო“, და „ლუკრეცია ფლორიანი“ ჟორჟ-სანდის ამ ხნის ცხოვრებიდან ბევრ ეპიზოდებს შეიცავენ; ამ უკანასკნელ რომანში, შოპენის გარდა, ჟორჟ-სანდი თავისს საკუთარს დახასიათებასაც იძლევა: ის თითქოს იმართლებს თავს საზოგადოების წინაშე, რომელიც მას უზნეო ცხოვრებას აბრალებდა.

„არას დროს მე,—ამბობს ამ რომანში,—არ ვატყუებდი არავის: როცა მე აღარ მიყვარდა კაცი, მე ვსპობდი მასთან დამოკიდებულებას. მართალია არა ერთხელ ვეფიცებოდი ჩემს საყვარელს, რომ ის მე მეყვარება სამარადისოდ, მაგრამ ყოველთვის ეს ფიცი გულწრფელი იყო, ყოველთვის, როცა მე შემეყვარებოდა ახალი ვინმე, მე ის მიყვარდა ძლიერი გრძნობით, და მე გულ-წრფელად დარწმუნებული ვიყავი, რომ ეს ჩემი პირველი და უკანასკნელი სიყვარული იყო. ვისაც ნებავს, ნუ მთვლის პატიოსან ქალად, მე-კი ჩემი თავი პატიოსანი მგონია.“

ასე გულ-წრფელად აღიარებს სიყვარულში თავის ცვა-
 ლებად ხასიათს ჟორჟ-სანდი, და ასეთივე იყო ნამდვილად
 ცხოვრებაში: მისი გულ-წრფელობა, მისი გულის სიკეთე მის
 ნაკლულევენებას ავიწყებს ადამიანს, და ყველას, ვინც ამ
 დიდებულის ქალის ნაწარმოებს გაიცნობს, მის დიდებულს
 სულს შეაყვარებს, ყველა მისის ღირსებით და ნაკლულევა-
 ნებით.

ჟორჟ-სანდს, ლიტერატურულ ნიქს გარდა, კიდევ გუ-
 ლის მოგების ნიქი ჰქონდა, და არ არის და არ ყოფილა ქვე-
 ყანაზედ, მგონი, ისეთი ადამიანი, რომელსაც იმდენი გული-
 თადი მეგობარი ჰყოლოდეს, როგორც ჟორჟ-სანდს. ჟორჟ-
 სანდის მეგობრებთან მიწერ-მოწერამ მთელი ექვსი ტომი გაავ-
 სო, ის, რაც არის უკვე გამოცემული, და კიდევ რამდენია,
 რაც ჯერ არ არის ცალკედ გამოცემული, მაგალითად, ზემოდ
 მოყვანილი კარენინის სტატიაში ჩართული პროლეტარ-
 მწერლებთან მისი წერილები. თითქმის ყველა მისი დროის
 შესანიშნავი პირები იყვნენ მისი კორრესპონდენტები;
 მწერლები, პოლიტიკური მოღვაწეები, მხატვრები, ხელოვნე-
 ბის ყველა დარგის მუშაკნი თუ უბრალო ადამიანები, ყველა
 მათთვის, ვისაც სჭირია ჟორჟ-სანდის რჩევა, თუ თანაგრძნო-
 ბა, ჟორჟ-სანდი ჰპოულობს დროს და სურვილს, რომ გა-
 ამხნევოს, ანუგეშოს თუ მისი სიხარულის მოზიარე გახდეს.
 საკვირველია ამ ადამიანის გულის სიკეთის გენიოსობა: უთვა-
 ლავის რომანების და მოთხრობების, ჟურნალურ წერილების
 დამწერს, (მისი შრომა ასზედ მეტს ტომს შეიცავს), როგორი
 გულ-კეთილობა უნდა ჰქონოდა, რომ სხვისთვის იმდენი ყუ-
 რადღება მიექცია, სხვის ცხოვრებისათვის თანაგრძნო. რამ-
 დენ ახალგაზრდა ნიქს ფრთა გაუშლია ჟორჟ-სანდის გამამ-
 ხნევებელ სიტყვის და დახმარების შემწეობით! მის კორრეს-
 პონდენტთ შორის ნაპოლეონ III-ც იყო, როცა ის ჯერ პრინ-
 ცი იყო და გამის სატუსალოში იჯდა. თავის წერილებში ჟორჟ-
 სანდი პრინცს გულ-წრფელ აღტაცებას უცხადებს მის დემო-
 კრატიულ შეხედულობათა შესახებ, და არც მერე, როდესაც

ნაპოლეონ III უღალატა მის მიერ აღიარებულ დემოკრატიულ პრინციპებს, არ უმაღლავს, რომ იგი თავის პრინციპებს არასდროს არ შესცვლის და მუდამ ემსახურება. ნაპოლეონიც დიდი პატივისმცემელი იყო ამ შესანიშნავის მწერალ ქალისა და მისი წერილები ამ პატივისცემის გამომხატველია.

ტენს ისეთი მშვენიერი დახასიათება აქვს ჟორჟ-სანდის ლიტერატურულ მოღვაწეობისა, რომ ჩვენ მოვალეობათ ვთვლით ამოვწეროთ რამოდენიმე ადგილი: „ყველა მის წიგნებს რამე ღრმა აზრი აქვს, ფილოსოფიური, საარწმუნოებრივი თუ მორალური, ყოველი მისი ნაწარმოები გულის თუ სვინიდისის პრობლემის გარდაწყვეტას სცდილობს. ჟორჟ-სანდი ყოველთვის „სამარადისო“ კითხვებს ეხებოდა, და ადამიანის ცხოვრების უაღრეს ინტერესების შესახებ კითხვებს აღძრავდა, თუ პასუხს იძლეოდა. არა თუ ეს კითხვები ღირსნი არიან ყოველთვის ადამიანის გონების ყურადღებისა, ეს კითხვები, რომელსაც ჟორჟ-სანდი ეხება, არიან ყველაზედ უფრო დრამატიული, რადგან ნამდვილი და ყველაზედ უფრო ძლიერი დრამა ის არის, რომელიც ადამიანის გულში ხდება, და არა ის, რომელიც გარეგან ცხოვრებაში გამოიხატება.

გონების ტანჯვა, როდესაც იგი ეძებს შეურყვეველ რწმენას, დედის ძუძუსთან ერთად მიღებულ რწმენის საკუთრად შექმნილ რწმენაზედ შეცვლის სიძნელე, გულის ტანჯვა, როდესაც ადამიანი ვერ კმაყოფილება სიყვარულის გრძნობით, ნიჟის განვითარება, ხასიათის ცვალებადობა, ჭეშმარიტების, სიმართლის თუ სიყვარულის ძებნა, სვინიდისის ქენჯნა, და ადამიანის გონების თუ გრძნობის შეცდომანი,—აი ის კითხვები, რომელიც ყოველთვის საინტერესო იქნებიან ყოველი ადამიანისათვის, რადგან ყოველი ჩვენგანი როდისმე ამ ტრადიკულ კითხვების ან მსხვერპლი ან მაყურებელი ყოფილა. მხოლოდ ეს კითხვები შეადგენენ სამარადისო ნაწარმოებთა საიდუმლოებას. ამ თვისების გამო ჟორჟ-სანდის ნაწარმოები ყოველთვის ადამიანის გონებას და გულს მიიზიდავენ მაშინაც, როდესაც მხოლოდ მხატვრულ ნაწარმოებთ მხოლოდ ისტორიული ინტერესი ექნებათ.

„ამ თვისებას გარდა ჟორჟ-სანდის სტილიც მას შეუდარებლად ხდის: მისი სტილი ჰგავს დიდებულს მდინარეს. ვერავინ, უკანასკნელ ორი საუკუნის კლასიკების გარდა, ვერ დაიქანდის ასეთ მჭერმეტყველობას, და ყოველთვის ეს მჭერ-

მეტყველობა თავის შესაფერ ადგილზეა! ვერსად ჩვენ ვერ ვნახავთ ისეთ მკერმეტყველობით სავსე დავას თუ ლაპარაკს, ისეთ ადგენებულ და რწმენით სავსე მონოლოგებს, და არც არავის სიტყვას არ აქვს ის ძალა, როგორც ჟორჟ-სანდის გმირებს. მისი სიტყვა მოდის, როგორც დაუშრეტელი წყარო; ნაძალადევი ან უადგილო არც ერთია; მისი სტილი სავსე და თავისუფალია.“ ასეთი აზრი მის სტილზედ საერთოა საფრანგეთის და უცხო კრიტიკაში.

აგრეთვე საერთოა ის აღტაცება, რომელსაც იწვევს ჟორჟ-სანდის მოღვაწეობა და მისი პიროვნება.

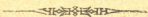
საერთო სიყვარულით და აღტაცებითვე დაჯილდოებული იყო ეს ნიჭით და სულით მშვენიერი ქალი მის თანამედროვე საზოგადოებისაგანაც და ეს სიყვარული და აღტაცება სიკოკლის ბოლომდე გაჰყვა. ბოლომდივე შერჩა მას მისი ნიჭის ძალაც, და სიკვდილის რამდენიმე დღის წინედ მას კიდევ კალამი ხელში ეჭირა.

8 ივნისს 1876 წ. ამ დიდებულმა მწერალმა-ქალმა დალია თავისი შრომით, სიყვარულით და მეგობრობით გამშვენებული დღეები, თავის საყვარელ ნოჰანში. მაგრამ მისი ნაწარმოებები დარჩნენ და არა თუ ფრანგს, უცხოელსაც კი აგონებენ და აყვარებენ ამ მშვენიერებით სავსე სულს, ამ საუცხოვო ადამიანს, რომელსაც კაცობრიობა და ბუნება ასე მძლავრად უყვარდა. სამაგიეროდ კაცობრიობამაც გადუხადა ეს სიყვარული და სამარადისო ხსოვნა უძღვნა მის დიადს სახეს.

„ჟორჟ-სანდზედ რომ დავიწყოთ ლაპარაკი როგორც მას შეჰფერის, უნდა დაიწეროს მთელი დიდი ტომი. საჭიროა დაწვრილებითი ბიოგრაფიული კრიტიკა, ისეთი, როგორიც მხოლოდ ინგლისელებმა იციან ხოლმე“, ასე იწყობს ზემო მოყვანილს წერილს ტენი.

ჩვენ, რასაკვირველია, მეტად შორს ვართ ასეთ კრიტიკისაგან; ჩვენი სურვილი იყო მხოლოდ მოგვეგონებინა ქართველ მკითხველისათვის დიდებული მწერალი-ქალის პიროვნება და ცოტაოდენ გავვეცნო მისი ნაწარმოების მთავარი ხასიათი, მისის ასი წლის იუბილეს გამო.

ნანო ზურაბაშვილი.

ნ ა რ ე ვ ი

1) რკინისა და ქვანახშირის მადნები. 2) ხაბაზების დღეობა. 3) ობლების მამა. 4) სარწმუნოებათა ისტორიის კონგრესი. 5) გლად-სტონის ჰომრულის განახლება. 6) 35 მეტია ორასზედ. 7) შენიზ-ნულთა შევიწროება ინგლისში. 8) ვარგას ვილა. 9) პოლონელის წერილი. 10) როგორ ახასიათებენ იაპონელები თავის თავს.

რკინისა და ქვა-ნახშირის მადნები. ამ რამდენიმე წლის წინად ამერიკელი ვინმე კარნეჯი ამტკიცებდა — ამერიკულ შტატებში, ინგლისში და გერმანიაში მალე გამოილევა რკინის მადანი და კაცობრიობა ურკინოდ დარჩებაო. კარნეჯის დასამშვიდებლად შემდეგსა სწერს ბრესლაველი პროფესორი ქრები: 1901 წელს 5400 მილიონი ფუთი რკინის მადანი იქმნა შემუშავებული; აქედგან 1800 მილ. შეერთებულ შტატებს ეკუთვნოდა, 1020 მილ. გერმანიას და ლუქსენბურგს, 7570 მილ. — ინგლისს, 480 მილ. — ისპანიას; შემდეგი ადგილი ეკირათ რუსეთს, საფრანგეთს, შვეციას, ავსტრიას. მომავალში უპირველეს ალავს დაიჭერს სკანდინავიის ნახევარკუნძული, ჩინეთის მახრა შან-სი და ალჟირი. მომავალი რკინისა მკიდროდ არის შეკავშირებული ქვა-ნახშირის საქმესთან. მაინც და მაინც რკინის მადანი ამერიკაში, ინგლისში და გერმანიაში 200 წელიწადზედ ადრე არ გამოილევა. ინგლისში ერთსა და იმავე დროს გამოილევა რკინის მადანი და ქვა-ნახშირისა. სკანდინავიაში, ჩინეთში და ალჟირში იმოდენი მადანი დევს მიწაში, რომ დიდი ხანი ეყოფა კაცობრიობას.

**

ხაბაზების დღეობა. ჩვეულებად არის ლონდონში — წელიწადში ერთხელ გამოტენა იმართება ყოველგვარ ნამცხვად.

რისა. ერთი კვირის განმავლობაში სამეურნეო დარბაზში გამოფენილია ხაბაზების ხელოვნების სხვა-და-სხვა ნაწარმოები—მრავალი გემოს და ფორმის პური, დიდრონი ქაღები, რომელთაგან ზოგი არშინ ნახევარზედ მეტია სისქით, და ტკბილეულობა. გამოფენა იმართება, რომ ხაბაზმა საზოგადოებას აჩვენოს და გააცნოს თავის საქონელი, მაგრამ რაკი მოწონებულს საქონელს იქვე უჩნდება მუშტარი, გამოფენას ბაზრული იერი ადევს და წლევანდელი გამოფენა პურისა და ფქვილის ბაზრად გადაიქცა. ხაბაზები ერთმანერთში აგროვებენ ფულს (200 ათას მანეთამდე) და ნივთებს და მრავალ ჯილდოებს ურიგებენ საუკეთესო პურის და ქადის გამომცხობთ. ამ ჯილდოს ზედ ერთვის ფქვილის ვაქართაგან დანიშნული საჩუქარი: ერთმა ალაფმა გამოაცხადა - ოცი ათას მანეთს მივეცემ იმ ხაბაზს, რომელიც გამოფენისთვის ჩემი ფქვილის პურს გამოაცხობს და ჯილდოს აიღებსო. ერთმა ლივერპულელმა ალაფმა გამოაცხადა—ლონდონს, ხაბაზების გამოფენაზედ ჩემი ხარჯით წავიყვან მსურველთ და მით დავუმტკიცებ, რომ ჩემი ფქვილისთანა ქვეყანაზედ არსად რა მოიპოვებაო. პურს აქვე გამოფენაზედ აცხობენ მაყურებელთა თვალ წინ დახელოვნებული ხაბაზები. წლევანდელ გამოფენაზედ საზოგადო ყურადღება მიიპყრო ერთმა მანქანამ, რომელიც ადამიანის დაუნმარებლივ ბულკებად აქცევს ფქვილს. საინტერესოა აგრეთვე მანქანა, რომელიც მათემატიკური სისწორით სქრის პურს სასურველ ნაჭრებად.

**

ობლებას მამა. ორმოცი წელიწადია დოქტორი ბერნარდო ინგლისში ობლების და უპატრონოდ მიტოვებულ ბავშვების მფარველობას ემსახურება და ამ ხნის განმავლობაში, სულ მცირე რომ ვთქვათ, 50 ათასი ბავშვი უპოვნია ლონდონის უღარიბეს უბნებში, ბინა გაუჩენია, ავადმყოფი განუკურნავს, აღუზრდია და კაცად გაუხდია. დღესაც ათი ათასი ბავშვი ჰყავს გასაზრდელი. ობლებისთვის ბერნარდომ ასამდე თავშესაფარი გამართა ლონდონში და ინგლისის სხვა ქალაქებში.

ჯერ ისევ სტუდენტი იყო, რომ ამ საქმეს შეუდგა. პირველი წვლილი ობოლთათვის ერთ მოახლესაგან მიიღო; დღეს კი წლიური მისი ხარჯი ორ მილიონ მანეთს აღემატება და თუმცა უზრუნველყოფილი წყარო შემოსავლისა არაფერი აქვს, ფული მაინც არ აკლია. დოქტორს თავის წმინდა საქმეში ეხმარება მრავალი თანაშემწე, აგენტი, მასწავლებელი და მეტადრე ქალი. დადიან ღარიბ უბნებში, უპატრონო, ავადმყოფ ბავშვებს ეძებენ, სწამლობენ, ზრდიან და, რაკი წამოიზრდებიან ობლები, კანადაში გზავნიან ცნობილ პატიოსან ფერმერებთან. ამ გვარად აშორებენ ყმაწვილებს იმ გაზრწნილს ნიადაგს, რომელსაც ლონდონის ქუჩა ჰქვია. ფერმერებთან მიწერ-მოწერა აქვთ და არც კანადაში აკლებენ ამ უბედურთ ზრუნვას და მფარველობას.

**

სარწმუნოებათა ისტორიის კონგრესს ბაზელში 250 მსწავლული დაესწრო. უდიდესი ყურადღება მიიპყრო მოხსენებამ ასურეთის ისტორიის მკოდნეს იერემიასისამ — მონოტიეზმი (ერთის ღმერთის თაყვანისცემა) ძველ ბაბილონელთა სარწმუნოებაში; ტოკიოელ მსწავლულის ვატანაბისამ — სარწმუნოებანი თანამედროვე იაპონიისა; დოქტორის სარაზენისამ — სარწმუნოებრივი შეხედულებანი პირვანდელ ერთა; პროფესორის კოლბახისამ — მხატვრობითი ხელოვნების გავლენა ეგვიპტის, ბაბილონის და საბერძნეთის სარწმუნოებაზედ.

**

გლადსტონას ჭამრულის განახლება იკისრა გრაფმა დურნევენმა, რომელმაც რამოდენიმე ძალოვან მემამულეთა დახმარებით საზოგადოება შეადგინა ირლანდიის ბედის გასაუმჯობესებლად. საზოგადოების მიერ არჩეულმა კომიტეტმა ამას წინად გამოაცხადა თავისი პროგრამა, რომელმაც ტიბეტიც გადაავიწყა ინგლისელთ, რუს-იაპონიის ომიც. საზოგადოების აზრით — ბრიტანიას, შოტლანდიას და ირლანდიას შემდეგ შიშ საზოგადო პარლამენტი უნდა ჰქონდეთ, მაგრამ ყოველი საქმე და საკითხი, რომელიც მთელს სამეფოს-კი არა, მარტო

ირლანდიას შეეხება, ირლანდიაშივე უნდა გადაწყდეს სამეფო პარლამენტის და მართებლობისაგან დამოუკიდებლად. უმათავრესი ყურადღება უნდა მიექცეს შემოსავალ-გასავალს; ერმა სხვაზედ უკეთ თითონ იცის თავისი საჭიროებანი და თავის ფულს თითონ უფრო კარგად მოიხმარებს. საჭიროა დეცენტრალიზაცია—მოსპობა იმ წესისა, რომლის ძალით სამეფოს ყველა საქმეებს ერთი ცენტრი განაგებს—და გამოყენება ირლანდიელ ადგილობრივ მცოდნე და გამოცდილ მამულისზეილთა. უნდა შეიცვალოს აგრეთვე აწინდელი მდგომარეობა სახალხო განათლებისა—სახალხო სკოლებიდგან მოყოლებული უნივერსიტეტამდე. საჭიროა მემამულეთაგან მამულის შექმნა და ნაწილ-ნაწილად გაყიდვა, ისე რომ ყველა მეურნეს, დღეს უმამულოს, შეეძლოს საკუთარი მიწის ყიდვა.

**

პნ რამ ორასზედ მეტია, ამგვარად ამტკიცებს პროფესორი სირომანდრიკი: იაპონიამ პნ წლის განმავლობაში გაცილებით მეტი გაიარა განათლების გზაზედ, ვიდრე რუსეთმა ორასის წლის განმავლობაში და მაშასადამე ხან-და-ხან პნ უფრო მეტია ორასზედაო. ქვეყანა ჩვენ დაგვეცინის, ყველა ჩვენ გვიკეთინებს განათლებულ ერთაგან უკან ჩამორჩომას და ნეტავ ეხლა მაინც მოვიდნენ გონებაზედ ის ვაჟბატონები, რომელნიც სულ იმას ჰქადაგებდნენ სიტყვით და კალმით, რომ განათლება—გახრწნილება არისო.

**

შეხაზნულთა შევიწროება ინგლისში განიზრახა მართებლობამ და მისმა მომხრე პრესამ; შემუშავებულ იქმნა ამ მიზნით ახალი კანონი ეგრეთ წოდებული Aliens Bill, მაგრამ იმისთანა ძალოვანი მოწინააღმდეგენი გამოუჩნდნენ და სხვათა შორის კინელმ დიგბი, რომ მართებლობამ კენჭიც აღარ უყარა თავის წინადადებას და უკანვე წაიღო. კინელმ დიგბი ამტკიცებდა—კიდევ რომ მივიღოთ, შეუძლებელია მავ კანონის ასრულება, რადგან მაშინ იძულებული შევიქნებით ყველა ქალაქში სტანციებზედ და ნავთსადგურზედ პოლიციე-

ლები დავაყენოთ და გამოვადიებინოთ—მთხოვარი, ქურდი ან გარყვნილი ქალი ხომ არ არის ჩვენსა მომავალი? ამ უფლებას პარლამენტი, რაღა თქმა უნდა, ვერ მიანიჭებს პოლიციას. არც საჭიროა შემოხიზნულთა შევიწროვება, რადგან ინგლისში გაცილებით ნაკლები ცხოვრობს უცხოელი, ვიდრე საფრანგეთში ან გერმანიაში, და ამათგანიც სულ უმცირესი ნაწილი—სრულიად შეუძლებელნი—აწუხებს სახელმწიფო ხაზინას. ინგლისი იმავ თავითვე ბინას აძლევდა ყოველს სარწმუნოებრივ და პოლიტიკურ გარემოებათა გამო დევნილს და *Aliens Biae* რომ დაამტკიცოს პარლამენტმა, თავის წმინდა მოვალეობას უმტყუენებს და არა სასურველ უფლებას მიანიჭებს პოლიციას. ან როდის უნანია ინგლისის თავისი სტუმართმოყვარეობა? ყველა ქვეყნებიდგან იკრიბებოდნენ პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი დევნილნი—ჰუგენოტები, ჭლანდრიელები, გერმანელები, იტალიელები და სხვ. და ყოველთვის უხვად უხდიდნენ მასპინძელს მის პურ-მარილს; ახალი ხელოსნობა შემოჰქონდათ და ახალი წარმოება; ლანკაშირის საფეიქროები, მაგალითებრ, ჭლანდრიით შემოხიზნულთაგან გააჩინეს; ჰუგენოტთაგან გავსწავლეს მაუდის ქსოვა. შემოხიზნულთა შთამომავალთ მრავალი დიდებული მოღვაწე შესძინეს ინგლისს—ლაბუშერი, გარკორტი, დიზრაელი, როსსეტი. ჩრდილო დასავლეთ რუსეთიდან შემოხიზნულთაც კი გვასარგებლეს და შემოიღეს მზა-ტანისამოსის და იაფ-ფასიანი ფეხსაცმელის შემზადება; იმათვე შესძლენეს ინგლისს ცნობილი მოღვაწე ზანგვილი. თავის ეროვნებას მალე ჰკარგავენ შემოხიზნულნი და მეორე თავიდან დედა ენა აღარც კი იციან, ისე ერევიან ინგლისელებშიო.

**

გარგას გაღა—სამხრეთ ამერიკელი მწერალია, ესპანურად სწერს. უკანასკნელი მისი წიგნი „სისხლის-ძიება“ ალტაცებით მიიღო ყველა ჩაგრულმა და აღშფოთებით—ყველა მჩაგვრელმა. ვილას ცალ ხელში მზამიანი გველი უჭირავს, რომლითაც თავის მტრებსა სცემს, და მეორეში დიდებისადმი

ამამალღებელი კიბე თავის მეგობრებისათვის. შესანიშნავი ვილა მით არის, რომ დიდ ნიჭთან დიდი სიყვარული აქვს დამონებულ კაცობრიობისა.

ფრანგულ რევიუში შემდეგი ნიმუშია მოყვანილი „სისხლის-ძიებთგან:“ „რა ნებაედა ევროპას ჩინეთში? ჩინეთის განათლება, განა? სწორედ განათლება მიიტანა: ჯარები შეუსია, სამასი ათასი კაცი მოჰკლა, ქალაქები აიკლო და დასწვა სოფლები გაანადგურა, ქალები გააუპატიურა, ბავშვები ცხენის ფეხ ქვეშ სრისა. . ბერლინელმა სულთანმა ურცხვი ბრძანება მისცა თავის ჯარებს: არავინ დაინდოთ, ტყვედ არავინ დაიჭიროთ! ხოცეთ და სისხლით გამაძღეთო!

სომხებს აწამებენ თათრებიო, შეძრწუნებულია განათლებული ევროპა. მერე ჩინელი კი ადამიანი არ არის? ვილჰელმის ქვეშევრდომი პოლონელი კი ადამიანი არ არის? რუსი კი ადამიანი არ არის, რომ ცხრა ტყავი სძვრება მათრახის ცემით? სად არის განათლებულ ევროპისათვის სიმართლე და მიუდგომლობა?

რით განირჩევიან ერთმანერთისაგან სულთანი აბდულ-ჰამიდი, ჩვენი ბატონი და ვილჰელმ ჰოჰენცოლლოერნი? მონა-მონაა, სტამბოლში იქნება ჯაჭვით შეკრული, ჩვენსა, თუ ბერლინში.

სომხებს აწამებენ თათრებიო! მერე ვილჰელმის იმედი რომ არა ჰქონდეს, განა მაგდენს გაბედავს აბდულ-ჰამიდი?

საშინელ ყოფაშია ქვეყანა,—მიწაზედ განართხული, ლაფში ამოსვრილი, შეგინებული და მონად ქმნილი. შემდგარან ზედ ვილჰელმები და —განათლებას ვემსახურებითო, — ბარბაროსად ქცევას უქადიან კაცობრიობას.“

**

პოლონელის წერაღა. საინტერესო წერილია დაბეჭდილი გაზეთ „რუსში“ (№ 265 ამა წლისა) ერთის პოლონელის, ინჟინერ ზაბლოცკისა: პოლონელი ვარ, პოლონეთში გაზრდილი და, რაკი თქვენი გაზეთი შეეხო ჩვენს ერს, ნება მიბოძეთ მეც გამოვთქვა ჩემი შეხედულება. გაუნათლებელი ხალხისა რა მოგახსენოთ, და განათლებული

ნაწილი პოლონელებისა კი რუსეთმა ვერ გაარუსა, და თავის დღეშიც ვერ გაარუსებს; პირიქით სიძულვილი შთაუნერგა. მაგრამ თუ სხვაფრივ მოიქცა, ვიდრე დღეს იქცევა, შეიძლება ჩვენი სიყვარული და პატივისცემა დაიმსახუროს. ამისთვის საჭიროა უპირველეს ყოვლისა, რომ ჩვენში მცხოვრები რუსი რუსეთის ღალატად არ ჩამოგვართმევდეს ამ უბრალო და სრულიად ბუნებრივ კანონიერ სიტყვას: — „მე პოლონელი ვარ“. პოლონელის წინაშე პოლონეთის ღალატობა არაფრად მიაჩნიათ ჩვენში მყოფ რუსებს და ვაი იმისი ბრალი, თუ გაბრიყვდა და სამშობლოს წაესარჩლა ჩემი თანამემამულე; რუსეთის მოღალატეა, სეპარატისტიანო! დაიძახებენ. რაც უნდა დამეგობრებული და დაკავშირებული იყოს ჩემს ქვეყანაში რუსებთან პოლონელი, თავის ეროვნების დაცვას მაინც ვერ გაბედავს. ერთ განათლებულ რუსის ქალთან ბაასში სიტყვა „პოლონელი“ ვახსენე და უნდა გენახათ როგორ შემომიტიანა: არა გრცხვენიათ, ეგ სიტყვა როგორ წარმოსთქვითო?! ჩვენს ენაზედ ლაპარაკის დევნაზე არას ვიტყვი, მაგას თქვენი გაზეთიც აღიარებს. სამწუხარო ის გახლავთ, რომ პოლონურად ლაპარაკს მარტო მართებლობა კი არა, თვით რუსის საზოგადოებაც კი გვიშლის. მასხოვს გიმნაზიაში სასტიკად აკრძალული გვექონდა სამშობლო ენაზედ ლაპარაკი არა მარტო კლასში, არამედ შინაც. მასწავლებელი და აღმზრდელები, რომ უფრო უკეთ ეგდოთ ჩვენთვის ყური, სახლში დაიარებოდნენ და ბინას გვიჩხრიკავდნენ — პოლონური წიგნები ხომ არა გაქვთო?! სამღეთო სჯულის მასწავლებელი დაგვინიშნეს ერთხელ, სრულიად ყმაწვილი მოძღვარი; რუსულში კოჭლობდა და სიტყვა რომ შამოაკლდებოდა, ხან და ხან პოლონურად აგვიხსნიდა; დიდი საყვედური გამოუცხადა დირექტორმა და უბრძანა — კარი ყოველთვის ღია გქონდეს, როდესაც სამღეთო სჯულის გაკვეთილი იქნება, და აბა ვნახოთ, კიდევ იხმარ პოლონურს სიტყვებსაო! მართლ-მადიდებელი მღვდელი დირექტორზედ უარესი იყო: სამღეთო სჯულის სწავლების მაგივრად ის „ურ-

ჯულო და მწვალებელ“ პოლონელების ლანძღვას უნდებოდა; ნორჩს, განუვითარებელ ნიადაგს ხედებოდა ეს თესლი სიძულვილისა, იზრდებოდა, ვითარდებოდა პოლონელთა ეროვნების მიწის პირიდგან აღგვის სურვილად და... ჩვენ რადღა უნდა გვისაყვედურებდეთ რუს-პოლონელთა დღევანდელს საზარელ განწყობილებას?

შემინებული ბავშვი ერთობ არას კითხულობდა პოლონურს. კლასში თავის ამხანაგ პოლონელებსაც რუსულად ელაპარაკებოდა და შინაც კი—კედლებსაც ყური აქვთო—რუსულს ხმარობდა. მაგრამ ეს შიში მეხუთე—მეექვსე კლასამდე ძლივს მიჰყვებოდა: ჩავარდებოდა გონებაში, აღეძვროდა ეროვნული თვითცნობიერება, გრძობა უსამართლობისა, თვითმოყვარეობისა... და ხშირად სიძულვილისაც.

გაათავებდა კურსს... გიმნაზიიდგან ეროვნულ შეურაცხყოფის და დამცირების მეტი არა ახსოვდა რა და რა საკვირველია, რომ სტუდენტი რუსებს მორიდებოდა, პოლონელთა წრეში დატრიალებულიყო და განცალკევებულიყო. აბა გაბედოს პოლონელმა-სტუდენტმა და რუს-სტუდენტთან თავის ენაზედ ხმა ამოიღოს! საკვირველი ის არის, რომ რაც უნდა მოწინავე აზრთა მიმდევარი იყოს რუსი. სტუდენტი, მაინც ვერ შეუგნია, რომ პოლონელსაც აქვს უფლება და მოვალეობა დედა-ენის სიყვარულისა.

მე იჩინებოდა გახლავართ. ჩემს ქვეყანაში თავისუფალი შესაფერი ადგილი რომ ვითხოვო,—ცივად მომახლიან: ადგილი არ არისო! და მეორე დღეს იმ ადგილს ივანოვს აძლევენ, ან სიდოროვს. მე კი უნდა გადავიხვეწო ჩემი ქვეყნიდან და ლუკმა პური ცხრა მთას იქით ვეძიო. მეც ვიტანჯები, ჩემი ნათესავებიც, ჩემი სწორ-ამხანაგნიც, რომელნიც შინ დარჩნენ. ვიტანჯები იმიტომ, რომ რაც უნდა კარგ ალაგას და კარგ ხალხში ჩავვარდე, მაინც მოკლებული ვარ ყოველივეს ჩემს საყვარელს და შესისხლხორცებულს. თქვენი ივანოვი ან სიდოროვი კი მიბრძანდება განათლებულს ქვეყანაში, არის თავისთვის განცხრომით და გულს მარტო ის-

და უბრაზებს — რატომ არ ვუყვარვარ ჩემ მიერ განდევნილის ნათესავებს და მეგობრებსაო! ღმერთს შეხედეთ, ბატონო: გვდევნით, გვტანჯავთ და თან გვისაყვედურებთ — რატომ არ გიყვარვართო!

მოთმინების მეტი რა გაგვეწყობა? ვართ ჩვენთვის გაჩუმებული და ველით, ველით, ველით... ივანოვი და სილოროვი კი მედიდურად დაგვცქერიან და „ვაი დამარცხებულთაო“! გაიძახიან... გაქირვების დროსკი, ჩვენს გულგრილობას რომ ხედავენ, ჩვენვე გვისაყვედურებენ უმადურობას.

**

როგორ ახასიათებენ აპოკალიფსა თავის თავს. იაპონური გაზეთი კოკუმინინო-ტომი ინგლისურად იბეჭდება და 1897 წლის ერთს ნუმერში ასეა დახასიათებული იაპონელი ერი: ძველი ეგვიპტის, ასურეთის და შემდეგ საბერძნეთ-რომის და დასავლეთ ევროპის განათლება დღეს მშვიდ ოკეანის ნაპირებზედ მდებარე ქვეყნებს მოეფინა. ეგრედ წოდებული დასავლეთის კულტურა აქ სხვა ერს და სხვა კულტურის შეხვდა, სრულიად განსხვავებულს თავის ბუნებით და მიმდინარეობით. განა არის სადმე ქვეყნად იმისთანა მრეწველი და მომთმენი ერი, როგორიც ჩინელია? ან ისეთი პროგრესიული და დიდსულოვანი, როგორიც იაპონელია? მშვიდ ოკეანის ყველა ნაპირს ჩინელებს შეხვდებით და ყველგან იმათ ეკუთვნის ვაჭრობა და მეურნეობა. ჩინელისათვის სიცოცხლე — მოქმედება და მრეწველობაა; უსაქმურად ყოფნას სიკვდილი ურჩევნია. იმდენად ცოტა უნდება ჩინელს საზოგადოდ, რომ სხვა ერის კაცი სიმშლით მოკვდებოდა; თავის სამუშაოში ისე ცოტას სჯერდება, რომ ამ მხრივ მეტოქე არ მოეძებნება. ამერიკელებმა სასტიკი კანონებით აუკრძალეს ჩინელებს მისვლა და მუშაობა: ეშინიანთ, თუ ერთი შემოგვეპარნენ და ფეხი მოიკიდეს, ყველაფერს ხელთ იგდებენ და ვაი ჩვენი ბრალიო. ჩვენ, იაპონელები, ჩვენი მეზობლებივით ღარიბად ცხოვრებას ვერ შევძლებთ, ვერც იმათსავით ვიმუშავებთ, ქედგაუ-

სწორებლივ, მაგრამ ჩვენ იმითი ვჯობივართ, რომ ქონებულთ არ ვკმაყოფილდებით და სულ მეტის და მეტის შეძენას ვცდილობთ. საცა კი ვიპოვნით რასმე კარგს, გამოსადეგს, ჩვენსას უფარგის ვტოვებთ და უკეთესს ვითვისებთ. ჩვენი ქვეყნის განათლება სასწაული კი არ არის, ამ ეროვნული თვისების შედეგია. დასავლეთის კულტურა ჩვენ ღირსეულად დავაფასეთ, შევსცვალებთ იგი, უკეთ რომა ვთქვათ, განვწმინდეთ, გავასპეტაკეთ ჩვენი ხისიათების შესაფერად. ვაქრობით, მრეწველობით, ხელოვნებით, თუ მეცნიერებით ჩვენ უკვე დავამტკიცეთ, რომ დასავლეთ ერებთან შედარებით არც ჩვენი ერია ნაკლები ნიჭის პატრონი. გარდა ამისა ჩვენი ხალხი უფრო მსწრაფლ მრავლდება და, რა არის საკვირველი, რომ იაპონიამ დაისაკუთროს მშვიდ-ოკეანის მეუფეობა, მეტადრე ჩინეთთან ომის შემდეგ, როდესაც იაპონიამ საკვირველი სამხედრო ნიჭი გამოიჩინა და ქვეყანას თვალნათლივ დაუმტკიცა, რომ არავის ჩამოუფარდებოდა ასე ხელოვნებაში და არც ვაჟაკობაში. ჯერ გაიკვირვეს, მერმე შეშინდნენ. ზოგი იძახის—გაფერთხილდეთ, იაპონია იარაღს ისხამსო; ზოგი—იაპონიამ წაგვართვა ყველგან აღებმიცემაო; ზოგს კიდევ შურით უსივდება გული. ჩვენს წინააღმდეგ მრავალი მხრიდგან დაიწყეს ყაყანი. მაგრამ ქვეყანა მარტო კავკასიის მოდგმისთვის კი არ არის გაჩენილი. შემოქმედმა—თუ კი არის სადმე—სხვა მოდგმის ხალხები იმისთვის კი არ გააჩინა, რომ ყურმოკრილი ყმა და მონები იყვნენ კავკასიის მოდგმისა, და ამომავალ მზის ქვეყნის შვილებს უწმინდეს თავის დანიშნულებად გაუხდიათ, დაამტკიცონ, რომ საწუთრო შექმნილია ყველასთვის და არა მარტო ერთის მოდგმის ერებისთვის.

პროფესორი უკიტა იმავე ჟურნალში ამტკიცებს, სცდებიან ევროპიელნი მსწავლულნი, რომ ისტორიულ ერებად მხოლოდ არიის მოდგმისას აღიარებენ და კაცობრიობის ისტორიად მარტო კავკასიური მოდგმის ერების ისტორია გაუხდიათო: ისტორიის საგანს მთელი კაცობრიობა შეადგენს.

რაც უნდა გაუნათლებელი, ბარბაროსული იყოს ხალხი, მისი ისტორია მაინც ფრიად საინტერესო მასალას მისცემს მსწავლულს; დაწინააღმდეგება დასავლეთისა და აღმოსავლეთისა, ქრისტიანობის და კერპთაყვანისცემისა, განათლების და ბარბაროსობისა, მოკლებულია მეცნიერულს ნიადაგს, დამყარებულია სარწმუნოებრივ ცრუმორწმუნეობაზე და თვით სიტყვა „მოდგმა“ ვერაფერს ახსნის ისტორიაში. განათლება პირველად აზიაში აღორძინდა, აზიელებისაგან შეიძინეს იგი ევროპიელებმა, მაგრამ აქედგან ის დასკვნა კი არ გამოდის, ვითომც აზიელების მოდგმას რაიმე უპირატესობა ჰქონოდა ევროპიელებთან შედარებით. ამგვარადვე, თუ ევროპიელებმა მეტის მეტად განავითარეს აზიელთაგან შექმნილი განათლება, იმიტომ კი არა, რომ ღვთის განგებისაგან ჰქონდათ რაიმე უპირატესობა მინიჭებული; ეს იყო შედეგი გარემოებათა და საკეთილოდ მოწყობილ ბუნებრივ პირობათა. აზიის კონტინენტი თავის ნოყიერი მიწით და ზომიერად-თბილ ქვეყნებით ხელს უწყობდა განათლებას; მაგრამ მერმედს მის განვითარებისთვის კი ისეთი შესაფერი არ გამოდგა, როგორც არის ევროპა თავის ზომიერი ჰავით და ზღვის პირის ბედნიერი მოხაზულობით. მოდგმათა განსხვავებით ვერ აიხსნება ის გარემოება, რომ აზიაში დესპოტიური სახელმწიფოები შესდგნენ, და საბერძნეთში კი დემოკრატიული, რაგან დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ—თვით ევროპა დესპოტიური სახელმწიფოებით იყო სავსე. უწინდელს დროში ერი ძლიერ სახელმწიფოდ დესპოტიურ მართებლობის დაუხმარებლივ ვერ შესდგებოდა და დემოკრატიული წეს-ყობილება მარტო წვრილმან საზოგადოებაში შეიძლებოდა, მაგ. საბერძნეთში, ან შვეიცარიის მაზრებში. დიდი ნიქის პატრონია ამერიკელი ხალხი, მაგრამ საკეთილო გეოგრაფიულ პირობებში რომ არ ყოფილიყო, ისიც ვერ შეჰქმნიდა დღევანდელს უდიდეს რესპუბლიკას.

იქვი არ არის, როგორც უწინდელ დროში ბერძნები და რომაელები იყვნენ, დღეს საუკეთესო მდგომარეობაში

ევროპიელი და ამერიკელი ერები იმყოფებიან. მაგრამ როგორც ახალი ევროპა იუღდით, საბერძნეთით ან რომით მოვლენილმა მცნებამ კი არ იხსნა, არამედ მათ ნანგრევებზედ აღმოცენილმა მოძღვრებამ, აგრეთვე კაცობრიობის განთავისუფლება დღევანდელ ევროპის და ამერიკის საქმე არ იქნება. ისტორიკოსები დასცინიან ძველ ბერძენთა წვრილმანს უთანხმოებას და უკიჟინებენ—ერთ ძლიერ ერად ვერ შეკავშირდაო! თანამედროვე ევროპიელთ თავი მოაქვთ—ეროვნული სახელმწიფოები შევქმენითო. მაგრამ უსამართლონი ვიქნებით, ვიფიქროთ, რომ ძველ ბერძენთ არ ჰქონდათ დღევანდელ ევროპიელთა ოდენი პოლიტიკური ნიჭი. ძველი საბერძნეთის დანიშნულება სულ სხვა იყო, აწინდელი ევროპისა სულ სხვაა, როგორადაც განსხვავებულნი არიან პირობანი მათ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებისა. ძველ ბერძენთა დედააზრი იყო—შეედგინათ. ცალცალკე რესპუბლიკები—ქალაქედა დაეკავშირებინათ ერთმანერთში. რესპუბლიკები შეადგინეს, მაგრამ შეკავშირება კი ვეღარ მოახერხეს. ევროპიელთა დედა აზრი კი ის იყო—შეედგინათ ეროვნული სახელმწიფონი და შეეერთებინათ ევროპიულ კავშირით. ეროვნულ სახელმწიფოთა შედგენა ევროპამ შესძლო, როგორადაც საბერძნეთმა რესპუბლიკებისა, მაგრამ ევროპიული კავშირი კი ვერა, და მაშასადამე პოლიტიკურ ნიჭით ახალ ევროპას არაფრით უჯობნია ძველ საბერძნეთისათვის. განსხვავება მარტო ის არის, რომ ბერძნები მცირე ასპარეზზედ მოქმედებდნენ და ევროპიელნი კი—გაცილებით ფართოზედ. ეროვნული განცალკევება დღეს უეჭველ ფაქტად იქცა, მაგრამ, დაწმუნებულნი უნდა ვიყვნეთ, ეს განცალკევება არ შეადგენს კაცობრიობის საბოლოო მიზანს. და თუ ახალმა ევროპამ ვერ შესძლო და ვერ აღასრულა განგებისაგან მინდობილი წმინდა მოვალეობა—ევროპიელ სახელმწიფოთა დაკავშირება, ისიც ისეთივე სუსტი გამოდგება, როგორიც ძველი საბერძნეთი იყო.

ამ მხრივ იაპონია არაფრით ჩამოუვარდება უუგანათლებულეს ევროპიელ ერებს. ინდოეთი პესსიმის-

მით¹⁾ და იდეალიზმით²⁾ არის გატაცებული და უკვე დაჰკარგა პოლიტიკური არსებობა; ეროვნულ მხრივ იგი შთანთქმულია ნირვანაში³⁾ ჩინეთი ოპტიმიზმის⁴⁾ და რეალიზმის⁵⁾ მიმყოლია, მატერიალურ სიკეთის მეტი არა აწუხებს რა და კაცობრიობის უზენაეს ბედისას არასა ფიქრობს. ამ ორ უკიდურესს მიმართულებათა შორის იმყოფება იაპონია. ჩვენ ყოველთვის ვცდილობთ შევითვისოთ სხვა ერთაგან ყოველივე, რაც კი სათნო და სასარგებლო აბადიათ. ჩვენ შევადგინეთ დამოუკიდებელი ეროვნული სახელმწიფო. ევროპასავით იაპონიასაც ჰქონდა ფეოდალიზმი და დღეს, როგორც ევროპას, იაპონიას აქვს კონსტიტუციური მართებლობა. მართალია, კონსტიტუცია მხოლოდ 1899 წელს მოგვანიქვს, მაგრამ არც ევროპიულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციები არის აგრე რიგად ჩვენსაზედ უფროსი; პოლიტიკურ თავისუფლების სურვილმა ევროპაში ნაპოლეონის დაცემის შემდეგ იჩინა თავი. დღევანდელი კონსტიტუცია ინგლისისა 1832 წ. ადრე არ არსებობდა. პრუსიამ მიიღო თავის მეფისაგან პარლამენტალური წეს-წყობილება 1850 წ. და ავსტრო-ვენგრიამ 1867 წ.

პოლიტიკურად დღეს იაპონია ეროვნულ და კონსტიტუციურ განვითარების დარგზედ იმყოფება. მაგრამ ცოტა ხანი კიდევ და ყველა ევროპიელ ერებს გადააქარბებს მრეწველობით. ინგლისი დღეს უცხო ქვეყნების ვაჭრობით და წარმოებით ცხოვრობს, მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნემდე მიწათ-მომქმედი სახელმწიფო იყო და იმოდენი პური მოჰყავდა, რომ ჰყიდდა კიდევ.

როგორც მზე აღმოსავლეთს ამოდის და დასავლეთს ჩადის, ესევე დაუბრუნდა დღეს სხივი განათლებისა პირვან-

1) პესნიზმი—ფილოსოფიური მოძღვრება—ქვეყნად კარგი არა არსებობს რაო. 2) იდეალიზმი—ნამდვილად არა არსებობს რა და ყოველივე ცარიელი მაჩვენება არისო. 3) ნირვანა—მიცვალება და შედეგ უკუნითი სიმშვიდე ხელისა. 4) ოპტიმიზმი—ფილოსოფიური მოძღვრება—ყოველივე საამოდ არის მოწყობილიო. 5) რეალიზმი—უარყოფა იმ საგანთა, რასაც ჩვენი გრძნობით ვერ შევისწავლით.

დელს თავის აკვანს. დასავლეთმა განათლება აღმოსავლეთისაგან მიიღო ჯერ ამ სამი ათასი წლის წინად და მერმე საშუალო საუკუნოებში; და ახლა თავის ვალს სარგებლით უხდის აღმოსავლეთს. ჩინეთისაგან მიღებულს კომპასში, თოფის წამალში და წიგნის ბეჭდვაში, დასავლეთი უგზავნის აღმოსავლეთისაგან მიღებულს ფინიკურ ანბანში, ინდიურ ციფრებში, არაბულ მეცნიერებაში, აბრეშუმის და ბამბის შემუშავებაში და სხვა მრავალ მრეწველობასა და ხელოვნებაში, ევროპა უხდის ახალ მეცნიერებათა და ხელოვნებათა ნაწარმოებით. ჩვენ გვრწამს, რომ მომავალში აღმოსავლეთი კვლავ ხელთ იგდებს თავის გავლენას დასავლეთზედ, და მით შეამზადებს ახალს ხანას კაცობრიობის განვითარებისას, ხანას უფრო სრულის, უფრო სათნოიანის და შემძლებელის განვითარებისას, ვიდრე როდისმე არსებულა ამ ქვეყნად. ახალი ისტორია დასასრული კი არ არის, დასაწყისია კაცობრიობის ცხოვრების ახალი ხანისა, როდესაც ყველა ადამიანი ერთად ერთის ერის, კაცობრიობის, სრულუფლოვან შვილად იქნება აღიარებული, და რომელთან შედარებით ძველი, საშუალო და ახალი ისტორია—ერთა შორის შურის და სიძულვილის ისტორიად-ღა დარჩება.

ზინაური მიმოხილვა

კლასიური და ეროვნული ინტერესები

ამ რამდენისამე თვის წინად ქუთაისში დაიბეჭდა ერთი პატარა წიგნი კრიტიკულ-პოლემიკურის ხასიათისა, რომელსაც სათაურად „ოცნება და სინამდვილე“ აწერია. ავტორი ამ წიგნაკისა, ბ-ნი ა. წულუკიძე, უკანასკნელ ხანებში თანამშრომლობდა გაზეთ „კვალში“ და, თუ არ ვსცდები, ნაწილი ამ „კრიტიკულ წერილისა“ მან დაბეჭდა კიდევ შარშან ხსენებულ გაზეთში. თავის მიმართულებით ავტორი ეკუთვნის ესრედ წოდებულ „მესამე დასელოთა“ ჯგუფს à la დ. თოფურიძე, რომელიც 1902 წელს ხანმოკლე ვარსკვლავად მოველინა გაზეთ „კვალს“. ამით მე არ მსურს, რა თქმა უნდა, შეურაცხყოფა მივაყენო ბ-ნ წულუკიძეს და ნიჭისა და ნაწერის ლიტერატურულ ღირსების მხრით იგი ბ-ნ თოფურიძეს გავუთანაბრო. ისინი ჰგვანან ერთმანეთს აზრის „სივიწროვით“ და არა ნიჭითა და წერის უნარით. ამ მხრით ბ-ნი წულუკიძე დიდად აღემატება თავის თანამოაზრეს.

ბროშურა, რომელიც ჩვენ აქ ვახსენეთ, საკმაოდ ცოცხლად არის დაწერილი. გარდა ამისა, ავტორს და ავტორის მსგავს მწერლებს დიდი გასავალი და გავლენა აქვთ ქართველ მკითხველთა ერთ წრეში. დასასრულ, თვით ის საკითხები, რომლებიც აღძრულია ამ წიგნაკში, თავის თავადაც საყურადღებო და საინტერესოა. ყველა ეს გარემოებანი ჩვენ საკმაო საბუთად მიგვაჩნია, რომ ბ-ნ წულუკიძის ნაწერი ჩვენს

„მიმოხილვა“-ში აღენიშნოთ და მისი მთავარი იდეები, ვითარცა ქართველ ახალგაზდათა მთელი ჯგუფის აზროვნების დამახასიათებელნი, ჩვენს მკითხველებს გადავსცეთ და განვუმარტოთ.

როგორც ყველამ იცის, განვითარებულ და ეკონომიურად დაწინაურებულ ხალხებში საზოგადოება სხვა და სხვა კლასებად არის დაყოფილი. თითოეულ კლასს თავისი განსაზღვრული ეკონომიური ინტერესები აქვს, რომელნიც ერთი მეორისას არ ეთანხმებიან და ხშირად პირდაპირ ეწინააღმდეგებიან. მთავარი წინააღმდეგობა ინტერესებისა არსებობს მდიდრებსა და ღარიბებს შუა, ქონების პატრონთა და ქონებას მოკლებულთა შორის. ერთის მხრით მემამულეთა და ვაჭარ-მრეწველთა კლასი, მეორე მხრით უმამულო მიწათმომქმედი და ქირაზე მომუშავე მუშა ხალხი,—აი ის კლასები, რომელნიც, ეკონომიურ ინტერესების მხრით, ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან და ებრძვიან ცხოვრებასა და საზოგადოებრივს ურთიერთობაში. ეს იქიდგან წარმოსდგება, რომ წარმოების იარაღი (მიწა, მაშინები და სხ.) ყველას არა აქვს და ამიტომ მრავალი ხალხი იძულებულია კაპიტალისტებს მიექირავოს და სხვისი იარაღის შემწეობით იმუშაოს. მაგრამ ქირა, რომელსაც იღებს მშრომელი, იმდენი არაა, რამდენსაც მისი შრომა ჰქმნის, არამედ—ნაკლები. შრომის ზედმეტი ნაყოფი რჩება იარაღის ანუ კაპიტალის მებატონეს. ესაა რეალური საფუძველი იმ გაცხარებულ კლასიურ ბრძოლისა, რომელსაც ვხედავთ ჩვენ დღეს ევროპასა და საზოგადოდ დაწინაურებულ ქვეყნებში. მართალია, ჩვენში საზოგადოებრივი დიფერენციაცია და კლასიური დანაწილება ისე არაა გაზრდილი და განვითარებული, როგორც იქ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, საზოგადოებრივი კლასები და, მაშასადამე, კლასიური ინტერესები ჩვენშიაც არსებობენ და ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას განსაზღვრულ ელფერს სდებენ. ეს მართალია.

მაგრამ რას ნიშნავს ეს? ნუ თუ მთელი ხალხის ანუ ერის ცხოვრება მარტო კლასიურ ბრძოლისაგან შესდგება? ნუ თუ ერში არის მხოლოდ ინტერესები კლასიური, გამოიშველი, და სრულიად არ არის მოტივები ეროვნული, სხვა და სხვა კლასთა შემაერთებელ-გამასოლიდარებელი?

ბ-ნი ა. წულიკიძე ჰფიქრობს, რომ თანამედროვე საზოგადოებაში მხოლოდ კლასიური ინტერესები არსებობს და რომ ერის ცხოვრება მარტო ამ ინტერესების თანახმად სხვა და სხვა კლასთა მოქმედებით განისაზღვრება. იგი უარჰყოფს „ეროვნულ საკითხებს“ და „ეროვნულ სოლიდარობას“. მხოლოდ და მხოლოდ კლასთა ბრძოლის თეორიაზე დაფუძნებული, იგი ეკამათება „ცნობის ფურცლის“ ერთ წინანდელ თანამშრომელს და ამტკიცებს, რომ არც ერთ იმ „საეროვნო საგანში“, რომელიც ამ უკანასკნელმა ეროვნულ არსებობისა და განვითარების საჭირო პირობად დასახა, ქართველ მუშა ხალხს წილი არ უღვეს და ვერ დავაინტერესებთო.

„ჩვენი საზოგადოებაო,—სწერდა „ცნ. ფურცლის„ ხსენებული თანამშრომელი,—ჯგუფებად დაიყო. რასაკვირველია, ამ ჯგუფების დაბადებას თავისი საძირკველი თვით საზოგადოებაში, ხალხის მატერიალურ ცხოვრებაშივე აქვს. მიწის მფლობელი და მიწის მომქმედი, მრეწველი, ვაჭარი და დღიური მუშა ერთი ერთმანეთის ეკონომიურ წინააღმდეგობაში ცხოვრობენ, ამას ვერ უარცყოფთ; მხოლოდ, ამის მიუხედავად, ჩვენსავე საზოგადოებაში იმგვარი მოვლენანიც არსებობენ, რომელნიც არამც თუ ასუსტებენ ამ წინააღმდეგობას, არამედ ბადავენ ნიადაგს საერთო პრაქტიკულ მოქმედებისათვის.“

მანვე ერთ თავის წერილში სამი მთავარი საგანი დასახელა ჩვენ ეროვნულ საკითხებად, რომელთა გარკვევა და განხორციელება დასახა ყველა ქართველისათვის საინტერესოდ და სასურველად. ესენია: ა) ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება ქართველობაში; ბ) საქართველოს ტერიტორიისა და სასოფლო მეურნეობის შერჩენა ქართველთა ხელში და გ)

ქართულ ენის დაცვა და მწერლობის აყვავება ჩვენ-
 ში. „მიწა და ენა—სწერდა ის—ორი ძირითადი ფაქტორია
 ჩვენის ცხოვრებისა, მიწა და მისი ნაწარმოები—ცხოვრების ეკონომიური საფუძველია; ენა და ყველა ის, რაც ენის საშუალებით გამოიხატება (ლიტერატურა, აზროვნება და სხვ.) ცხოვრების სულიერ ანუ პსიხიურ საფუძველად ჩაითვლება... ეკონომიურ ურთიერთობის შინაარსს შეიცავს: გლეხი და მისი დამოკიდებულება მემამულესთან, მუშა და მისი დადამოკიდებულება მრეწველთან... კულტურულ ცხოვრების შინაარსს შეადგენს: ლიტერატურის, ხელოვნების და მეცნიერების განვითარება“.

ასეთი აზრის გამოთქმისათვის ეს ავტორი ბურჟუაზიის ბაირახტრად გამოაცხადეს გაზ. „კვალში“. ასევე ბურჟუაზიის ქომავად და ბაირახტრად სთვლის მას ბ-ნი ა. წულუკიძეც.

რასაკვირველია, ერთი საქმეა რაიმე აზრის გამოთქმა და მეორე – ამ აზრის საფუძვლიანად დასაბუთება. შეიძლება, აზრი თავის თავად სწორე და მართალი იყოს, ხოლო მისი დასაბუთება—ყალბი და შეუწყნარებელი. ამ შემთხვევაში საჭიროა დასაბუთების სიყალბის გამოაშკარავება და არა თვით იდგის უარისყოფა. ჩვენის აზრით, „ცნობის ფურცლის“ ხსენებული თანამშრომელი თავის ტეზისებს აქა-იქ ყალბად დასაბუთებს და ეს ბ-ნი ა. წულუკიძეს საკმაო მიზეზად მიაჩნია, თვით ტეზისებიც სასაცილოდ აიგდოს და შეცდომად გამოაცხადოს. მაგალითად, ვაქრობა-მრეწველობის განვითარების შესახებ „ტეზისების“ ავტორი სწერდა: „ქართველ ვაჭარ-მრეწველთა გამრავლება და მუშათა რიცხვის ზრდა ქალაქებში კლასთა ბრძოლის ნიადაგად კი არ უნდა ჩაითვალოს, არამედ აუცილებელ პირობად ჩვენის ხალხის ნაციონალურ აღორძინებისა. ქართველი კაპიტალისტი, ე. ი. ვაჭარი და მრეწველი, ქართველ მუშას კი არ უნდა დაუფირდაპიროთ, არამედ იმ უცხო ტომის ელემენტს, რომელსაც ხელში უჭირავს ადემიციემობის მონოპოლია. ქართველი მუშა, ასოთ-ამწყობი იქნება იგი თუ თერძი, მგჩქმე თუ კარის დარაჯი, ამავე ეროვ-

ნული აზრით უნდა იყოს გამსჭვალული. მართალია, ამ სახის შესანიშნავად ვერ გაუმჯობესდება რამდენიმე ხნის განმავლობაში იმისი მატერიალური მდგომარეობა, რადგანაც ნაციონალური იარაღით შრომისა და კაპიტალის წინააღმდეგობა ვერ აღმოიფხვრება, ხოლო ქართველი მშრომელი ხალხი იძულებულია თავისი კერძო ინტერესები საერთო ინტერესებზე დაბლა დააყენოს და მით დაამტკიცოს თავისი საზოგადო თვითცნობიერების სიმწიფე.“

ცხადია, ამ სტრიქონების დამწერს ყალბად ესმის ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების საქმე. ეს განვითარება სრულიადაც არ საჭიროებს, რომ მუშებმა თავის ეკონომიურ ინტერესებზე ხელი აიღონ, კაპიტალისტს ნაკლებ ქირას დასჯერდნენ და ამით ვითომ მწარმოებელის მოგება გაადიდონ. იმ ქვეყნებში, სადაც კაპიტალიზმი უმაღლესობამდის არის განვითარებული, მუშაც ბევრად მეტ ქირას იღებს და უფრო კარგად ცხოვრობს, ვიდრე იქ, სადაც მრეწველობა განვითარების დაბალ საფეხურზეა. მაგალითად,—რომ სულ ახალი ამბავი მოვიხსენიოთ,—ამ რამდენისამე თვის წინად ამერიკიდან დაბრუნდა გერმანიის ერთი მაღალი თანამდებობის მოხელე, აღფერდ კოლბი, რომელიც რამდენსამე თვეს უბრალო მუშად იყო ამერიკაში. მას უნდოდა თავის თვალთ ენახა ამერიკის მუშათა ყოფა-მდგომარეობა. ამისთვის მან გამოიკვალა სახელი, ჩაიცვა მუშის ტანისამოსი და შევიდა მომუშავედ ერთ ქარხანაში. ნანახი და გაგონილი მას აწერილი აქვს თავის წიგნში „Als Arbeiter in Amerika“. როგორც თვითონ ამბობს, მას, ვითარცა ახლად შესულს, ხელობის არმცოდნეს და გამოუცდელ მუშას, კვირაში ეძლეოდა 20 მანეთი ანუ თვეში 80 მანეთი. გამოცდილი და პროფესიონალურ ორგანიზაციებში მყოფი მუშები თვეში ქირად 160 მანეთზე მეტს იღებნო, ამბობს იგი. ეს ისეთი ქირაა, რომელიც ჩვენში არა თუ მუშას, არამედ ბევრ უნივერსიტეტებში კურს-დასრულებულებსაც არ მოესიზმრებათ. კლასიური ბრძოლა და მუშის ქირის სიდიდე სრულიად არ აბრკოლებს მრე-

წველობის განვითარებას. პირიქით, მუშის დიდი ქირა ძველი მოტივია ტენიკის გაუმჯობესებისა და ხელის შემწყობია წარმოების განაყოფიერებისა. ასე რომ შეცდომაა, თუ ვინმეს ჰგონია, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარების მომხრეობა მოითხოვს ლოდიკურად მუშა ხალხისთვის ყმობის ქადაგებას და ამათგან საკუთარ ეკონომიურ ინტერესების უარყოფის მოთხოვნას.

ამიტომ მწერალი, რომელსაც სერიოზულად სწადიან საგნის გარკვევა, მარტო ვიწრო პარტიულ პროპაგანდისათვის გამოსადეგ წასისინებას კი არ უნდა დაკმაყოფილდეს, როგორც ამას ბ-ნი ა. წულუკიძე სჩადის მუშების მიმართ: აი, შეჰხედეთ, რა ყოფილა „ეროვნული საგანი“! დღეში სამ შაურად უნდა იმუშაოთ, რომ ქართველი ბურჟუაზია გაზარდოთ და გააძლიეროთ. ყმობასა და სილატაკეს გიქადაგებენ ბურჟუათა ჯიბის გასაღებად. პირიქით, სერიოზულმა მწერალმა საკითხი უნდა გაარკვიოს ყოველ მხრით და არ უნდა ჩასთვალოს თავისი მიზანი შესრულებულად, თუ მან თავის მოწინააღმდეგეს ესა თუ ის კერძო ყალბი მსჯელობა უჩვენა. უხადია, „ცნ. ფურცლის“ თანამშრომელი შემცდარია, როცა ამბობს, რომ მუშა ხალხმა თავის ეკონომიურ მდგომარეობის გაუმჯობესობაზე ხელი უნდა აიღოს და ამ შემთხვევაში „კერძო ინტერესი საერთო ინტერესს“ დაუმორჩილოსო. მაგრამ რა გამოდის აქედან? რასაკვირველია, არა ის, რომ ვითომ ვაჭრობა-მრეწველობის გაზრდა-განვითარება არ შეადგენდეს ქართველ ერის აღორძინების პირობას და, მაშასადამე, ჩვენს საეროვნო საგანს.

თითქოს ეს ბ-ნი ა. წულუკიძეც იცის. „კლასთა ბრძოლა და ნაციონალური აღორძინება—სწერს იგი—ერთმანეთს სრულიად არ უარყოფენ; წინააღმდეგ, ორივეს ერთი წყარო აქვს—ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარება—და ერთი მეორის განვითარების პირობას წარმოადგენს. ამას მოწმობს მთელი ევროპის ისტორია: ყველა ერები ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინებამ განავითარა; საქართველოს გა-

ფანტული და დაქუცმაცებული ნაწილები ეკონომიურად ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინებამ ერთმანეთს დაუკავშირა და ეს პროცესი დღითი-დღე მატულობს, რათა ბოლოს მთელი ერი ერთ უღელში ჩააბას სამუდამოდ და ევროპის გზაზე აზია არონიოს“.

თუ ეს ასეა, მაშ მართალი ყოფილა ბ-ნ წულუკიძის მოწინააღმდეგე, როცა ამბობდა, რომ ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება ჩვენში აუცილებელი პირობაა ქართველ ერის ნაციონალურ წარმატებისაო.

ჩვენ აქ ვახსენებთ „ცნ. ფურცლის“ თანაშრომელს არა იმიტომ, რომ პირადად მისი დაცვა გვინდოდეს, არამედ მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ ბ-ნ წულუკიძეს მასთან აქვს კამათი გამართული და მისი მსჯელობა „ცნ. ფურცელში“ მოთავსებულ წერილების შინაარსთან არის შეკავშირებული. თორემ ისე არც „ცნ. ფურცლი“-სა და არც სხვა ვინმეს დახმარება არ არის საჭირო იმ აზრის დასამტკიცებლად, რომ ერის კულტურული განვითარება არ შეიძლება, თუ მასში არ არის შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება ფეხ-ადგილი და ვაჭრობა-მრეწველობა აღორძინებული. ვაჭრობა-მრეწველობის აღორძინება ნიშნავს ბურჟუაზიულ წეს-წყობილების გამეფებას, რომელიც, ძველ ფეოდალურ წყობილებასთან შედარებით, დიდს პროგრესს და წინმსვლელობას მოასწავებს. მთელი თანამედროვე კულტურა ევროპის სახელმწიფოებისა ამ ახალ წესწყობილების ღვიძლი შვილია. განსაკუთრებით ჩვენში, სადაც საშუალო საუკუნეების ფეოდალურ ცხოვრების ნაშთები სავსებით არ დანგრეულა და ჯერ კიდევ ცოცხალია, სადაც ბატონ-ყმობა, შეიძლება ვთქვათ, ჯერაც არ მოსპობილა და მოქალაქობრივ ცხოვრების პირობები არ შექმნილა, პირობებები, რომლებიც როგორც ვაჭარ-მრეწველისთვის, ისე მუშისთვისაც, როგორც ბურჟუასთვის, ისე პროლეტარისთვისაც სასურველი და სასარგებლოა, — ასეთ გარემოებაში, ვამბობთ ჩვენ, სასაცილოა კაცს მარტო კლასთა ბრძოლა ეკეროს პირზე და არ ჰხედავდეს, რომ თვით ნიადაგი ამ კლასიურ

ბრძოლისათვის ჯერ კიდევ უფროს წილად შესაქმნელი და გასავითარებელია.

ჩვენი ხალხი ისეთ ისტორიულ გარემოებაში ცხოვრობდა, რომ მან ვერ შეჰქმნა კლასი მოქალაქეთა. ცხოვრების პირობებმა სხვა ტომის ხალხს შეუწყო ხელი ვაჭრობა-მრეწველობის სარბიელზე უფრო ადრინად წინწასულიყო, თავისი ეკონომიური ძალა თან და თან გაედიდებია და ამ სახით სოციალურ გავლენისა და ბატონობის მპყრობელი გამხდარიყო. ეს არის ღაპყრობა არა ერთი რომელიმე კლასისა, არამედ მთელი ერისა. უფროს წილად ქალაქურ და, მაშასადამე, სამრეწველო ცხოვრებაში გაბმული ქართველი არის ან პროლეტარი, დღიური მუშა, არ მეკურტნე, ლაქია, მოახლე, მზარეული, წვრილი ხელოსანი, მეწვრილმანე და სხვა ამგვარი. ხოლო ისეთები კი, რომლებიც მსხვილ წარმოებას მეთაურობენ, ფაბრიკებსა და ქარხნებს პატრონობენ, ეკონომიურ ცხოვრებას წინამძღოლობენ, სახალხო ეკონომიის ძალას ავითარებენ, ქართველებში თითებზე არიან ჩამოსათვლელნი. ქართველ მუშის ზედმეტი შრომა, ამისაგან შექმნილნი სიმდიდრე გადადის არა ქართველ კაპიტალისტის ხელში, არამედ უცხო ტომის ბურჟუას ჯიბეში; უცხო ტომის მრეწველთა კლასი ჩვენში თანდათან მდიდრდება და ძლიერდება, ხოლო ქართველს ღატაკ პროლეტარად ყოფნა დამახასიათებელ ბეჭედად ედება. ქართველის შრომა და ნაწარმოები ემატება უცხო ხალხს, რომელიც ამ შენაძენს ჰხარჯავს შვილების გამოზრდაზე და თავის ცხოვრების კულტურულად მოწყობაზე. ამის გამო იზრდება მასში გონებრივი ძალა და ხალხოსნური თვითცნობიერება, იღვიძებს მწერლობა, ვრცელდება სკოლა და სწავლა-ცოდნა, მწიგნობრობა, ჟურნალ-გაზეთობა, ერთის სიტყვით ერი ვითარდება კულტურულად, — მაღლდება გონებრივად და სულიერად, ემატება ეროვნული მადა, თავმოყვარეობა და თავმომწონეობა... დიდი ხანი არ არის მას შემდეგ, რაც ერთმა მათმა გაზეთმა მთელს ქართველობას ლაქიების სახელი გვიწოდა

და ჩვენი მოსამსახურებელ აყვანა თავის მხრით ღვაწლად დასახა და კიდევ წამოგვაცვედრა...

და ამ დროს ჩვენს ახალგაზღვებში მოიპოვებიან ისეთი, რომელნიც ამტკიცებენ და ჰქადაგებენ, რომ ჩვენთვის სულ ერთია, საქართველოში ვაქარ-მრეწველი ქართველი იქნება, თუ სხვა გარეშე, უცხო ტომისაო. ჩვენ გვიანტერესებს კლასიური ბრძოლა და მუშის ქირა და არა ის, თუ მრეწველი ვინ არის და რა ეროვნებისააო. მართალია, მუშისთვის სულ ერთია, ათ შაურ ქირას ვისგან მიიღებს იგი, — ქართველისგან აღებულ ითი ათი შაური სომხის გინდ რუსის ათ შაურზე მეტი არ იქნება, მაგრამ ნუ თუ ამ საფუძვლით მისთვის სულ ერთი უნდა იყოს, საქართველოში უცხონი იქნებიან ეკონომიურად გაბატონებულნი თუ ქართველი ბურჟუაზია? რომ ეს სულ ერთი არაა, ამას პრაქტიკულ ცხოვრებაშიაც ხშირად ჰგრძნობს ქართველი მუშა და ქართველი ინტელიგენცია, მიუხედავად იმისა, „კლასიურ ბრძოლის“ მაღიარებელია იგი, თუ არა. საკმარისია გავიხსენოთ მთელი გროვა ქართველ ასე თუ ისე ინტელიგენტებად მისაჩნვე ახალგაზღვებისა, რომლებსაც სავაქრო და სამრეწველო დაწესებულებათა კანტორების კარები ყველგან დაკეტილი ჰხედებათ და ცხოვრებაში ლუკმა პური ვერ მოუპოვებიათ. ევროპაში „პროლეტარ ინტელიგენციის“ არსებობა შედეგია ეკონომიურ ცხოვრების განვითარებისა; ჩვენში კი, ჯერ-ჯერობით მაინც, ასეთივე მოვლენა გამოწვეულია საზოგადოდ ვაქრობა-მრეწველობის განუვითარებლობით და განსაკუთრებით ქართველებში მრეწველ-კაპიტალისტთა სიმცირით. ბ-ნი ა. წულუკიძე გვამშვიდებს, „კლასთა ბრძოლა“ მოსპობს ერთ დროს როგორც კლასობრივ დანაწილებას, ისე ერთი ერის მეორე ერზე სოციალ-პოლიტიკურ ბატონობასო და ქართველი ერის მსწრაფლი აღორძინებაც მაშინ გაჩაღდებაო. მართლაც, რას დავდევთ აწმყოს, თუ საზოგადოებრივი შრომით შექმნილი სიმდიდრე მერმისში გასაზოგადოებრივდება და ჩვენვე დაგვიბრუნდება!.. კარგი იმედია, მხოლოდ საკითხი ესაა: თუ მანამდის პავლეს ტყავი შერჩება...

რა თქმა უნდა, ბ. ა. წულუკიძეს და მის თანამოაზრეებს ჩვენ ვერ მოვთხოვთ, — ქართველი კაპიტალისტები გაამრავლეთ და ქართველებში ვაჭრობა-მრეწველობა ააღორძინეთო. არც მე და არც „სინამდვილის“ ავტორს ეს არ შეგვიძლია და ამიტომ თითქოს მთელი ეს კამათი პრაქტიკულად უაზრო და უშედეგო ჰხდება. მაგრამ საქმე ისაა, რომ რაიმე პრინციპის მართო იდეურადაც ცნობასა და აღიარებას თავისი მნიშვნელობა აქვს, რომელიც არა იშვიათად კერძო შემთხვევებში პრაქტიკულადაც გამოიხატება... იდეური სოლიდარობა ისეთ საკითხში, რომელიც ხალხოსნობის აღორძინებასა და წარმატებას შეეხება, ჰმატებს ერს ზნეობრივ ენერჯიას და ძალას. ცნობა და შეგნება ასეთ საერთო პრინციპისა ლოლიკურად გამოიწვევს სოლიდარულ გონებრივ მუშაობას ბევრ ისეთ სფეროში, რომელსაც საზოგადო კულტურული ხასიათი აქვს და რომელიც ჩვენისთანა პატარა ერს, გარდა „კლასიურ ბრძოლისა“, ასე დიდად ესაქიროება.

სამწუხაროდ, ეს ორი სიტყვა — „კლასიური ბრძოლა“ — ბევრს ჩვენში დღეს ერთგვარ თილისმად აქვს მიჩნეული, რომელიც საკმარისია დაისწავლო, რომ ყველა ჩვენი შინაური საკითხები მოსხლეტით მოსჭრა და გაარკვიო. სრულებით საჭირო არაა თურმე ადგილობრივ გარემოებათა აწონ-დაწონვა და განსხვავებულ სოციალ-პოლიტიკურ მდგომარეობის გათვალისწინება. ბ-ნი წულუკიძე ასეთ „აჩქარებულ“ მსჯელობის მაგალითს წარმოგვიდგენს არა მარტო აქ აღნიშნულ საკითხში, არამედ სხვაშიაც, რომელსაც ასევე პრინციპიალური ხასიათი და კიდევ მეტი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. ეს საგანია ტერიტორიის დაცვა და საქართველოს მიწა-წყლის შერჩენა ქართველების ხელში.

დღეს ყოველ შეგნებულ ქართველის დამაფიქრებელ და საჭირობოროტო საგანს ეს საკითხი შეადგენს. ყველანი ვხედავთ, რომ ქართველ თავად-აზნაურობის მამულები დღითი-დღე უფრო და უფრო ვალიანდება. ხშირია მამულების გაყიდვა და მათი ფულიან უცხო ხალხის ხელში გადასვლა. ქართველებს

ტერიტორია გვექარგება და ხალხოსნობის ერთი მთავარი საფუძველი და ნიადაგი გვიმცირდება. „საქართველოს მამულეების უცხო ხალხის ფლობელობაში გადასვლა—ვწერდით ჩვენ ერთ წინანდელ წერილში—ისეთი დიდი და საყურადღებო საგანია, რომ ყველას უნდა გვაფიქრებდეს და სამოქმედოდ გვიწვევდეს. ამას აქვს მნიშვნელობა როგორც ეროვნული, ისე სოციალ-ეკონომიური. ქართველთა მამულები და მიწა-წყალი გადადის სხვების ხელში, მაშინ როდესაც ჩვენი გლეხობა, მიწის სიმცირის გამო, აუტანელ მდგომარეობაში იმყოფება. მას არ აქვს არც შექმნა, არც ცოდნა და გამოცდილება, რომ ის მამულები, რომლებსაც ბანკები თუ თავადაზნაურნი ჰყიდიან, შეისყიდოს და თავის საკუთარ საწარმოვო იარაღად გაიხადოს. გასაყიდი მამულები ჩვეულებრივ ფართო სივრცისა და დიდი ფასისაა; ერთ ან ორ გლეხს არ შეუძლია მათი შექმნა, ხოლო ბევრთან ერთად შეამხანაგება და ყიდვის სხვა-და-სხვა ფორმალურ მოთხოვნილებათა შესრულება ეძნელება და არ ეხერხება. აქ საჭიროა კერძო თაოსნობა და შეგნებულად მოქმედება, საჭიროა ენერგიული მუშაობა და კერძო პირთა შეერთებულის ძალით ამ დიდი საქმის მოწყობა და მოგვარება. ჩვენ აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნია, რომ ჩვენში დაარსდეს კერძო ამხანაგობა ან საზოგადოება, რომელსაც მიზნად ჰქონდეს მემამულეთა და ბანკებისაგან მიწების შექმნა, მათი დაყოფა-დანაწილება და შემდეგ გლეხებისათვის მიყიდვა“.

ამ საგანზე, ჩვენს გარდა, ბევრ სხვასაც უფიქრია და უწერია ჩვენს მწერლობაში. ამავე საგანზე უწერია და საზოგადოების ყურადღება მოუქცევია იმ მწერალსაც, რომელსაც ბ.ნიწულუკიძე ეკამათება. „დავეხმაროთო, სწერდა თურმე იგი,—გლეხკაცობას მიწის შექმნის საქმეში; რაც მან ვერ შეიძინოს, შევეურჩინოთ მიწა დანარჩენ ქართველობას. ამ განზრახვით საჭიროა ჩვენში სპეციალურ ბანკის დაარსებაო.“ თითქოს ეს ისეთი საგანია, რომ ამისთვის მეცადინეობა და საქმის სისრულეში მოყვანა ყველა ქართველისათვის სასურვე-

ლი და თანაგრძნობის ღირსი უნდა იყოს. მაგრამ ასე არ უცქერის ამ საკითხს ბ-ნი წულუკიძე. იგი, ვითარცა „სინამდვილის“ მომხრე ფილოსოფოსი, ამგვარ „პატრიოტულ“ განზრახვას „ოცნებად“ და უნიადაგო ჩხირკედელაობად სთვლის.

„აგრარული კითხვა, — სწერს იგი, — ჩვენ ფრიად რთულ და სირიოზულ კითხვად მიგვაჩნია და მისი გადაწყვეტა დაწვრილებით გამოკვლევას მოითხოვს. ამიტომ ამ ჟამად შეუძლებლად მიგვაჩნია (ოღონდაც!) სტატისტიკურად ჩვენი სოფლის ცხოვრების ვითარების გამორკვევა. ამისთვის საჭირო მასალაც არ მოგვეპოვება (აჰა!) და რომ იყოს კიდევ, ის ცალკე გამოკვლევის საგნად უნდა გახდეს. ჩვენთვის ამ ჟამად საკმაოა, მსჯელობის თეორიულ მხარეს ოდნავ შევხებით, რათა აგებული ოცნების კოშკი დაინგრეს და სინამდვილის მსხვერპლი გახდეს.“ ასე რიხით ლაპარაკობს ბ. წულუკიძე მაშინ, როცა მას არც „საჭირო მასალა მოეპოვება“ და არც „ჩვენი სოფლის ცხოვრების სტატისტიკურად გამოკვლევა შეუძლია“. რასაკვირველია, ფაქტებისა და სტატისტიკურ ცნობების შეკრება-აღწერა უფრო ძნელი საქმეა, ვიდრე „თეორია“-ში გადასკუბება, განსაკუთრებით, თუ „თეორია“ ისეთი ღირსებისაა, როგორც ამ შემთხვევაში ბ-ნი წულუკიძის ნაწერში გვხვდება. იგი სწერს სიტყვა-სიტყვით: „ყველას კარგად მოეხსენება, თუ როგორ აამოძრავა ეკონომიურმა სიფიწროვამ ჩვენებური გლეხები: სვანი, რაჭველი, კახელი, ქართლელი ურიცხვად მიერეკებიან ქალაქებისაკენ და ადგილს დაეძებენ. დიახ, შინ საცხოვრებელი არ ყოფნის და სხვაგან მიდის, ხოლო რაც აქვს სოფელში ისიც არ არის ყოველთვის უზრუნველყოფილი“. ეს ისეთი „თეორიაა“, რომელიც ბავშვმაც კი იცის.

ჩვენც „მოგვეხსენება“, რომ ხალხი მრავლდება, მამული არ ჰყოფნის, ქალაქებში სამუშაოდ მიდის და აქ, მრეწველობის განუვითარებლობის გამო, ხშირად ადგილსა და ლუკმა პურს ვერ შოულობს. ამავე დროს ქართველთა მამულები იყიდება და

უცხოთა ხელში გადადის. ქართველი ელემენტი იქელება სოფლა-
დაც და ჰკარგავს უცხო ხალხის სასარგებლოდ ნიადაგს. და, აი,
მწერლობა ყურადღებას აქცევს ამ გარემოებას და საზოგადოე-
ბას ურჩევს: ვიღონოთ რაიმე, როგორც ეს სხვა ქვეყნებში უქმ-
ნიათ, დავაარსოთ რაიმე საკრედიტო დაწესებულება, რომელ-
საც მიზნად ჰქონდეს, ქართველ გლეხებს დაეხმაროს და მამული
შეაძენინოსო. მწერლობას სხვა არა შეუძლია რა, გარდა სა-
ქიროების აღნიშვნისა და რჩევის მოცემისა. ჩემის აზრით, ეს
რჩევა სასარგებლოა და მისი აღსრულებისათვის ზრუნვა გამო-
სადეგია; სხვა ქვეყნების მაგალითები გვიჩვენებს, რომ ამგვარ
დაწესებულებათ იქ დიდი სარგებლობა მოუტანიათ.

ბ-ნი წულუკიძე უარჰყოფს ამ სარგებლობას და ამბობს,
რომ რუსეთში საგლეხო ბანკმა, რომელსაც მიზნად აქვს მა-
მულების შეძენაში გლეხებისათვის კრედიტით დახმარების გა-
წევა, რუსის გლეხოზას მხოლოდ ზარალი მოუტანაო. ძნე-
ლია ისეთ კაცთან კამათი, რომელსაც შრომა არ მიუღია წეს-
დება მაინც გაეცნო იმ დაწესებულებისა, რომელსაც უარ-
ჰყოფს და ვნების მომტანად აღიარებს. მისი სიტყვით, სესხის
გამტანთაგან საგლეხო ბანკისთვის მისაცემი პროცენტი შეა-
დგენს თურმე „ $8\frac{1}{2}$ -ს მოკლე ვადით ($24\frac{1}{2}$ წლ.) და $7\frac{1}{2}$ -ს
გრძელი ვადით ($34\frac{1}{2}$ წლ.)“. ეს ციფრები თავიდან ბოლომ-
დის მოკორებულია. საგლეხო ბანკი $24\frac{1}{2}$ და $34\frac{1}{2}$ წლის
ვადით სესხს არ იძლევა. მისი ვადებია: 13, 17, $26\frac{1}{2}$, $38\frac{1}{2}$
და $51\frac{3}{4}$ წელიწადი. სესხის სარგებლად ბანკი იღებს წელი-
წადში $4\frac{1}{2}$ 0/0-ს და ბანკის ხარჯების დასაფარავად 10 0/0-ს.
გარდა ამისა იგი ახდევინებს მოვალეს, რასაკვირველია, სესხად
მიცემულ თანხას წლიურ პროცენტობით. 17 წლით აღებულ
სესხში მოვალე იხდის სულ წლიურად $9\frac{1}{2}$ 0/0-ს, ხოლო გრ-
ძელ ვადიან სესხში ($51\frac{3}{4}$ წლ.) 6 0/0-ს (და არა $7\frac{1}{2}$ 0/0-ს).

„რა გააკეთა ამ ბანკმა რუსეთში?“ კითხულობს -ნი
წულუკიძე და ასეთ პასუხს იძლევა: „მამულების ყიდვა ამ
ბანკის შემწეობით სრულიად საზარალოა. ეს ბანკი ისეთივე
კომერციული დაწესებულებაა, როგორც ყველა სხვა ბანკები,

მას საკუთარი ინტერესები აქვს, რომელიც აიძულებს თავისი ქონება უკლებლად დაიცვას და ის მაინც არ დაჰკარგოს, რაც გაუცია. ამიტომ საპირობა მსესხებელი ქონებრივად საიმედო იყოს... ამიტომ (სესხის ამოღები) ყოველთვის შეძლებული გლახი რჩება“. ჯერ ერთი, ტყუილია, ვითომ საგლახო ბანკს რუსის გლახობისთვის სარგებლობა არაფერი მოეტანოს. 1901 წლამდის ამ ბანკის შემწეობით გლახებმა იყიდეს 5,101797 დესეტ. მიწა, ღირებული 311,648263 მან. ამ ფულიდან ბანკისგან მიიღეს სესხად 245,102820 მან. ხოლო დანარჩენი 66,545443 მან. თავისი ძალ-ღონით გაისტუმრეს. აღნიშნული სესხი მიიღო 755188 გლახის ოჯახმა რომელნიც შესდგებოდნენ 2,346870 სულისაგან. ტყუილია აგრეთვე, ვითომ საგლახო ბანკიდან „სესხის ამღები ყოველთვის შეძლებული გლახი“ იყოს. სესხის ამღებ გლახთაგან:

1897	წელს	13 ⁰ / ₀	იყო უმაჟულო და	56 ⁰ / ₀	მხოლოდ ნადელია	პატრონი
1898	„	14 ⁰ / ₀	„	61 ⁰ / ₀	„	„
1899	„	13 ⁰ / ₀	„	67 ⁰ / ₀	„	„
1900	„	12 ⁰ / ₀	„	62 ⁰ / ₀	„	„

თქვენ ჰხედავთ, რომ ბანკით მოსარგებლენი „ყოველთვის შეძლებული გლახები“ არ ყოფილან. ბანკის საშუალებით მიწის შემძენ გლახებს ჰქონდათ კომლზე საშუალო რიცხვით:

1897	წ.	3,9	დღს.	სესხს აღებადის და	11,3	დღს.	სესხს აღების შემდეგ
1898	„	6,0	„	„	13,1	„	„
1899	„	5,7	„	„	11,5	„	„
1900	„	6,1	„	„	13,1	„	„

ამ სახით ამ გლახთა მიწათ-ფლობელობა გადიდა 1897 წ.—189⁰/₀-ით, 1818 წ.—118⁰/₀-ით, 1999 წ.—101⁰/₀-ით და 1900 წ.—101⁰/₀-ით.

ბ-ნ წულუკიძეს წაუკითხავს ერთი წერილი **К. Ч.—Въ-**ისა, დაბეჭდული 14 წლის წინად „Съв. Вѣстникъ“-ში, და ასეთ „მომზადებას“ იგი საკმარისად სთვლის, საგლახო ბანკის 20 წლის მოქმედება გაარკვიოს და მისგან მოტა-

ნილი ზარალი ან.უსხოს. მაგრამ რუსულ სტატიის ავტორი არსად არ ამბობს, რომ ვითომ საგლეხო ბანკის კლიენტები „ყოველთვის შეძლებული გლეხები“ იყვნენ. მის წერილში ნათქვამია (№ 8, გვ. 7), რომ 1885—1888 წლებში ბანკიდან სესხის გამტან გლეხებში $47\% - 28\%$ იყო უმამულო ან მცირე-მამულიანი, $29\% - 35,82\%$ საშუალო ქონების გლეხობას შეადგენდა, ხოლო დანარჩენი $23,7\% - 36,1\%$ უფრო მსხვილ გლეხობის კატეგორიას ეკუთვნოდაო. და ეს კი იმას არ ნიშნავს, რომ ვითომ ბანკი „ყოველთვის შეძლებულ“ გლეხებს აძლევდეს სესხს და მცირე-მამულიანებს კი არ ეხმარებოდეს.

ჩ. ყ.—ბნ-ი უსაყვედურებს საგლეხო ბანკს, რომ იგი გლეხებს იმდენ სესხს არ აძლევს, რამდენიც საჭიროა მიწის პატრონისთვის სრულად ფასის გასასწორებლად. მას მოჰყავს ცნობები, რომელებიც აქტივებს, რომ აღებულ სესხზე გლეხებს უხდებათ ფულის დამატება მიწის გამყიდველთა გასასტუმრებლად. მისი სიტყვით, ეს დასამატი შეადგენდა 1884 წელს სესხის $13,56\%$ -ს, 1885 წ. — $16,93\%$ -ს, 1886 წ. — $18,26\%$ -ს, 1887 წ. — $18,58\%$ -ს და 1888 წ. — $21,68\%$ -ს. ამ „დასამატის“ მოხერხება კი მხოლოდ იმ გლეხებს შეუძლიათ, რომელნიც უფრო შეძლებულნი არიანო, ამ ნაირად ბანკი შეძლებულთა დამხმარე გამოდისო. „მთავრობა რომ იკისრებდეს ხარჯს,—ამბობს იგი,—რომელიც საჭირო იქნება ზარალის დასაფარავად, და ამით შეძლებას მისცემდეს ბანკს ოპერაციებში ნაკლები „სიფრთხილე“ და მეტი გაბედულობა გამოიჩინოს, იმ შემთხვევაში ბანკის მოქმედება უფრო დაუხლოვდებოდა იმ დანიშნულებას, რომელიც უდევს მას საფუძვლად“. ერთის სიტყვით, წერილის ავტორი თხოულობს, რომ ბანკმა გაადიდოს გასაცემ სესხის ნორმა, ამით მოსპოს დიდ „დასამატის“ საჭიროება და ამგვარად ღარიბ გლეხებს გაუადვილოს მამულების შეძენა.

მას შემდეგ 14 წელიწადი გავიდა. ბანკის ძველი „წესდება“ შეიცვალა, ბანკმა „გაბედული“ ოპერაციები დაიწყო და გლეხთა მიწათ-ფლობელობა შესამჩნევად გაადიდა. მაგრამ ამ

ოპერაციების გადიდება, რომელიც ნიშნავს საყიდლოდ მიწის მოთხოვნილების გადიდებას, რამოდენიმედ ხელი შეუწყო მიწის ფასების ზრდას და მოხერხებული ნიადაგი მისცა სპეკულაციას. ამიტომ ამ უკანასკნელ ხანებში ზოგიერთი რუსის მწერლები წინანდელის სულ წინააღმდეგ საყვედურს ეუბნებიან ბანკს. ისინი ამბობენ, ბანკმა ოპერაციები ნამეტნავად გააფართოვა, სესხს ხელგაშლილად იძლევა და სპეკულაციას ფრთებს ასხამსო. ასეთი ხასიათისაა, მაგალ., ვაროპანოვის წერილი, რომელიც ბ. თოფურიძემ შარშან უკრიტიკოდ გადმოსწერა „კვალში“. ამ აზრსვე იმეორებს ბ-ნი წულუკიძეც: „გლეხები ბანკის შემწეობით მიწებს გადიდებულ ფასებში ყიდულობენ. ამის მიზეზი ის არის, რომ მიწის მოთხოვნილება ბანკის წყალობით მატულობს, სოფლის სხვა წოდებათა წევრნი და ჩარჩები თავისი მეტოქეობით ასწევნენ მიწის ფასს და ამნაირად მიწის მყიდველი უფრო მეტს იხდის ბანკის წყალობით, ვიდრე უბანკოდ გადაიხდიდა.“

ვინც კოტათი მაინც ჩახედულია ეკონომიურ საკითხებში, ეცოდინება, რომ საგლეხო ბანკი არ არის ერთად ერთი და არც მთავარი მიზეზი მიწის ფასების აწევისა. ჩვენში საგლეხო ბანკი არ არსებობს, მაგრამ მიწის ფასის ზრდა საკვირველის სისწრაფით სწარმოებს. ასეა სხვაგანაც. 1860 წლიდან 1883 წლამდის მიწის ფასმა იმატა ჩერნიგოვის გუბერნიაში 151% -ით, ხარკოვისაში — 171% -ით, პოლტავისაში — 203% -ით (იხ. სემიონოვის „Россия“ ტ. VII, გვ. 139). ეს ის დრო იყო, როცა საგლეხო ბანკს ვერავითარი გავლენა ვერ ექნებოდა, რადგან არ არსებობდა. მიწის ფასების ზრდას, ერთი კი არა, მრავალი მიზეზები აქვს. მიწის უასი დიდდება, როცა, მაგალითად, მიწა ნაყოფიერდება, წარმოების ტექნიკა უმჯობესდება, მოსავალი იზრდება, ბაზრის პირობები მწარმოებლისთვის ხელსაყრელი ჰხდება. რუსეთის ოფიციალური სტატისტიკა გვიმტკიცებს, რომ უკანასკნელ 15 წელიწადში მიწის მოსავალს რუსეთში თვალსაჩინო ზრდა და მატება ემჩნევა. საშუალო მოსავალი იყო დესეტინაზე (ჩეთვერთი):

თავად-აზნაურთა მიწებზე:

გლეხების მიწებზე:

	კვაი	შვრია	პური	ქერი	კვაი	შვრია	პური	ქერი
1886—1890 წ წ.	5,25	7,75	4,75	6,00	4,50	6,75	4,25	5,50
1891—1895 „	5,75	8,75	5,25	6,50	5,00	7,25	4,75	5,75
1896—1900 „	6,75	9,00	5,50	7,00	5,75	7,75	4,75	6,00

(იხ. Сводъ статист. свѣд. по сельск. хоз. Россіи). შეიძლება, მოსავლის ასეთ ზრდას თავისი გავლენა ჰქონდეს მიწის ფასებზე. გარდა ამისა უეჭველი გავლენა აქვს ხალხის გამრავლებას, მრეწველობის შედარებით ნელ განვითარებას, ფულის სიიაფს და ბევრ კიდევ სხვას. ყველა ამ გარემოებებში საგლეხო ბანკი ერთი მიზეზთაგანია, რომელიც ხელს უწყობს მიწის ფასების აწევას. მაგრამ ეს ფაქტი საკმარისი არაა, რომ ბანკის სასარგებლო მნიშვნელობა ვინმემ უარჰყოს და მისი მოქმედების შედეგად მარტო ზარალი და ვნება გამოაცხადოს. როგორც ვთქვით, მოთხოვნილებას ზრდის და მიწის ფასს ადიდებს ხალხის გამრავლება, მაგრამ რას იტყოდით იმ კაცზე, რომელიც ამის გამო გლეხებს მალტუსის თეორიის ქადაგებას დაუწყებდა?

რასაკვირველია, რუსეთის საგლეხო ბანკის ორგანიზაციაში არა ერთი და ორი ნაკლი მოიპოვება. სასოფლო მეურნეობის კომიტეტებმა შარშან საჯაროდ აღიარეს ეს ნაკლულეფანებანი და მოითხოვეს მათი მოსპობა და გლეხების სასარგებლოდ ხსენებულ დაწესებულებების გაუმჯობესება. (იხ. უმაღლესად დამტკიცებულ საბჭოს მიერ წელს გამოცემული „Землевладѣніе“ სოსნოვსკისა). და ბ-ნი წულუკიძე მართალი იქნებოდა, რომ მარტო ამ ნაკლებზე გვითითებდეს. მაგრამ, როგორც იცით, ნაკლის აღწესება სულ სხვაა და საგნის პრინციპიალურად უარისყოფა—კიდევ სხვა.

ყოველ შემთხვევაში, ნაკლულეფანია საგლეხო ბანკი თუ უნაკლულო, ჩვენ მაინც მას არავინ გვაძლევს და, მაშასადამე, ჩვენს გლეხობას „ზარალის“ საფრთხე არ მოეღის. „მოამბის“ თებერვლის ნომერში ჩვენ გავაცანით მკითხველებს ფინანსთა მინისტრის ცირკულიარი, რომლიდანაც ჩანს, რომ მთავრობას

რუს გლეხთა დასახლების საქმის მოსაწყობად უნდა ჩვენში სა-
 გლეხო ბანკის განყოფილების დაარსება. სანამ ეს მოხდებო-
 დეს, სახელმწიფო საადგილ-მამულო ბანკი ვალდებულია, სა-
 ქართველოს ის მამულები, რომელნიც მას საჯარო ვაჭრობით
 დარჩენია ან შემდეგში დარჩება საკუთრებად, გადმოსახლებულ
 რუსის გლეხებს მიჰყიდოს და არა ჩვენს გლეხობას. და ასეთ
 დროში, ამ გვარ ფაქტების ხანაში ბ-ნი წულუკიძე გულდა-
 მშვიდებულად მოკვახსენებს: „სურვილი ვერ წინააღუდგება
 ეკონომიურ განვითარებასო“, და დარწმუნებულია, რომ ამით
 ქართველ ხალხს ჭკუას ასწავლის და თვითცნობიერების გზა-
 ზე აყენებს...

ამ სახით, ბ-მა წულუკიძემ უარყო ვაჭრობა-მრეწველო-
 ბისა და ეკონომიურ აღორძინების საეროვნო ინტერესი და
 მნიშვნელობა, უარყო ტერიტორიის დაცვის საკითხი, რომელიც, მისი სიტყვით, მიკარებისათნავე „სანამდვილის მსხვე-
 რპლი“ ჰხდება. ჩვენ ვნახეთ,—რა საბუთებით და რა ავლა-დი-
 დებით. მარამ ყველა ეს არაფერია შედარებით იმ „მოდღვრება-
 სთან“, რომელსაც შეიცავს ჩვენი ავტორის წიგნი ენის საე-
 როვნო მნიშვნელობის შესახებ. და ჩვენ ამ წიგნის წერა უფ-
 რო იმიტომ დავიწყეთ, რომ განსაკუთრებით ამ „მოდღვრება-
 ზე“ მიგვექცია ჩვენი მკითხველის ყურადღება.

ჩვენ, უბრალო მომაკვდავებს, დედა-ენა და დედა-ენაზე
 აღორძინებული მეცნიერება, მწერლობა, ხელოვნება და სხვ.
 ისეთი საგანი გვგონია, რომელსაც ქართველ ერის ყველა კლას-
 სებსა და წოდებათ ძვირფასად უნდა მიაჩნდეთ, რადგან უამი-
 სოდ შეუძლებელია ქართველი ხალხის საზოგადოებრივი და
 კულტურული განვითარება. ბ-ნი წულუკიძე ამ შემთხვე-
 ვაშიაც სხვა აზრისაა. „იმის თქმა, რომ ენა, ლიტერატურა ყვე-
 ლასთვის ერთნაირად ძვირფასი და საპატრონოა, არაფერს არ
 არკვევსო,—გვასწავლის იგი. ეს მხოლოდ შაბლონური აზრის
 განმეორებაა, რომელსაც საზოგადოებრივი თვითცნობიერები-
 სათვის არავითარი სარგებლობა არა აქვსო“.

გაცივანათ თვით ბ-ნ წულუკიძის „თქმა“, რომელიც რასაკვირველია, „შაბლონური“ არაა და „საზოგადოებრივი თვითცნობიერებისათვისაც“ ნამდვილი „სარგებლობის“ წარმომადგენელია. „ქართველ ბურჟუაზიისათვის—განაგრძობს ის—ქართული ენა აუჩილებელ საჭიროებას არ წარმოადგენს: მართლმსაჯულებას იგი სხვა ენაზე დაეძებს, მეცნიერებას სხვაგან ეწაფება, უბრალო სავაჭრო რეკლამებსაც კი სხვა ენაზე სწერს. მისი ოჯახიდან ქართული ენა სრულიად განდევნილია, ვით „არა დიდკაცური“ ენა. მის ბავშვებს ევროპიელი „გუჟერნანტკები“ თავს ევლებიან; მხოლოდ საქველ-მოქმედო მიზნით თუ იწერენ რომელიმე ქართულ გაზეთს,—ისიც ხშირად გაუხსნელი დევს სამწერლო მაგიდაზე... ერთის სიტყვით, ქართული მათთვის ფუფუნებას შეადგენს... ქართველ ბურჟუაზიის ქართული ენა საარსებო კითხვას არ წარმოადგენს: ყიდულობს უცხოელისაგან, ჰყიდის უცხოეთში; შინაური ბაზარიც არა თხოულობს მისგან ქართულის ცოდნას ზედმიწევნით. შვილი ქართული ენის ცოდნით მოხელე ვერ გახდება; თავისუფალი პროფესიები: ვექალობა, ექიმობა და სხვ. უცხო ენის ცოდნას უფრო მოითხოვენ და რამდენად უფრო მეტს უცხო ენაზე მეცადინეობს, იმდენად უკეთესი სპეციალისტი ჰხდება. მეცნიერი, შთამომავლობით ქართველი, მეცნიერულ ნაწარმოებს უცხო ენაზე სწერს, და თუ ვინმე პატრიოტულის მოსაზრების გამო ქართულ ენაზე მეცნიერული შრომა დასწერა, წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების თაროებზე წლიდან-წლამდე ხელუხლებლად იჩინება.

„თუ ევროპაში ბურჟუაზია იყო ერის სულიერი სიმდიდრის განმავითარებელი, ჩვენში საზოგადოების მეორე კლასი იქნება,—ეს კლასია მატერიალურად ხელმოკლე და გონებრივად ახლად აღორძინებული მშრომელი ხალხი. მძიმე ტვირთი აწევს მას კისერზე, მხოლოდ მისი დასავლეთელი თანამოქმედების ისტორია, წარსული ცხოვრების მაგალითები, თანამედროვე პირობების აუტანელი სიმძიმე საუკეთესო განმავითარებელი სკოლაა მისთვის და ის ამ შეძენილ ცოდნას მთელი

ერის საკეთილდღეოდ გამოიყენებს. ის უნდა გახდეს ცხოვრების წინსვლის მებაირახტრე და მან უნდა გააკეთოს დიადი „საერო - საქმე! ბევრს ეს სიტყვები; ვიცი, ღიმილს მოჰგვრის; ბევრისთვის გაუგებარია ხალხის ასეთი სიძლიერე, რადგან მათი „არისტოკრატიული სინაზე“ ვერ შერიგებია მუშის ტლანქ შეხედულებას, ვერ გაუგია, რომ მის ღარიბ ტანისამოსში გახვეულია ძლიერი ძალა და ამიტომ მათთვის ოცნების სამეფო დაგვილოცნია, რადგან მდიდრულად მორთულ სალონებში ღარიბზე ფიქრს აბა რა გემო ექნება! ჩვენ კი ისევ სინამდვილეს მივანდობთ ჩვენს მომავალს და ამ „ხალხზე“ ავაგებთ ჩვენს „იმედს“. ჩვენი „ხალხი“ ქართულ ენაზე ღებულობს პირველდაწყებით საზრდოს გონებისას, ამ ენაზე უზიარებს თანამოდმეებს თავის ჭირ-ვარამს, მისს ოჯახში ქართული ენაა განეფებული, ის აწყდება თეატრის კარებს ქართული წარმოდგენების დროს, სულგანაბული ყურს უგდებს ქართველ „ლექტორს“ და ამიტომ „სახალხო მოღვაწეობაც“ თავიდანვე ხალხის საქმედ ჰხდება ჩვენში“.

ეს გახლავთ ბ-ნ წულუკიძის „არა შაბლონური“ აზრი. მთელს ამ მრავალსიტყვაობაში ორი მთავარი და ასე თუ ისე გასაგები აზრია გამოთქმული. პირველი ისა, რომ ქართველ ბურჟუაზიაში (და „ბრწყინვალე“ წოდებაში, დავუმატებთ ჩვენ) უცხო ენის ხმარება და ქართულის აბუჩად აგდება ხშირი მოვლენაა, და მეორე—რომ დაბიო ხალხი მტკიცედ დგას დედა-ენაზე, რადგან ერთად ერთი ქართული ენა შეადგენს მისთვის საზოგადოებაში ჰსიხიურ ურთიერთობის გამოხატვის სახსარს და ამიტომ ქართული გაზეთი და წიგნი უფრო ვრცელდება და მკითხველს პოულობს ამ დაბიო ხალხში, ვიდრე ბურჟუაზიასა ან „ბრწყინვალე წოდებაში“. მართალია, ბ-ნი წულუკიძე ისე ლაპარაკობს ქართველ ბურჟუაზიაზე, თითქოს ინგლისში ან გერმანიაში იყოს. მთელ საქართველოში არ მოიძებნება ათიოდე ისეთი ბურჟუა, რომელთაც ოჯახებში „გუვერნატკები“ ჰყავდეთ დაქირავებული. მართალია, ჩვენი „გარეშე პირობები“ ისეთ მიზეზად მიაჩნია მას, რომელნიც იწვე-

ვენ და ვითომ აუცილებლადაც უნდა იწვევდნენ ქართველ ბურჟუაზიის მიერ ქართულ ენის მოძულებას. ავიწყდება ან ვერ ამჩნევს, რომ ჩვენისთანა „პირობებში“ მცხოვრებ ხალხთა ბურჟუაზია და ჟურჟუაზიული ინტელიგენცია (მაგალ., სომხების, პოლონელების) სრულებითაც არ ივიწყებს თავის დედა ენას; ეს ჰხდება იმის წყალობით, რომ მათ შეგნებული აქვთ ეროვნული იდეა და ნაკლებ სწამთ წულუკიძისებური „თეორია“. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჩვენი ავტორის აქ აღნიშნული ორი აზრი, (um grauo salis, სინამდვილეს ჰხატავს და ამიტომ ვასაგები და მისაღებია.

მხოლოდ ძნელი გასაგებია ის, თუ „საზოგადოების მეორე კლასმა, —მატერიალურად ხელმოკლე მშრომელმა ხალხმა“ როგორ უნდა შეასრულოს ჩვენში ის როლი, რომელსაც სხვაგან ბურჟუაზია ასრულებს, როგორ უნდა შეიქნეს იგი „ერის სულიერი სიმდიდრის განმავითარებელი“, ესე იგი როგორ უნდა ააღორძინოს ამ „გონებრივად ახლად აღორძინებულმა მშრომელმა ხალხმა“ ქართული ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება, ეროვნული კულტურა? ვთქვათ, იგი „აწყდება თეატრის კარებს ქართული წარმოდგენების დროს, სულგანაბული ყურს უგდებს ქართველ („-იან) ლექტორს“, მაგრამ ეს, გვგონია ჩვენ, ნიშნავს იმას, რომ იგი ჰგემობს იდეას, აზრს, ხოლო კი არ ჰქმნის ამას მწერლობაში; იგი ამ შემთხვევაში, ასე ვთქვათ, მომხმარებელია და არა მწარმოებელი. ვთქვათ, „დასავლეთელ თანამოძმეების ისტორია, წარსული ცხოვრების მაგალითები, თანამედროვე პირობების აუტანელი სიმძიმე საუკეთესო განმავითარებელი სკოლაა მისთვის“, მაგრამ ნუ თუ ამ „სკოლაში“ შეძენილი ცოდნა“ საკმარისია, რომ მთელი ერის პრესსა, ლიტერატურა, მეცნიერება დააკმაყოფილოს? ნუ თუ „დასავლეთელ თანამოძმეების ისტორიის“ გაცნობა, ისიც ქართველ „ლექტორის“ შემწეობით, ისეთი თილისმაა, რომ მთელ ჩვენ ხალხს გააძღობს და ლიტერატურის მქონებელ ერის სახელსაც მოგვიხვეჭს? საკვირველია. „დასავლეთელ თანამოძმეებს“, რომელნიც თავის „ისტორიას“ თვითონვე ჰქმნიან, თავის სამ-

შობლოში ასეთი ყოვლად-შემძლებლობა არ ემჩნევათ. ევროპის ერების „სულიერ სიმდიდრეს“ რომ „ბურჟუაზიული კულტურა“ მოჰაკლოთ, იცით, მკითხველო, რა დარჩება? მხოლოდ ათიოდე წიგნი მეცნიერულის ღირსებისა ის მეცნიერული წიგნებიც, რომლებიც „თანამოძვეების“ ბიბლიოთეკას ეკუთვნის, ბურჟუაზიის წრიდან გამოსულ კაცებისაგან არის დაწერილი. ჩვენში კი „დასავლეთელთა“ ისტორიაც სასწაულებს ახდენს და ღარიბ ქართულ მწერლობას მარდად ამდიდრებს. სასწაულს ისეთ მოვლენას ეძახიან, რომელსაც ადამიანი ბუნების კანონის საშუალებით ვერ ახსნის. ჩვენც, რასაკვირველია, არ შეგვიძლია ასეთი სასწაულის გაგება და წარმოდგენა; ბნ წულუკიძის აზრით, შეიძლება იმიტომ, რომ ჩვენი „არისტოკრატიული სინაზე ვერ შერიგებია მუშის ტლანქ შეხედულებას, ვერ გაუგია, რომ მის ღარიბ ტანისამოსში გახვეულია ძლიერი ძალა“, რომელიც მეცნიერთა თავებს გამოიბამს და ქართულ ლიტერატურას ააღორძინებს.

ჩვენ, „სასწაულების“ დაუხმარებლად, ასე „დაბიურად“ გვესმის ეს საგანი. ლიტერატურის გასავითარებლად, მკითხველს გარდა, საჭიროა მწერალი. მწერლისთვის — განსაკუთრებით ქართველ მწერლისთვის — სწავლა და ცოდნა მაინცა და მაინც სავალდებულო არაა, მაგრამ საჭირო კია. ხოლო სწავლა თავისით არ ვარდება ზეციდან: მის შესაძენად საჭიროა თავისუფალი დრო, ხანგრძლივი მუშაობა და ფულის დახარჯვა. არც ერთი ეს არ აქვს პროლეტარს, მაშასადამე, კაპიტალისტურ წეს-წყობილებაში იგი ვერც მწერლობას ჩაუდგება მეთაურად და ვერც მეცნიერებას გაავითარებს. ასე ყოფილა ეს სხვაგან და ასეა ჩვენშიაც.

ბნ წულუკიძეს, რომელსაც ყოველგვარ მოვლენის ასახსნელად „კლასთა ბრძოლა“ აქვს მზა-მზარეულად, ჰგონია, რომ ბურჟუაზიულ საზოგადებაში აღიარებული სამეცნიერო ქეშმარიტებანი, მორალური პრინციპები, ლიტერატურა, ფილოსოფია, ხელოვნება პროლეტართა კლასს არ გამოადგება და ამავს იგი ვერ შეითვისებს, რადგან მათში იხატება ბურჟუა-

ზიის კლასობრივი ინტერესებია. ენაც კი მხოლოდ კლასობრივ ბრძოლის იარაღად მიაჩნია ჩვენს ავტორს. „თქმა არ უნდა, —სწერს იგი,—ყველა სათვის სასურველია ამ იარაღის გამახვილება, განვითარება, მხოლოდ ეს განვითარება ხდება არა „საერთო მოქმედების ნიადაგად“, არამედ ამ „ნიადაგის“ აღმოსაფხვრელად, მოსასპობად. სანამ თანამედროვე ცხოვრების პირობები არსებობენ, მისი ძირითადი უკუღმართობა ფესვიანად არ ამოთხრილა, მანამ ენაც არ არის „საერთო მოქმედების ნიადაგი“.

ამგვარად, ყველგან და ყველაფერში ბრძოლაა და კლასობრივი ინტერესი. ბ-ნი ს. ხუნდაძე ქართულ გრამატიკას აღგენს, რომ ბურჟუაზიას „ბრძოლის იარაღი გაუმახვილოს“. ბ-ნი ი. გოგებაშვილის „დედა-ენაც“ ასეთივე დანიშნულებით იბადება. „ვეფხისტყაოსნის“ პოეზია გადაფუჩეჩებული კლასობრივი ინტერესებია, „ბედი ქართლისა“, „თორნიკე ერისთავი“, „კაცია აღამიანი“, „ელგუჯა“, საერთოდ მთელი ლიტერატურა გაბატონებულ კლასის ხელ-საყრელ აზრ-შეხედულებათა გამომხატველია. ქეშმარიტება ორნაირია: ბურჟუაზიული და მუშური. ყიფიანის „არითმეტიკაში“ ორჯერ ორი ოთხადა ნაანგარიშევი, მაგრამ საპროლეტარო მათემატიკა ამას ვერ შეიწყნარებს, ვინაიდან ეს აქსიომაა ბურჟუაზიული, კლასობრივ ინტერესზე აგებული, რომელიც „მშრომელის გათვითცნობიერების“ საქმეს ყალბ გზაზე დააყენებს...

ეს ბ-ნი წულუკიძის ისეთ ღრმა და ფართო „ფილოსოფიურ“ შეხედულებას მოწმობს, რომ ჩვენ მის წინააღმდეგ, თუ არ ამ კილოთი, სერიოზულად ველარაფერს ვიტყვი...

ფ. გოგინაშვილი.

უცხოეთის მიმოხილვა

1. კომბი. კლემანსოს წერილი.—2. ირლანდია; ინდოეთი.

ვალდეკს—რუსომ დაუფასებელი სამსახური გაუწია საფრანგეთის დემოკრატიას თავის ხერხიანისა და ენერგიულის ბრძოლით კლერიკალების წინააღმდეგ. მაგრამ თავის მემკვიდრეთ რომ კომბი არ ამოერჩია, მისგან დაწყებული საქმე დაუმთავრებელი დარჩებოდა. ვალდეკ-რუსოს სხვა ტალანტებთან კაცის ცნობის ნიჭიც ჰქონია: კომბი მანამდე თითქმის უცნობი პიროვნება იყო, როლი მისი საფრანგეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჩვეულებრივი, მეორე ხარისხოვანი იყო. დღეს კი ეს მეორე ხარისხოვანი პოლიტიკური მოღვაწე მთელ განათლებულ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობს. დღიდან პირველ მინისტრად გახდომისა კომბი დაურეტელის ენერგიით, შეურყვეველად მიდიოდა და მიდის დემოკრატიის იდეალის განხორციელებისაკენ—საფრანგეთი, კათოლიკე სახელმწიფო, წმინდა ეკლესიის უხუცეს ასულად წოდებული, უნდა გახდეს ნამდვილი დემოკრატიული რესპუბლიკა. საფრანგეთის რესპუბლიკის ეხლანდელი პირველი მინისტრი ჩვენ თვალ წინ გაიზარდა და გახდა შესანიშნავი პოლიტიკური და სახელმწიფო მოღვაწე.

საფრანგეთის დიდ რევოლიუციის შემდეგ რომის პაპსა და კათოლიკე ეკლესიას არ ჰყოლია საფრანგეთში ასეთი ძლიერი მოწინააღმდეგე.

კომბი სიღარბეში დაიბადა და გაიზარდა. პატარაობისას და ახალგაზრდობაშიაც ბევრი სიმწარე გამოუცლია. მა-

მა მისი სოფლის ღარიბი ღურგალი იყო და ბევრი შვილები ჰყავდა. ასეთ პირობებში, რასაკვირველია, იგი ვერ იფიქრებდა შვილებისათვის სწავლა მიეცა. კომბის ბიძა მღვდელი იყო და ამ ბიძამ გამოსთხოვა ძმას უფროსი შვილი სასულიერო სემინარიაში მისაცემად, რომ შემდეგ ესეც მღვდელი გამხდარიყო. ამ გვარად კლერიკალისმისა და კათოლიკე ეკლესიის მომავალი მტერი იეზუიტების აღზრდილია. კომბმა გაათავა სემინარია, მიიღო ჯერ ბაკალავრის ხარისხი, შემდეგ დოქტორის დიპლომი: სადოქტორო დისერტაციის საგანი თომა აკვინელის თხუზულებანი იყო, იმ თომა აკვინელისა, რომლის ყოველი სიტყვა სახარების სიტყვაზე მაღლა მიაჩნია რომის ეკლესიის ღვთის-მეტყველებს.

როგორც ვთქვით, კომბი მეტად ღარიბი იყო; მამაც მოუკვდა და დიდი ოჯახი მას დააწვა თავზე. სასულიერო კარიერა რომ არ მიეტოვებია (ბიძა ხომ ამ კარიერისათვის ამზადებდა), უზრუნველ ყოფილი იქნებოდა მატერიალურად და თავის და-ძმებსაც ადვილად შეინახავდა. მიუხედავად ამისა კომბმა არ ისურვა სასულიერო პირად გახდომა და მიზეზი ამისა მისი პატიოსნება და კეთილ-სინიდი-სიერება იყო: პატიოსანი და კეთილ-სინიდი-სიერი კაცი მხოლოდ მაშინ იკისრებს რაიმე მოვალეობას, როცა თვითონ სწამს და სჯერა ამ მოვალეობისა. ახალგაზრდა კომბი ხედავდა, რომ მისი რწმენა წინააღმდეგი იყო სასულიერო წოდების დედა-აზრისა, და ისევ სიღარიბე და გაჭირვება არჩია ორპირობასა და მოტყუილებას. თავისა და თავისიანების სარჩენად კომბმა მასწავლებლობას მოჰკადა ხელი და დილიდან საღამომდე ბავშვებს ასწავლიდა; ღამე კი თავდადებული მუშაობდა, რომ საექიმო ეგზამენისათვის მომზადებულიყო. რკინის ხასიათი და ნების ძალა იყო საჭირო, რომ ასეთ პირობებში კომბს თავის სურვილი განეხორციელებია. საექიმო დიპლომის მიღების შემდეგ კომბი დასახლდა ერთ პატარა ქალაქში და პრაქტიკა დაიწყო.

დიდი ექიმის სახელი არ მოუხვეჭია მომავალ პირველ მინისტრს, ავთამყოფები ბევრ ფულს არ აძლევდნენ, მაგრამ

სამაგიეროთ დიდი პატივისცემა დაიმსახურა თანამოქალაქე-
 ბისა. ჯერ მერად (ქალაქის თავად) აირჩიეს, შემდეგ პროვინ-
 ციალურ საბჭოს წევრად და ბოლოს სენატორადაც. და დღეს
 უბრალო და ლატაკ ღურგლის შვილი დიდებულ საფრანგეთის
 რესპუბლიკის პირველი მინისტრია და, როგორც ვსთქვით,
 მთელ განათლებულ კაცობრიობის ყურადღებას იპყრობს.

თუ დემოკრატები და თავისუფალი მოაზრენი თანაგრ-
 ძნობით და პატივის ცემით შესცქერიან რესპუბლიკის პირველ
 მინისტრს, სამაგიეროთ ძველი წესის მოტრფიალენი და მთელ
 ქვეყნის მორწმუნე კათოლიკენი წყევა-კრულვით იხსენე-
 ბენ კომბის სახელს. რა ინტრიგები არ გაჰმართეს, რომელ
 ცილის წამებას არ მიჰმართეს, რომ კომბის სახელი ტალახში
 გაესვარათ. პირველ მინისტრის მტრების დასახასიათებლად
 საკმარისია შემდეგი ფაქტი: ბრეტანში (საფრანგეთის ჩრდი-
 ლოეთ-დასავლეთ ნაწილი; აქ ჯერ კიდევ აქვს გავლენა კა-
 თოლიკე სამღვდლოებას) გაუვრცელებიათ დიდის ხელოვნე-
 ბით დახატული სურათი; სურათზე წარმოდგენილია მოხუ-
 ცებული ქალი და მისი პატარა შვილისშვილები. ბავშვები
 კრძალვითა და შიშით უგდებენ ყურს თავიანთ დიდ დედის
 ლაპარაკს—ამ ჟამად ქვეყანაზე გამოჩნდა ანტეჰრისტე,
 ამბობს მოხუცი ქალი, და სახელად ქვიან კომბიო; ამ ანტე-
 ჰრისტემ განდევნა სარწმუნოება და დაღუპა საფრანგეთის
 რესპუბლიკაო. კომბმა თურმე კარგად იცის, ვინ არის ამ
 სურათის გამვრცელებელი, მაგრამ აზრადაც არ მოსვლია
 პასუხის გებაში მიეცა იგი. სისულელესა და ბოროტებას ხალ-
 ხის განათლება სპობს და არა სასამართლოო,—სწერს ამ ამბის
 გადმოცემი,—და ეს კარგად ესმის პირველ მინისტრსო.

თავისუფლების და თავისუფალ აზრის შეურთებელი
 მტრები ნიანგის ცრემლებს ღვრიან—რესპუბლიკელები მტა-
 რვალეები გახდნენ, გვდევნიან, სარწმუნოების აღსარების ნე-
 ბას არ გვაძლევენო. ასეთ შინაარსის წერილი გამოუქვეყნებია,
 სხვათა შორის, გრაფ დე-მენს. გრაფს პასუხი გასცა ჟორჟ კლე-
 მანსომ.

„გრაფი დე-მენი და მისი მეგობრები დიდი ბატონები ბრძანდებიან და ამიტომაც ვერ შერიგებიან იმ გარემოებას, რომ უბრალო მომაკვდავთ, რომელთაც არ სწამთ კათოლიკე ეკლესია, აღარ სურთ ფული იხადონ იმ სასულიერო წოდების შესანახად, რომელიც სარწმუნოების სახელით ძველადგანვე მჩაგვრელებს უდგა მხარში ჩაგრულების წინააღმდეგ. სინიღისის თავისუფლება ნებას აძლევს ყველას ქისა მაგრად თავმოკრული ჰქონდეს და ფული არ გაიღოს იმ სასულიერო პირისათვის, რომლის რწმენა მისას ეწინააღმდეგება; და ეს სინიღისის თავისუფლებაა, რომ აუტანელ მტარვალობად მიაჩნია გრაფ დე-მენს... გრაფი დე-მენი თავლებს ხუჭავს, რომ არ დაინახოს კოცონი, რომელზედაც იგი სიამოვნებით სხვებს გაგზავნიდა, და ჩივილს მოჰყვება, როცა თვალხილულები მეგობრულად უმტკიცებენ, რომ კოცონი მის ეკლესიის შექმნილია და რომ ის, რასაც ჩვენ ვაგრცელებთ, თავისუფლებაა. დიდ რევოლიუციის შექმნილი თავისუფლება მტარვალობაა რომის ეკლესიისათვის, რომლის ერთი მთავარი წარმომადგენელთაგანი გრაფი დე-მენია“.

შემდეგ კლემანსო ამტკიცებს, რომ ის ხალხი, რომელიც პრივილეგიებით სცხოვრობდნენ და ბატონობას იყვნენ მიჩვეული, იშვიათად გაიგებს, თუ რა არის თავისუფლება... ამიტომაც არის, რომ ხშირად სრულიად გულწრფელად იცავენ ხოლმე მტარვალობას თავისუფლების სახელით. თავისუფლება ყოველთვის უარყოფილი და დევნილი ყოფილა ამათგან იმ სულელურ იმედით, რომ პიროვნებასთან აზრიც დაიღუპებოდა. სხვაზე გაბატონება—აი დე-მენისებურ პირების თავისუფლება და რა საკვირველია, თუ დე-მენს თავისუფლების დარღვევად მიაჩნია, როცა მას სხვის თავისუფლების მოსპობის ნებას არ აძლევენ. „რა არის ნამდვილი თავისუფლება, ამ ბატონებმა არ იციან; ვიცით ჩვენ, ვისიც წინაპრებმა სისხლი დაღვარეს თავისუფლებისათვის. ვინ იყო მტერი მწერლობის თავისუფლებისა? ეკლესიის წარმომადგენელი, რადგან ეკლესიის ბატონობა შეუძლებელია იქ, სა-

დაც ლაპარაკის და წერის თავისუფლებაა. ვინ შემოიღო პრესის თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა, და ეხლა ჩვენ მტრებს შეძლება აქვთ თავისუფლად გვლანძღონ და ცილი გვწამონ. ვინ იყო შეკრების თავისუფლების წინააღმდეგი? ეკლესიის წარმომადგენლნი, რადგან ამათი მთავრობა ვერ შერიგებია იმ აზრს, რომ მოქალაქეთ უფლება აქვთ შეიკრიბონ, მოილაპარაკონ და საერთო მოქმედებისათვის შეთანხმდნენ. ვინ შემოიღო შეკრების თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა, და დღეს რესპუბლიკის მტრებს შეუძლიანთ თავი ზოიყარონ და ითათბირონ, თუ როგორ დაამხონ რესპუბლიკა. ვინ იყო წინააღმდეგი ასოციაციის თავისუფლებისა? ეკლესიის წარმომადგენლნი, რომელთაც კორპორაციის პრივილეგია, უპირატესობანი მიაჩნდათ ასოციაციის თავისუფლებად, იმ კორპორაციისა, რომელიც სპობს ადამიანის თავისუფლებასა და პიროვნებას. ვინ შემოიღო ასოციაციის თავისუფლება? ჩვენ, რესპუბლიკელებმა და მერე ისე, რომ პიროვნების უფლებანი ხელშეუხებელი დარჩნენ. ყველა ეს თავისუფლებანი შემოვიღეთ ჩვენ, რესპუბლიკელებმა; თქვენ კი ყოველთვის წინააღმდეგი იყავით და იცავდით მხოლოდ თქვენ პრივილეგიებს. ჩვენ მტკიცედ ვიცავთ თავისუფლებას და მიუხედავთ თქვენის წინააღმდეგობისა, სინათლეს შევიტანთ ხალხის გონებაში, თქვენ გონებაშიც, თუ იგი გაქვავებული არ არის საბოლოოთ. თქვენ დღეს გვწყევლით, მაგრამ ხვალ თქვენი შვილები ლოცვას დაგვიწყებენ. თქვენ მხოლოდ ისეთი საზოგადოება გესმოდათ, სადაც ბატონები და ყმები არიან, და, სამწუხაროდ, ეგრეც იყო. მხოლოდ თავისუფლებას შეუძლია ნამდვილ ადამიანის შექმნა სულის ყველა ძალთა მუდმივ განვითარების გზით“.

გრაფი დე-მენი მეთვრამეტე საუკუნის ცნობილ ენციკლოპედისტის ჰელვეციუსის ჩამომავალი ყოფილა. კლემანსოს მოჰყავს ეს ფაქტი და ამბობს: „გრაფი დე-მენი ძალიან შორს არის თავის წინაპრისაგან, რომელსაც დიდი წილი უდევს რევოლიუციის მომზადებაში. მაგრამ როგორც ჰელ-

ვეციუსი, ისე გრაფი დე-მენიცი ვერ ითავდებებს თავის ჩამომავლობისათვის; ამათთვის ვანთავისუფლებთ ჩვენ საფრანგეთს.“

დიდათ საინტერესო და საგულისხმიეროა საფრანგეთის შინაგანი პოლიტიკური ცხოვრება. მაგრამ ნაკლებ საინტერესო არც ინგლისის პოლიტიკური ცხოვრებაა. პირიქით, უფრო საგულისხმიეროც არის ჩვენთვის, რადგან სახელმწიფოსა და ეკლესიის შეტაკებას ჩვენთვის უფრო თეორეტიული ხასიათი აქვს და ის კი, რაც ინგლისში ხდება, პრაქტიკულ ინტერესსაც არ არის მოკლებული...

თითქმის მთელი მეცხრამეტე საუკუნე ირლანდია ტანჯული და წამებული იყო ინგლისის მთავრობისაგან: პოლიცია, ჯაშუშები, უსინდისო მოსამართლე, მაგარი ციხე და სახრჩობელა — აი რას იმეტებდნენ ინგლისის კონსერვატორები და ლიბერალები ირლანდიისათვის, როცა ეს უკანასკნელი ამოძრავდებოდა თავის აუტანელ მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. მაგრამ ყველაფერს საზღვარი აქვს და ინგლისის ძალმომრეობათ, მტარვალურ პოლიტიკასაც ბოლო მოეღო: ირლანდიელების თავდადებულმა და განუწყვეტელმა ბრძოლამ ინგლისის მთავრობის წინააღმდეგ, ამ მთავრობის პოლიტიკის სრულმა უნაყოფობამ გონს მოიყვანა ჯერ ინგლისის ლიბერალები და ბოლოს კონსერვატორებიც.

ორი მიზეზი იყო წყარო ირლანდიის უბედურ მდგომარეობისა — აგრარული დამოკიდებულებანი და თვითმმართველობის მოსპობა. ირლანდიაში გაბატონებული იყვნენ დიდი მემამულენი, ლენდ-ლორდები; ირლანდიელი გლეხი მხოლოდ მოიჯარადრე იყო, მემამულის მიწაზე მომუშავე და მემამულის ნება-სურვილისაგან დამოკიდებული. ამიტომაც სიღატაკე და შიმშილობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო ირლანდიაში. ამ ეკონომიურ უბედურებას აორკეცებდა პოლიტიკური მდგომარეობაც — ირლანდიის პატრონ-მმართველი ინგლისის პარლამენტი. მართალია, ინგლისის პარლამენტში ასამდე ირლანდიელი დეპუტატია; ეს დეპუტატები თავგამოდებით იცავდნენ და იცა-

ვენ ირლანდიის ინტერესებს, მაგრამ დიდი უმრავლესობა ინ-
 ვლისელებია და საქმეც თავის სურვილზე და ნებაზე მიჰყავთ.
 ამიტომაც ირლანდიის ყოველი კეთილისმყოფელი იმის ცდაში
 იყო და არის, რომ ხალხს საკუთარი პარლამენტი შესძინოს:
 ირლანდიის ხალხი ერთია და მისი მმართველი ადგილობრივი,
 საკუთარი პარლამენტი უნდა იყოს, თვითონ ერის წარმომად-
 გენლებისაგან შემდგარი.

1902 წელს ინგლისის პარლამენტმა მიიღო უნდგე-
 მის დიდმნიშვნელოვანი აგრარული კანონ-პროექტი; სახელ-
 მწიფო აძლევს მეტად იაფ-ფასიან სესხს ირლანდიის გლეხ-
 კაცობას ლენდ-ლორდების მამულების შესასყიდათ; ეხლა
 ყოველ ირლანდიელს შეუძლია გამოართვას ფული ხაზინას
 და საჭირო მამული შეიძინოს წინადაც გადაჭრილ ფასით.
 სარგებელი, რომელიც უნდა აძლიოს გლეხება ხაზინას, ნა-
 კლებია, იმ იჯარაზე, რომელსაც იგი ნემამულებს აძლევდა.
 „ლენდ-ლორდებში ჯერ კიდევ არსებობს ილანდიაში, მა-
 გრამ იგი იმ ბრალდებულსა ჰგავს, რომელსაც სიკვდილით
 დასჯა გადაუწყვიტეს და ამ სასჯელის მოლოდინშია“, —
 სიტყვა რედმონდმა ამ რეფორმის შემდეგ.

ღარჩა პოლიტიკური რეფორმა და ესეც მალე განხორ-
 ციელდება. ამ რვა წლის წინად სოლსბერის სამინისტრომ
 შემოიღო ირლანდიაში ვრცელი საერობო და საქალაქო
 თვით-მმართველობა. ამით დაკმაყოფილდებიან ირლანდიელები
 და ჰომრულს, საკუთარ პარლამენტს აღარ მოითხოვენო,
 ჰფიქრობდნენ კონსერვატორები. მაგრამ კარგად ვერ იანგა-
 რიშეს — ირლანდია დღესაც მოწადინებულია თვითონვე
 იყოს თავისი ბატონ-მმართველი; ინგლისის პარლამენტი სამარ-
 თლიანად, ხალხს ნამდვილ საჭიროების მიხედვით ვერ შეს-
 ძღებს განაგოს ირლანდია. ბევრს ეგონა, რომ აგრარულ რე-
 ფორმის განხორციელების შემდეგ მაინც მისწყდებოდა ჰომ-
 რულზე ლაპარაკი, მაგრამ დღეს თვით მმართველობის სასარ-
 გებლოდ ლაპარაკი ისეთ წრებშიაც დაიწყეს, სადაც წინად
 მხოლოდ მისი გამობა და გაჰკიცხვა ისმოდა.

ამ ბოლოს დროს ირლანდიაში შესდგა ეგრედ წოდებული „ირლანდიის რეფორმის ასოციაცია“. ასოციაციის მეთაური არიან — ლორდი დიონრევენი, ლორდი ლოუტსი, სერ ალ-ჯერნონ კუტ და სხვები, სულ ნამდვილი ლენდ-ლორდები, კონსერვატორების პოლიტიკის მიმდევარი ტრადიციით.

ირლანდიის ლენდ-ლორდები ზოგი ინგლისელია ჩამოშვებით, ზოგიც ირლანდიელი. ამ უკანასკნელებს თავისი უპირატესობრივი მდგომარეობა შეეძინა აქვთ მიახი, რომ ინგლისელების შემოსევის დროს ხალხს უღალატეს და მტრის ბანაკში გადავიდნენ. როგორც ვიცით, შემოსეული მტერი მოქმედებს როგორც იარაღით, ისე მოყიდვითაც, რომ განხეთქილება ჩამოაგდოს ხალხის სხვა და სხვა წრეებში. გავიდა დრო და ჟამი და ირლანდიელ მებატონეთა ერთ ნაწილში იღვიძებდნენ გრძნობა მოვალეობისა ხალხის წინაშე. ამათგან უფრო გაპედულები პირდაპირ და აშკარად მიეზრნენ ირლანდიელ ნაციონალისტებს (რემონდი, მაგალითად, დიდი მემამულეა); ზოგი კი პოლიტიკაში კონსერვატორების მხარეზე იდგნენ და მოვალეობას ხალხის წინაშე იმით იხდიდნენ, რომ ეროვნულ ხელოვნებას და სამშობლო ენის აღორძინებას მფარველობას უწყევდნენ. (ჩვენში ხომ ასეთებიც სანთლით საძებნი არიან!) ამ წრეს ეკუთვნიან ზემოთ დასახელებული პირებიც. ცხოვრების მკაცრმა სინამდვილემ ესენიც გამოაფხიზლა და დაანახვა, რომ პლატონიური სიყვარული ეროვნულ საქმისადმი ფუჭი და უნაყოფოა, რომ საჭიროა აუცილებლად ვრცელი ეკონომიური და პოლიტიკური რეფორმა — წინააღმდეგ შემთხვევაში, ეროვნული საქმე მოკლებული იქნება რეალურ ნიადაგს.

ინიციატივა აგრარულ რეფორმის საქმის პრაქტიკულად დაწყებისა ამ ლენდ-ლორდებს ეკუთვნის: კონფერენციის გამართვა ლენდ-ლორდებისა და ირლანდიელ ნაციონალისტებისა ამათი გამართული იყო და ამ კონფერენციას მოჰყვა უინდგემის ცნობილი კანონ-პროექტი.

დღეს პოლიტიკურ რეფორმასაც მოჰკიდეს ხელი ლენდ-ლორდებმა. მართალია, ამათი პროექტი პოლიტიკურ რეფორ-

მისა ვერ დააკმაყოფილებს სავსებით ირლანდიელ მამულის-შვილებს, მაგრამ ამ პროექტის განხორციელება ისეთი დიდი ნაბიჯი იქნება ირლანდიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, რომელზედაც არა თუ დაპყრობილი, ზოგი დამპყრობელი ხალხიც კი ვერ ოცნებობს...

ირლანდიას ესაქიროებაო,—ამბობენ ხსენებული ლენდლორდები,—ვრცელი თვითმმართველობა ყველა ადგილობრივ საქმეების მოსაგლეჯლად, რაც, მათის აზრით, სრულიად არ ეწინააღმდეგება ირლანდიისა და დიდი ბრიტანიის საპარლამენტო კავშირს. ირლანდიას უნდა ჰქონდეს სრული კანტროლი თავის ფინანსებისა; მხოლოდ მაშინ იქნება შესაძლებელი ეკონომია და ხალხის კეთილდღეობის აღდგენა. „ჩვენ დარწმუნებული ვართ აგრეთვე, რომ დადგა დრო მიცვთ ირლანდიას უფლება თავისთვის თვითონვე გამოსცეს კანონები“-ო.

პროექტის ავტორების აზრით, ირლანდიაში უნდა დაარსდეს საფინანსო საბჭო: „დღეს ირლანდიის საქიროებათა დასაკმაყოფილებლად ყოველ წელს იხარჯება სამოც მილიონამდე; ამ ფულის განაწილება რომ მკოდნე კაცებს მიენდოს, ირლანდია ბევრს მოიგებს“-ო. ინგლისის პარლამენტი სრულიად უნდა განათავისუფლდეს ირლანდიის საფინანსო საქმეებისგან და იგი უნდა მიენდოს ირლანდიის საფინანსო საბჭოს. საბჭოს თავმჯდომარედ მეფის მოადგილე იქნება, მის ამხანაგად —ირლანდიის საქმეთა მინისტრი; წევრი 24 იქნება, თორმეტი ინგლისის პარლამენტისაგან დანიშნული და თორმეტიც არჩეული. პროექტის ამ პუნქტში კიდევ სჩანს ის უნდობლობა ლენდლორდებისა ხალხისადმი, რომელიც იმ თავითვე დასჩემებია კონსერვატორების წრეებს: თუ კი ადგილობრივი მკოდნე პირებია საქირო საქმის საკეთილოდ გაძლირისათვის, რატომ ხალხმა არ აირჩიოს ყველა ეს პირები? მაგრამ ამ ნაკლითაც რომ განხორციელდეს ეს პროექტი, დიდი საქმე იქნება, მით უმეტეს, რომ ერთხელ შექმნილ დაწესებულების გაუმჯობესება უფრო ადვილი საქმეა, ვიდრე ერთბაშად შემოღება უნაკლულოსი.

გარდა საფინანსო საბჭოსა უნდა დაარსდეს საკანონმდებლო საბჭოც; ეს საბჭო განიხილავს ყველა იმ კანონ-პროექტებს, რომელიც კი ირლანდიის ადგილობრივ საქმეებს შეეხება. აქაც წევრები ზოგი დინიშნული იქნება და ზოგიც არჩეული. ხანგრძლივი და სასტიკი ბრძოლა გადაიხდა ირლანდიამ, ბევრი სისხლი დაღვარა, უამრავი მსხვერპლი შესწირა ეროვნულ საქმეს და აი აღწევს კიდევ მიზანს: თვით შეუირიგებელი მტრები ირლანდიის ეროვნულ საქმისა მოლობენ და დღეს მზად არიან თვითმმართველობა, ე. ი. თავისუფლება მიანიჭონ ერს.

ინგლისის სამფლობელოებ შორის გარდა ირლანდიისა მოკლებულია თვითმმართველობასა და თავისუფლებას ინდოეთიც. ქრთსა და იმავე მიზეზს ყველგან ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს: ინდოეთშიაც დიდი უკმაყოფილებაა, აქაც თხოულობენ რეფორმას, არსებულ წეს-წყობილების შეცვლას. მაგრამ ინდოეთი უზარ-მზარი ქვეყანაა, უამრავ ხალხით დასახლებულია; აქ საქმე უფრო რთული, ძნელია, მით უფრო, რომ თვითონ ხალხი ვერ არის მომზადებული, პოლიტიკურად გაწვრთნილი და განვითარებული. მაგრამ ეს გაწვრთნა და განვითარება დღითი დღე იზრდება და ეს ზრდა არ გამოპარვია გამოცდილებით კეჟუ განსწავლილ ინგლისელს.

ეხლახან ლონდონში გამოსულა სერ ჰენრი კოტონის წიგნი „ახალი ინდოეთი“. წიგნი ფრიად საინტერესოა და თავის დროზედაც გამოვიდაო, იწერება „რუსკია ვედომოსტი“-ს ლონდონელი კორესპონდენტი.

სერ ჰენრი კოტონი მიმართულებით კონსერვატორია; ინდოეთს კარგად იცნობს, რადგან ოცდაათი წელიწადი მსახურებდა იქ. ავტორი აღნიშნავს „ახალ ინდოეთის“ გაჩენას: ინდოეთმა გამოიღვიძა და საზოგადოების თვითშეგნების გზას დაადგა. როგორ უნდა მოიქცეს ინგლისი, გადაელობოს და შეაფერხოს ეს მოძრაობა, თუ ხელი შეუწყოს და დაეხმაროს? ავტორი კონსერვატორია და მოსალოდნელი იყო, რომ მთა-

გრობას სასტიკ ღონისძიებათა ხმარებას ურჩევდა, მაგრამ მდვილათ კი სულ სხვა სწერია თურმე კოტონის წიგნში.

დიდი ბრიტანია უნდა დაეხმაროს ინდოეთის აღორძინების საქმეს და ეხლანდელ სამმართველო წესის მაგიერ თანდათან შემოიღოს უფრო მაღალი ფორმა მმართველობისა—აღმოსავლეთის უზარმაზარ იმპერიის საქმეებს უნდა განაგებდნენ მისი საკუთარი წარმომადგენელნი.

სერ ჰენრი კოტონი კატეგორიულად ამტკიცებს, რომ ასეთი პოლიტიკა არის საუკეთესო საშუალება ინდოეთის შერჩენისა და სხვათაგან მის დაპყრობის შეუძლებლობისა. მტერს მხოლოდ მაშინ შეეძლება სამას მალიონიან ქვეყნის დაპყრობა, როცა თვითონ ინდოეთი მოისურვებს ინგლისის დაშორებას. თუ ინდოეთი თავისუფალი ქვეყანა იქნება, იგი არ მოისურვებს სხვა დამპყრობელს დაემორჩილოს.

ეხლა ინდოეთში როგორც საკანონმდებლო, ისე აღმასრულებელი უფლება მეფის მოადგილისა და მის საბჭოს ხელშია; საბჭო შესდგება ექვსის კაცისაგან, რომელთაც მთავრობა ნიშნავს ხუთის წლით. საკანონმდებლო მიზნისათვის საბჭოში იწვევს მეფის მოადგილე 16 წევრს; რვა უთუოდ არა მოხელენი უნდა იყვნენ; ამ რვაში სამი ან ოთხი ინდოელია. ინდოეთის რვა პროვინციიდან, ოთხს ცალკე საკანონმდებლო საბჭოები აქვს. ყველა ამ საბჭოებში და მთელ ადმინისტრაციაში თანამდებობანი სულ ინგლისლების ხელშია და დიდ ჯამაგირებსაც იღებენ. ინგლისლებმა ბევრი გზები გაიყვანეს ინდოეთში, სკოლებიც ბლომად გახსნეს, მაგრამ მთელი სისტემა მართვა-გამგეობისა ეგრედ წოდებული „განათლებული დესპოტიზმი“ იყო. ინგლისელი ყოველთვის ინდოელზე მაღლა აყენებს თავის თავს; არსებულ გამგეობის სისტემა თხოულობს, რომ ინდოელი დაბლიდან მაღლა უყურებდეს ინგლისელს.

მაგრამ ოცის წლის განმავლობაში ინდოეთში ისეთი დიდი ცვლილება მოხდა, რომ „განათლებული დესპოტიზმი“ აღარ არის ხელ-საყრელი პოლიტიკა ინგლისისათვის. ინდოელების საზოგადოებრივ თვით-შეკნების განვითარება გასაო-

ცარის სისწრაფით მიდის წინ. არსებული სისტემა მართვა-გამგეობისა დამყარებული იყო იმ გარემოებაზე, რომ ინდოეთის მცხოვრებნი, სარწმუნოების სხვადასხვაობის მიზეზით, განცალკევებულნი იყვნენ ერთმანერთისაგან. დღეს კი ვხედავთ, რომ მაჰმადიანები, ბუდისტები და ბრამანები შეერთებულის ძალით მუშაობენ საერთო სამშობლოს ასაღორძინებლად. ინდოეთის საზოგადოებრივი თვით-შეგნების გამომხატველია პროვინციალური კრებები, ეროვნული კონგრესები და პრესა. პროვინციალური კრებები მზადდებენ მასალას ეროვნულ კონგრესისათვის, რომელიც ყოველ წელს იმართება ხოლმე.

უკანასკნელ კონგრესზე ხუთი ათასი დელეგატი იყო. ეს არის მომავალ ადგილობრივ პარლამენტის ჩანასახი. ისინი, ვინც წინად დაშორებული იყვნენ სარწმუნოების მიზეზით და ერთ ოთახში ყოფნაკვი შეუძლებლად მიაჩნდათ, ეხლა ერთად იკრიბებიან და თანხმობითა და მშვიდობიანათ თათბირობენ ხალხის კეთილდღეობის ამალღების საშუალებებზე.

ინდოეთის პრესა პარლამენტთან სახელმწიფოების ოპოზიციის როლს ასრულებს. ინგლისის კონსერვატიული ჟურნალ-გაზეთები დიდ უკმაყოფილებას აცხადებდნენ ინდოეთის პრესის ხასიათისა და მიმართულების გამო; მაგრამ ამათაც კი შერცხვათ, როცა წინანდელმა მეფის მოადგილემ პასუხის გებაში მისცა ჟურნალის რედაქტორი ერთი პოემის დაბეჭდვის გამო: მეფის მოადგილემ პოემის შინაარსი ისე გაიგო, ვითომც ავტორი ინგლისელების წინააღმდეგ აჯანყებას ქადაგობდა. მივაქცევ ჩკითხველის ყურადღებას იმ გარემოებას, რომ მეფის მოადგილემ ჟურნალი კი არ დახურა (ამის უფლება მას არა აქვს), სასამართლოში იჩივლა—პრესა თავისუფალია ინდოეთში.

სერ ჰენრი კოტონი დიდათ აფასებს ადგილობრივ პრესის დამსახურებასა და ღვაწლს. „ამ ოცის წლის განმავლობაში ინდოეთის საბრალო პატარა ფურცლები გადაიქცნენ სერიოზულ და გავლენიან ორგანოებად, რომელნიც შესანიშნავის დამოუკიდებლობითა და ძალით მსჯელობენ მთავრობის მოქმედ-

ბის გამო“. მწერლობა თურმე დიდის სიფხიზლით ადევნებს თვალყურს აღმასრულებელ ორგანოების ბორცვ-მოქმედებას და აღუნიშვნელს არ დასტოვებენ. „ადგილობრივ პრესას მეტად დიდი გავლენა აქვს ხალხზე; იგი აღვიძებს მასში მოქალაქობრივ თვით-შეგნებას და მამულის შვილურ გრძობას... თუ ამ მოვლენაში რამე საშიშია, ეს თვით ინგლისის მთავრობის პოლიტიკაა. ინგლისელები თანაგრძობით უნდა შეხვდნენ ინდოეთის საზოგადოებრივ თვით-შეგნების გაღვიძებას და ხელი შეუწყონ უფრო მაღალ საამმართველო ფორმების შემოღებას“. მხოლოდ ამ გზით შეიძლება დამყარება ჰარმონიისა მკვიდრთა და ინგლისელებ შორის. ძველი სისტემა აღარ ვარგა: მან შეჰქმნა ღრმა უნდობლობა ხალხისა მთავრობისადმი და ეს უნდობლობა იზრდება თვითშეგნების ზრდასთან ერთად.

თავისუფალი ინდოეთი არ მოისურვებს ინგლისის მოშორებას და ინგლისის მტრის მხარეზე გადასვლას, — ამბობს სერ ჰენრი კოტონი; — დიდი ბრიტანიის ინტერესი მოითხოვს ინდოეთს თავისუფალი წესწყობილება მიენიქოსო.

როცა ინგლისის სახელმწიფო მოღვაწენი ასეთი შორს გამჟვრეტელობით და საზრიანობით უცქერიან რთულ პოლიტიკურ კითხვებს, დიდ ბრიტანიას შიში არ უნდა ჰქონდეს „ყვითელ საფრთხისა“. ყვითელი საფრთხე იმათთვის არის საშიში, ვინც უკმაყოფილების მეტს არას სთესს დაპყრობილ ხალხებ შორის, ვინც დევნითა და შევიწროვებით სულს უხუთავს დაპყრობილს...

მოკლე მინერალური კიბია

სამეცნიერო ნაწილი

შესავალი

ავოგადრო-ჟერის კანონის განმარტება კრიონიკის მიერ. ზოგიერთ მარტივ და რთულ მოლეკულათა ატომიურ შედგენილების გამოკვლევა. მოლეკულების და ატომების წონის გაგება. ქიმიურ მიმზიდველობის გამოანგარიშება. ქიმიურ თანაწონებების შედგენა. რამოდენიმე მაგალითი რთულ მოლეკულიან ნივთიერებებისა. მარტივ და რთულ მოლეკულათა სფერები და მათი ილიუსტრაცია სურათებით.

სანამ ვაზოგან ელემენტის წყალმბადის გაცნობას შეუდგებოდეთ, ჩვენ აუცილებელ საჭიროებად მიგვაჩნის უფრო ვრცლად შევეხოთ ავოგადრო-ჟერის კანონს, რომელიც აღიარებს, რომ ორს ერთნაირ ტანის ვაზებში ერთ და იგივე პირობებში მოლეკულებთა ერთნაირივე რიცხვი იმყოფება. საჭირო არის, რომ მკითხველი რაც შეიძლება კარგად ჩაუკვირდეს ამ კანონის დამამტკიცებელ საბუთებს, ცხადად დარწმუნდეს მის აუცილებლობაში, რადგან უამისოდ შეუძლებელია უზილავე ატომთა ურთიერთ შორის დამოკიდებულების გამოარკვევა, შესწავლა. ამ კანონის ქვეშარტებაში დარწმუნებულ მკითხველს მეტის მეტად გაუადვილდება მარტივ და რთულ ნივთიერებათა მოლეკულების დარღვევა-აშენების კანონების და საზოგადოდ ქიმიურ ენის, ქიმიურ ფორმულების და რეაქციების გაცნობა-შესწავლა.

ავოგადრო-ფერარის კანონის ქეშმარიტებას ძალიან ადვილად და გასაგებად განმარტებს გერმანელი მეცნიერი კრიონიგი Krniüg. ამ მეცნიერის აზრით ყოველივე გაზის მოლეკულები მუდმივ მოძრაობაში არიან; ისინი რაიმე დახურულ ჭურჭელში ერთ გვერდიდგან მეორე გვერდისკენ მიეშურებიან, მოხვდებიან ამ უკანასკნელს და ბურთივით უკუქცეულნი პირველსავე გვერდისაკენ მიექანებიან; შემდეგ ისევ მეორე გვერდისაკენ, აქედან კიდევ პირველისაკენ და ასე ამ რიგად განაგრძობენ მოძრაობას, სანამ ისინი დახურულ ჭურჭელში დამწყვედულნი არიან. რაღა თქმა უნდა, გაზის ჭურჭელიდგან გამოშვების შემდეგ მოლეკულები დაუბრკოლებრივ გარბიან ჰაერში და მის მოლეკულებთან ერთად მოძრაობენ ატმოსფეროში. რომ ჰაერს, გარდა ქარისებურ დიდ მოძრაობისა, სხვა უფრო პაწაწა მოძრაობებიც, უკეთ რომ ესთქვათ, პაწაწა ნაწილების მოძრაობაც ემჩნევა, ამაში ადვილად დავრწმუნდებით, თუ ჩვენ ბნელს ოთახში მზის სხივს შევუშვებთ და მას გვერდიდგან შევხედავთ. ასეთ სხივში უექველია ყველას შეუმჩნევია პაწაწა მტვრის ნაწილების მოძრაობა, რომელიც აშკარაა ჰაერის ნაწილების მოძრაობით არის გამოწვეული. მზის სხივში პაწაწა მტვრის ნაწილები და მათსადამე ჰაერის ნაწილებიც სწორის გზით მოძრაობენ ან ქვეიდგან—ზევითკენ, ზეიდგან ქვევითკენ, ან და მარჯვნიდგან მარცხნით, მარცხნიდგან მარჯვნით. ასეთ უბრალო დაკვირების შემდეგ ჩვენ ადვილად გავიგებთ კრიონიგის საბუთებსაც ზევით აღნიშნულ კანონის შესახებ.

ესთქვათ რაიმე კუბისებურ დახურულ ჭურჭელში მოთავსებული არის რომელიმე გაზი. როგორც ვიცით, კუბში სიგრძე, სიფართე და სიმაღლე ერთნაირი უნდა იყვის; ჩვენს კუბში ესთქვათ სამივე მიმართულება ე. ი. სიგრძე, სიფართე და სიმაღლე სათითაოდ უდრის რაიმე ზომას a-ს. გოჯა იქნება ეს ზომა, ადლი, სანტიმეტრი ან სხვა რამ, ეს ჩვენთვის სულ ერთია. ყველა მოლეკულების რიცხვი, რომლებიდანაც კი შესდგება კუბში მოთავსებული გაზი, ესთქვათ უდრის N-ს. კუბში მო-

თავსებული N მოლეკულები უნდა მოძრაობდნენ სამ მიმართულებით ე. ი. სამ ჯგუფად, თითოში $\frac{1}{3}$ N-ის — ერთი ჯგუფი კუბის ქვედა გვერდიდან ზედამდე და უკან, მეორე მარჯვენა გვერდიდან მარცხენამდე და უკან, ბოლოსაც მესამე წინა გვერდიდან უკანამდე და ისევ წინა გვერდამდე. თუ ეხლა ჩვენ ჩავუყვირდებით თითოეულ მოლეკულის მოძრაობას გვერდიდგან-გვერდამდე და უკან, როგორც მაგალითად რეზინის ბურთის მოძრაობას ოთახის ერთ კედლიდგან მეორემდე და უკან პირველსავე ადგილამდე, ადვილად მივხვდებით, რომ ასეთ ერთ დასრულებულ მოძრაობის დროს მოლეკულმა უნდა გაიაროს გზა 2 a, რადგან ჩვენი კუბის სიგრძე, სიფართო და სიმაღლე უდრის a-ს. ეხლა დაუშვათ, რომ კუბში დამწყვედელ გაზის თითოეულ მოლეკულის წონა უდრის = m და მის მოძრაობის სისწრაფე კი ე. ი. ის მანძილი, რომელიც შეუძლიან გაირბინოს ასეთ წონის მოლეკულს ერთ წუთში (რასაკვირველია, თუ წინ არავითარი დაბრკოლება არ დახვდება) ესთქვათ უდრის u. რაკი მოლეკულის წონა და სისწრაფეც ვიცით, ცხადია ადვილი წარმოსადგენი უნდა იყვეს მოლეკულის მოძრაობის ძალის რაოდენობაცა ერთ გვერდიდგან მეორე გვერდზედ მივარდნის დროს. მართლაც ავიღოთ ასეთი უბრალო ფიზიკური მაგალითი; ესთქვათ კაცს ჰსურს თავის ღონით ოთახში კარები შეანტვიროს და პირდაპირ მიწოლით ვერაფერს გახდა, მაშინ ცხადია ის მოშორდება კარს რამოდენიმე მანძილზედ, იქიდგან სწრაფად გამოიქცევა, გაქანებული დაეტაკება კარს და ამ რიგად მოწინააღმდეგე ძალას უფრო ადვილად დასძლევს.

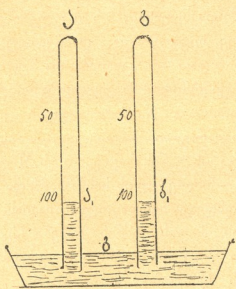
რამდენადაც უფრო სწრაფად მოძრაობს ერთი და იგივე წონის ნივთიერება, ცხადია იმდენად უფრო მეტია მისი მოძრაობის ძალა, ასე რომ ჩვენი მოლეკულის მოძრაობის ძალა ერთ გვერდიდგან მეორეზედ მივარდნის დროს უნდა უდრიდეს ამ მოლეკულის წონას გამრავლებულს მისსავე სისწრაფეზედ ე. ი. m. u-ს. როგორც ფიზიკიდგან ვიცით, კე-

დელზედ მიგდებული ბურთი უკვე ვარდება ისეთისაკენ
 ლით, რა ძალითაც მიგდებულ იქმნა კედელზედ; სწორედ
 ესავე უნდა ითქვას ჩვენს მოლეკულზედაც, რომელიც
 მოხვდა მეორე გვერდს ზევით აღნიშნულ ძალით $=m \cdot u$ და
 მაშასადამე უკუ იქცა ამავე ძალით და მოხვდა პირველ-
 სავე გვერდს; ასე რომ თითოეული მოლეკული $2 a$ მან-
 ძილის გავლის დროს იჩენს ძალას, რომელიც უნდა უდრი-
 დეს ორჯერ $m \cdot u-s=2 m \cdot u-s$.

თუ კი თითოეულ გვერდიდგან გვერდამდე მოძრაობის
 დროს ან ყოველ $2a$ მანძილის გავლის დროს მოლეკული
 იჩენს $2m \cdot u$ ძალას და ერთ წუთში კი ასეთ $2a$ მანძი-
 ლებს გაივლის იმდენჯერ, რამდენჯერაც ერთ წუთში გავ-
 ლილ მანძილში, u -ში იმყოფება პატარა მანძილი $2a$ ე. ი.
 $\left(\frac{u}{2a}\right)$ ჯერ, აშკარაა ყოველ ერთ წუთში მოლეკული იჩენს
 $\frac{u}{2a}$ ჯერ მეტ ძალას, ვიდრე $2 a$ მანძილის გავლის დროს
 ესე იგი $2 m u \cdot \frac{u}{2a} = \frac{m \cdot u^2}{a}$

$\frac{1}{3} N$ მოლეკულები კი კუბის ერთ სიპრტყიდგან მეორე
 სიპრტყისაკენ მოძრაობის დროს გამოიჩენენ რასაკვირველია
 $\frac{1}{3} N$ ჯერ მეტ ძალას ე. ი. $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a}$. თუ კი გვსურს
 გავიგოთ რანაირის ძალით მოძრაობენ ერთი წუთის განმავლო-
 ბაში მოლეკულები ჩვენი კუბის მთელ სიპრტყიდგან სიპრტყემ-
 დე კი არა, რომელიც უდრის a^2 , არამედ პაწაწა სიპრტყიდ-
 გან, რომელიც უდრის 1^2 ; ცხადია მაშინ ჩვენი კუბისათვის
 გამოანგარიშებული ძალა უნდა დავამციროთ იმდენჯერ, რამ-
 დენჯერაც ჩვენი კუბის გვერდი ანუ სიპრტყე a^2 უფრო დიდია
 პაწაწა კუბის სიპრტყეზედ 1^2 ე. ი. a^2 ზედ $\left(\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a}\right)$:
 $a^2 = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a a^2} = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{a^3}$; a^3 კი წარმოადგენს საზოგა-
 დოდ როგორსამე კუბს ან როგორც საზოგადოდ სწერენ

v -ს (ნიშნავს ტანს); ასე რომ ეს ძალა იქნება $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ ანა-
 ირად $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ წარმოადგენს იმ ძალას, რომლითაც გა-
 ზის მოლეკულები მოქმედობენ კუბის ყოველ ერთეულ სიპრტ-
 ყეზედ ერთის წუთის განმავლობაში; უკეთ რომ ვსთქვათ
 ყოველ ერთეულ სიპრტყეს ანუ ერთ კვადრატულ მილლი-
 მეტრს რაიმე ქურკლისას, რომელშიაც მოთავსებული არის
 ესა თუ ის გაზი, მოუდის $\frac{1}{3} N \frac{m u^2}{v}$ ზედდაწოლის ძალა.

ვსთქვათ ჩვენ ვერცხლის წყლით სავსე კიქის მილი
 (იხილეთ სურათი) ერთის მხრით შეკავშირებული და ღია თა-
 ვით კი ვერცხლის წყალშივე ჩაშვებული შესაფერ საშუალებ-
 ბით ას სანტრიმენტამდე ესე იგი ა-მდე ერთ გვარ გაზით
 გავავსეთ. ასეთ შემთხვევაში კიქის მილში დამწყვედულ გა-
 ზის მოლეკულების ზედდაწოლის ძალა ვერცხლის წყალზედ
 აშკარაა უნდა უდრიდეს გარეგან მოწინააღმდეგე ჰაერის ზედ-
 დაწოლის ძალას; ეს უკანასკნელი, როგორც ფიზიკიდგან ვი-
 ცით, უდრის ჰაერის ზედდაწოლას ესე იგი 760mm ბარომეტრი-
 სას იმ ვერცხლის წყლის ზედდაწოლის გამოკლებით, რომე-

ლიც მოთავსებულია ქიქის მილში ა-დან ზ-მდე. თუ ჩვენ ჰაერის გარეგან ზედდაწოლას აღვნიშნავთ როგორც მიღებული არის საზოგადოდ ლათინურ ასო P-თი, მაშინ ჩვენ სრული უფლება გვქონება დავსწეროთ შემდეგი თანასწორობა $P = \frac{1}{3} N \frac{m u^2}{V}$, რადგან როგორც ვსთქვით გაზის შინაგანი ზედდაწოლა ამ გვარ პირობებში ყოველთვის უდრის ჰაერის გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლას. ამ უკანასკნელ ფიზიკურ ფაქტის საუკეთესო დამამტკიცებელი საბუთი ის არის, რომ თუ იმ ჰაერის ტემპერატურა, საკა ასეთი გაზინი მილი არის მოთავსებული, არ იცვლება და არ იცვლება აგრეთვე ჰაერისავე ზედდაწოლა, დამწყვეტულ გაზის ტანის რაოდენობა ოდნავადაც არ იცვლება და მუდამ ერთი და იგივე დარჩება. მაშ ვიქონიოთ მხედველობაში, რომ, ზევით აღნიშნულ თანასწორობაში N წარმოადგენს ქიქის მილ ა-ში მოთავსებულ ერთგვარ გაზის მოლეკულების რიცხვს, V ამ მილში მოთავსებულ გაზის ტანის რაოდენობას, M—ამ გაზის მოლეკულის წონას, U—მოლეკულის სისწრაფეს და ბოლოსაც P—გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლის ძალას. ეხლა ავიღოთ სწორეთ პირველი მილის ტანის ოდენა მეორე ამგვარივე ქიქის მილი ზ და ესეც პირველსავეთ გავავსოთ ვერცხლის წყლით და თითის შემწეობით ღია ბოლოთი იმავე ვერცხლის წყალში ჩავსდოთ, რომელშიაც მოთავსებულია პირველი მილი. შემდეგ ვსთქვათ შესაფერ საშუალებით შეუშვით ამ მილში 50 კუბ. სანტ. პირველისავე გაზისა და 50 კუბ. სანტიმეტრი სხვა რომელიმე გაზისა, ასე რომ სულ მილში 100 სანტიმეტრი გაზი მოვითავსეთ ესე იგი იმდენი, რამდენიც პირველში, ხოლო კი სრულიად სხვანაირი შერეული. *) როგორც გამოცდილება ყოველთვის გვიჩვენებს ხოლმე ასეთ შემთხვევაში შეშვებულ გაზის ტანის რაოდენობა, თუ კი

*) მილებში შესაშვები გაზები ერთნაირ ტემპერატურაზეა და ჰაერის ზედდაწოლის პირობებში უნდა იყვნენ მოგროვილნი შესაფერ გაზის მოსათავსებელ კურტკლში.

გარეგანი პირობები, ესე იგი ჰაერის ტემპერატურა და ზედდაწოლა ერთი და იგივე რჩება, მუდამ იმოდენივე რჩება, რამოდენიც არის პირველს მიღში მოთავსებულ ერთ გვარ გაზის ტანის რაოდენობაც. რაღა თქმა უნდა, აშკარაა ამ მეორე არა ერთგვარ, შერეულ გაზისათვისაც შეგვიძლიან დავსწეროთ იმ გვარივე თანასწორობა, როგორც გამოვიყვანეთ და დავსწერეთ პირველ ერთ გვარ გაზისათვისაც. ესთქვათ მეორე შერეულ გაზის მოლეკულების რაოდენობა უდრის N' ; ამ გაზის ტანი $= V'$; მოლეკულის წონა $= M'$; მოლეკულის სისწრაფე $= U'$; გარეგან მოწინააღმდეგე ზედდაწოლა P' , მაშინ $P' = \frac{1}{3} N' \frac{m' u'^2}{v'}$; პირველი თანასწორობა კი არის $P = N \frac{m u^2}{v}$.

გავამრავლოთ ორივე ნაწილი თანასწორობებისა ერთი და იგივე რაოდენობაზედ ესთქვათ პირველის $\left(\frac{3}{2} V'\right)$ ზედ მეორესი $\left(\frac{3}{2} V\right)$ ზედ, როგორც ვიცით ასეთ გვარ გამრავლებით თანასწორობა არ შეიცვლება მივიღებთ

$$\frac{3}{2} P' V' = \frac{3}{2} \times \frac{1}{3} N' \frac{m' u'^2 \cdot v'}{v}$$

$$\frac{3}{2} P V = \frac{3}{2} \times \frac{1}{3} N \frac{m u^2 \cdot v}{v'}$$

საბოლოოთ კი $\frac{3}{2} P' V' = N' \frac{m' u'^2}{2}$

$$\frac{3}{2} P' V' = N' \frac{m' u'^2}{2}$$

შევედაროთ ეს ორი თანასწორობაები ერთი ერთმანეთს. როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, გარეგანი ჰაერის მოწინააღმდეგე ზედდაწოლა პირველ გაზისათვის უდრის 760 mm. მინუს ზედდაწოლა ვერცხლის წყლის რაოდენობასა პირველ მილის სიმაღლის ადგან მოკიდებული გ-მდე, მეორესათვის 760 mm. მინუს ზედდაწოლა ვერცხლის წყლისა მეორე მი-

ლის ბ, დგან გ-ანამდევე. სიმალღეები კი ა-დგან გ-მდე და ბ,-დგან გ-მდე ერთი და იგივე არის, რადგან ერთნაირს მიღებში ორთავე გაზების ტანები ერთნაირნივე რჩებიან; მაშასადამე P' , უდრის $=P$ -ს. როგორც ვსთქვით, გამოცდილებისა და მიხედვით ერთნაირის ტემპერატურის და ჰაერის ზედდაწოლის პირობებში ორთავე გაზების ტანები ერთნაირნივე არიან, მაშასადამე V' უდრის V -ს დასასრულ $\frac{m'u'^2}{2}$ და $\frac{m''u''^2}{2}$ წარმოადგენენ შერეულ და არ შერეულ გაზების მოლეკულთა მოძრაობის ძალა-მუშაობას; რომ ამ ორ მილში მოთავსებულ გაზების მოლეკულები სხვა და სხვა ძალით ზედმოქმედებდნენ მიღებში მოთავსებულ ვერცხლის წყალზედ ერთნაირს ტემპერატურის და ჰაერის ზედდაწოლის პირობებში, მაშინ ხომ ვერცხლის წყალი ამ ორ მილში სხვა და სხვა სიმალღეზედ უნდა მდგარიყო და პირველ გაზის ტანი V აღარ უნდა უდრიდეს მეორე გაზის ტანს V' -ს. გამოცდილება კი გვიჩვენებს, როგორც ზევით დავინახეთ, რომ V უდრის V' და მანძილი (ა,—გ) უდრის მანძილს (ბ—გ)-ს ესე იგი ვერცხლს წყალი ორთავე მილში ერთი და იგივე სიმალღეზედ სდგას. სჩანს $\frac{m'u'^2}{2}$ უნდა უდრიდეს $\frac{m''u''^2}{2}$ და თუ კი ეს ასეა, მაშ აუცილებლად ამ ორ თანასწორობაში N უნდა უდრიდეს N' ესე იგი ერთნაირის ტემპერატურის და ჰაერის ზედდაწოლის პირობებში ერთსა და იგივე ტანის გაზებში მიუხედავად იმისა მარტივი ნივთიერებანი არიან ისინი თუ რთული, ერთგვარნი თუ შერეულნი, ერთი და იგივე მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებოდეს.

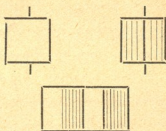
რაკი ავაგადრო-ჟერარის კანონი სავსებით გავითვალისწინეთ, ჩვენ ეხლა ადვილად შეგვიძლიან მკითხველისათვის ჯერ ბურუსით მოცულ მოლეკულებს და ატომებს უფრო მეტი შუქი მოვფინოთ, უფრო ადვილად წარმოსადგენი სახე მივსცეთ. ამისათვის აუცილებელია ცოტა ნაადრევად დავასახელოოთ ორი გაზოვანი ელემენტი ესრედ წოდებული ზევით ნახსენები წყალმბადი, უფერული გაზი, რომელიც არის ერთი წყლის შემად-

გენელი ნაწილთაგანი და მეორე ქლორი ყვითელ-წამწვანო გაზიური საკმელ მარილის შემადგენელი ნაწილთაგანი. აქ მე არ შევეხები დაწვრილებით ამ ორ გაზოვან ელემენტების მიღების საშუალებების და მათ თვისებების აღწერას, ვიტყვი მხოლოდ, რომ პირველი გაზოვანი ელემენტი წყალმზადი, როგორც შემდეგ დავინახავთ, უმსუბუქესი ელემენტი, უფერული და სუნს მოკლებული, მეორე კი მძიმე, ფეროვანი და გლახა მეტად მაწყინარ სუნისა. თუ ჩვენ შესაფერ საშუალებებით ჰიქის ჰურქლის შემწეობით ავსწონით ქიმიურ სასწორზედ ერთნაირ პირობებში ერთნაირ ტანის რაოდენობას ქლორისა და წყალმზადისას, ჩვენ დავინახავთ, რომ განსახლრულ ტანის ქლორი იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე ამავე ტანის წყალმზადი. როგორც უკვე ვიცით, ერთნაირს პირობებში ორ ერთნაირ ტანის სხვა და სხვა გაზებში ერთი და იგივე მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იყვეს. ესთქვათ ერთნაირ ტანის ქლორში და წყალმზადში იმყოფება თითოეულში N პაწაწინა ნაწილები ანუ მოლეკულები. თუ კი გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ერთნაირს პირობებში განსახლრულ ტანის ქლორი იწონის 35-ჯერ მეტს ვიდრე ამნაირივე ტანის წყალმზადი, ცხადია შეგვიძლიან ესთქვათ, რომ N მოლეკული ქლორისა იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე N-ივე მოლეკულები წყალმზადისა; ამნაირისავე უფლებით შეგვიძლიან აგრეთვე ესთქვათ, რომ ქლორის ერთი მოლეკული იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე ერთივე მოლეკული წყალმზადისა. ამნაირად თუმცა ჩვენ არ აგვიწონია სასწორზედ ქლორის და წყალმზადის მოლეკულები (ეს ხომ შეუძლებელიც არის), მაგრამ მიუხედავად ამისა ჩვენ ჩვენს გონებაში საოცარის სავსებით გავიგეთ ორ სხვა-და-სხვა ელემენტების მოლეკულების შედარებითი წონა. ეხლა წარმოვიდგინოთ, რაიმე ჰიქის ჰურქელში ჩვენ აურიეთ ერთი-ერთმანეთში ერთნაირი ტანის ქლორი და წყალმზადი; ასეთ არევის შემდეგ უფერული წყალმზადი და ყვითელ-მომწვანო ქლორი წარმოადგენენ მოყვითალო მექანიკურ ნარევის, რომელიც სინათლის, ელექტრონის ან ცე-

ცხლის ზედ-გავლენით სწრაფათ იფეთქებს ხოლმე, ყვითელ ფერს ჰკარგავს და იქცევა ახალ რთულ უფერულ მჟავე-გაზოვან ნივთიერებად, რომელსაც უწოდებენ სახელოდ ქლორ-წყალმზადს, ქლორ-წყალმზადის სიმჟავეს ანუ მარილის სიმჟავეს. აშკარაა ამნაირად გაჩენილ ერთგვარ რთულ ნივთიერებაში მხოლოდ ქლორი და წყალმზადი უნდა შედიოდეს, რადგან მექანიკურ ნარევეში მხოლოდ ეს ორი გაზი შედიოდა. როგორც შემდეგ დავინახავთ, გამოცდილება ყოველთვის გვიჩვენებს, რომ ერთი ტანის წყალმზადი ვსთქვათ 100 კუბ. სანტიმეტრი ამავე ტანის ესე იგი 100 კუბ. სანტიმეტრ ქლორთან ქიმიურად შეერთების დროს წარმოშობს ხოლმე ორ ამხელავე ტანს, ესე იგი 200 კუბ. სანტიმეტრ ახალ-რთულ უფერულ გაზოვან ნივთიერებისას. ამ ფაქტების შემწეობით ჩვენ გვეძლევა საშუალება ჩავიხედოდ ღრმად ამ იდუმალ ქიმიურ რეაქციაში და გამოვარკვიოთ ძალიან ადვილადა თუ როგორ სწარმოებს ქლორის და წყალმზადის მოლეკულების ქიმიური ზედ-მოქმედება ახალის რთულ-მოლეკულის წარმოსაშობლად და რას უნდა წარმოადგენდნენ თვით მოლეკულები როგორც აქ ორ გაზოვან ელემენტებისა, აგრეთვე წარმოშობილ რთულ ნივთიერებისა, ქლორ-წყალმზადისა.

ჩვენ დავინახეთ, რომ ერთი ტანი წყალმზადისა და ერთი ამხელავე ტანი ქლორისა ქიმიურად შეერთების შემდეგ წარმოშობენ ხოლმე ორ ტანს ახალ რთულ ნივთიერებისას, ქლორ-წყალმზადისას. ავოგადრო-ვერარის კანონისადა მიხედვით შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ N მოლეკული წყალმზადისა და N ივე მოლეკული ქლორისა იძლევიან $2N$ მოლეკულებს რთულ ნივთიერების ქლორ-წყალმზადისას. თუ კი ეს ასეა, მაშ ცხადია ერთი მოლეკული წყალმზადისა და ერთი მოლეკული ქლორისა იძლევა ორ მოლეკულ ქლორ-წყალმზადისას. ვსთქვათ ჩვენ აღვნიშნეთ ქალაღზედ წყალმზადის ერთი მოლეკული თეთრ ოთხკუთხედად (იხილე სურა-

თი) ქლორის მოლეკული კი ამხელავე მაგრამ ხაზებით აქრე-

ლებულ ოთხ-კუთხედად. როგორც ვიცით, ქიმიურად შეერთების შემდეგ ამ ორ სხვა და სხვა მოლეკულებისაგან უნდა წარმოსდგეს ორი ერთნაირივე მოლეკულები ქლორ-წყალმბადისა. ეს უკანასკნელები აღნიშნოთ ქალღმერთად ორ პირველ ოთხკუთხეების ხელავე ერთად დახატულ ჯერ-ჯერობით თეთრ ცარიელ ოთხ-კუთხეებად. ასეთგვარი ერთად აღნიშვნა ორ ქლორ-წყალმბადს მოლეკულებისა გვიჩვენებს მხოლოდ, რომ ერთი მოლეკული წყალმბადისა და ერთი მოლეკული ქლორისა აჩენს რთულ ნივთიერებას და რიცხვი კი ამ უკანასკნელ ნივთიერების მოლეკულებისა უდრის ორს. რაც შეეხება ამ ორ რთულ მოლეკულების შედგენილებას, ეს ხომ მოლეკულების ამგვარ აღნიშვნის შემდეგ მეტად ადვილი გასაგებია. მართლაც თუ კი ერთ თეთრ ოთხ-კუთხედისაგან და მეორე ამხელავე აქრელებულ ოთხკუთხედისაგან აუცილებლად უნდა შესდგეს ორი სრულებით ერთნაირი ოთხკუთხედები, აშკარაა თითოეული უკანასკნელ ოთხკუთხეებთაგანი სულ უმცირეს უნდა შეიცავდეს ერთ ნახევარ ცარიელ ოთხკუთხედისას და ერთსავე ნახევარს მეორე აქრელებულ ოთხკუთხედისას. ესავე უნდა ითქვას მოლეკულებზედაც, ესე იგი უნდა ვსთქვათ, რომ თითოეული მოლეკული ქლორწყალმბადისა შეიცავს ნახევარ წყალმბადის მოლეკულს და ნახევარსავე ქლორის მოლეკულს. აი ეს ნახევრები წყალმბადის და ქლორის მოლეკულებისა მეცნიერებაში ცნობილი არიან ატომების სახელით. ასე რომ ატომებისადა მიხედვით უნდა დავსკვნათ, რომ წყალმბადის მოლეკული შესდგება ორ ერთნაირ წყალმბადის

ატომებისაგან, აგრეთვე ქლორის მოლეკულიც შესდგება ორ ერთნაირ ქლორის ატომებისაგან, რთული ნივთიერების, ქლორწყალმბადის მოლეკული კი ერთ ატომ წყალმბადისაგან და ერთ ატომ ქლორისაგან. თუ კი წყალმბადის ატომის წონას მივიღებთ ერთად, მაშინ ცხადია წყალმბადისავე მოლეკულის წონა უნდა უდრიდეს ორს; ქლორის მოლეკული კი ავოგადრო ჟერარის კანონის და მიხედვით იწონის 35-ჯერ მეტს, ვიდრე წყალმბადის მოლეკული ესე იგი $35 \times 2 = 70$. ისე რომ ქლორის ატომი წყალმბადის ატომთან შედარებით უნდა იწონიდეს 35. ქლორ-წყალმბადის მოლეკული, როგორც ვიცით, შეიცავს ერთ ატომ წყალმბადს და ერთ ატომ ქლორს, მაშასადამე მისი წონა უნდა უდრიდეს 36. ამ ნაირად ქლორ წყალმბადის დახამზადებლად საჭირო ყოფილა წონით ერთი ნაწილი წყალმბადისა და 35 ნაწილი ქლორისა, ასეთი წონითი დამოკიდებულება კი, როგორც დავინახეთ, მოუდის ორ ერთნაირ ტანების წყალმბადს და ქლორს. როგორც შემდეგ დავინახავთ, წყალმბადის ატომს მეცნიერებაში აღნიშნავენ ხოლმე ლათინურის ასოთი . ქლორისას ორი ლათინური ასოებით—CL. H—ნიშნავს ელემენტ წყალმბადის ერთ ატომს და მის წონას—ერთს; ეს რიცხვი—ერთი ასო H-სთან ყოველთვის იგულისხმება. CL ნიშნავს ქლორის ერთ ატომს და ამავე დროსვე მის წონას 35-ს. წყალმბადის მოლეკულის აღსანიშნავად სწერენ ორჯერ H-ს ამ ნაირად H₂; ამ გვარადვე სწერენ ქლორის მოლეკულსაც CL₂; პირველის წონა იქნება 2, მეორესი კი 70. ქლორ წყალმბადის მოლეკულა, რომელიც შეიცავს ერთ ატომ წყალმბადს და ერთ ატომ ქლორს, რაღა თქმა უნდა, აღინიშნება ერთად დაწერილ წყალმბადის და ქლორის ატომებით, სახელდობრ HCL; წონა ამ რთულ მოლეკულისა, აშკარაა, იგულისხმება 36. ატომ ქლორის ატომ წყალმბადთან შეერთების რეაქცია გვაძლევს აგრეთვე საშუალებას გადავავლოთ თვალი საზოგადოდ ქიმიურ მიმზიდველობის გაზომვა-ანგარიშსაც. როგორც ზევით დავინახეთ, ორ ატომ წყალმბადის შეერთებით სჩნდება წყალ-

მზადის ერთი მოლეკული, ასე რომ ერთ ატომ წყალმზადს მასში მოთავსებულ ქიმიურ-ენერჯის ზედგავლენით შეუძლიან მიიზიდოს, შეიერთოს მხოლოდ ერთი თავის ბადალი წყალმზადისავე ატომი. მაშ თუ ეს ასეა და თუ სხვა და სხვა ატომების მიმზიდველობის გასაზომავად ერთ ატომ წყალმზადის მიმზიდველობას ვაღიარებთ, უნდა დაუშვათ, რომ ერთ ატომ წყალმზადის მიმზიდველობა უდრის ერთს, რადგან ერთი ატომი წყალმზადისა იზიდავს ანუ იერთებს ერთს ამავე უმსუბუქეს ელემენტის ატომს. უნდა წარმოვიდგინოთ ვითომც თითოეულ წყალმზადის ატომს თითოეული კაკვი აკრავს, რომლის შემწეობითაც მას შეუძლიან მეორე ატომის კაკვს შეუერთდეს და ამ რიგად ორ ატომიანი წყალმზადისავე მოლეკული შეადგინოს. ქიმიაში წყალმზადის ატომის სავსებით აღსანიშნავად სწერენ ხოლმე ასო H და წინ კაკვის მაგივრად მოკლე და პატარა სწორ ხაზს გაუსვამენ ხოლმე ამნაირად H —; ეს ერთი ხაზი იმას ნიშნავს, რომ წყალმზადის ატომის ქიმიური მიმზიდველობა უდრის ერთს. რადგან ქლორის ატომის ქიმიური მიმზიდველობა წყალმზადის ატომის მიმზიდველობას უნდა შევადაროთ და ვიცით აგრეთვე, რომ ერთ ატომ წყალმზადისას შეუძლიან მხოლოდ ერთივე ატომი ქლორი შეიერთოს ქლორ-წყალმზადის გასაჩენად, ცხადია ქლორის ატომსაც წყალმზადის ატომთან შესაერთებლად იმოდენივე მიმზიდველობა ჰქონია, როგორც მეორის ატომს; ასე რომ ქლორის ატომის მიმზიდველობაც წყალმზადთან შეერთების დროს უდრის ერთს და ასეთი მიმზიდველობა აღინიშნება ამნაირად Cl—

ქიმიური რეაქცია კი ქლორსა და წყალმზადს შუა შეგვიძლიან გამოვხატოთ შემდეგის თანასწორობაებით: ან მოლეკულების შემწეობით:

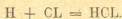
$$(H \text{ --- } H) + (Cl \text{ --- } Cl) = (H \text{ --- } Cl) + (H \text{ --- } Cl) \text{ ან } = 2 (H \text{ --- } Cl)$$

მოკლეთ $(H - H) + (Cl - Cl) = (H - Cl) + (H - Cl)$
ან $= 2 (H - Cl)$

უფრო მოკლეთ $H_2 + Cl_2 = HCl + HCl$ ან $= 2 HCl$

წონით $2 + 70 = 72.$ ან $1 + 35 = 36.$

ატომების შემწეობით კი:

$$\text{წონით } 1 + 35 = 36.$$

როგორც ეს ადვილად გასაგები მაგალითი ქიმიურ რეაქციისა, აგრეთვე ყოველივე სხვა რეაქციებიც ქიმიურ თანასწორობით აღნიშნულნი საუკეთესო დამასურათებელი ფაქტებია ნივთიერების მუდმივობის კანონისა, რომელიც როგორც უკვე ვიცით, აღიარებს, რომ წონა წარმოშობილ ნივთიერებებისა ყოველთვის უდრის მის წარმომშობ ნივთიერებების წონათა ჯამს.

ელემენტების აღწერის დროს ჩვენ შეგვხვდება ბევრი რთული მოლეკულები, რომლებიც შეიცავენ არა ორ ატომს სხვა და სხვა ელემენტებისას, როგორც, მაგალითად, ქლორწყალმზადის მოლეკული HCl , არამედ ბევრად უფრო მეტ რიცხვს სხვა და სხვა ატომებისას. ასეთ რთულ მოლეკულებში სხვა და სხვა ატომები სხვა და სხვა ქიმიურ მიმზიდველობის რიცხვსაც შეიცავენ წყალმზადის მიმზიდველობასთან შედარებით. პირველ სამიოდ ელემენტების გაცნობის დროს ჩვენ იძულებული ვიქნებით ზოგიერთ ქიმიურ რეაქციების გასაცნობლად მივმართოთ ნაადრევად სხვა და სხვა რთულ მოლეკულებს, მაგალითად ამგვარებს $SO_4 H_2$, $KClO_3$, HgO და MnO_2 . პირველი წარმოადგენს რთულ ნივთიერებას გოგირდის სიმჟავის ჰაწაწა, ფიზიკურადად დაუშლელ ნაწილს ანუ მოლეკულს, რომელიც შესდგება ერთ ატომ გოგირდისაგან S , ოთხ ატომ გაზოვან ელემენტის მჟავადისაგან O_4 და ორ წყალმზადის ატომებისაგან H_2 ; მეორე არის მოლეკული რთულ ნივთიერების ბერტოლეს (ამ ნივთიერების მიმღების გვარია) მარილისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ კალიუმი-სას, ერთ ატომ ქლორისას Cl და სამ ატომ მჟავადისას O_3 ; HgO -არის მოლეკული რთულ ნივთიერებისა ესრეთ წოდებულ ვერცხლის წყლის ჟანგისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ ვერცხლის წყლისას და ერთ ატომ მჟავადისას. ბოლოს MnO_2 -არის მოლეკული რთულ ნივთიერების ესრედ

წოდებულ მანგანუმის გადაქანგისა და შეიცავს ერთ ატომ მარტივ ლითონ მანგანუმისას და ორ ატომ მჟავბადისას O_2 . სხვა და სხვა პირობების ზედ-გავლენით შესაძლოა ასეთ გვარ რთულ-მოლეკულს მოვაშოროთ ესა თუ ის ატომებიანა და ამ უკანასკნელთა მაგივრად მასში სხვა ატომები მოვათავსოთ და ამ რიგად მივიღოთ ახალ ნივთიერებათა მოლეკულები. აქ მოყვანილ რამოდენიმე რთულ-ნივთიერებათა მოლეკულების აღნიშვნით ჩვენ გვსურდა მხოლოდ საზოგადო წარმოდგენა მაინც მიგვეცა მკითხველისათვის იმ ქიმიურ ნიშნებზედ, ფორმულებზედ, რომლებიც ძალა-უნებურად უნდა ვინმართ წყალმბადის და მჟავბადის აღწერის დროს. გვახსოვდეს მხოლოდ რომ $SO_4 H_2$, K_2SO_4 , HgO და MnO_2 იგივე პაწაწა ფიზიკურად ვეღარ დასაშლელი ნაწილები არიან, როგორც მაგალითად წყალმბადის, ქლორის და ქლორ-წყალმბადის მოლეკულები H_2 , Cl_2 და HCl . ჩვენ დავინახეთ, რომ ავოგადრო-ჟერარის კანონით ერთნაირს პირობებში ერთნაირის ტანის გაზებში ერთი და იგივე მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებოდეს, მაგალითად ერთნაირის ტანის წყალმბადში, ქლორში, ქლორ-წყალმბადის სიმჟავეში, გოგირდის სიმჟავეში (გაზოვან მდგომარეობაში) და სხვებში ერთი და იგივე წყალმბადის (H_2), ქლორის (Cl_2), ქლორ-წყალმბადის (HCl) და გოგირდის სიმჟავის ($SO_4 H_2$) მოლეკულთა რიცხვიც უნდა იმყოფებოდეს. თეორეტიულ ნაწილში ჩვენ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნეთ, რომ სხვა და სხვა მრავალ ატომიან და უბრალო ორ ატომიან მოლეკულთა ერთ რიცხვობა ერთნაირის ტანის გაზებში აიხსნება მოლეკულთა სივრცითი სფერების დაშვებით და აქ კი ამ კითხვას ჩვენ უფრო ვრცლად შევხებით. ასეთ გვარ სფერების გასათვალისწინებლად წარმოვიდგინოთ, რომ ანდამანტის ნაქერს ჩვენ ირგვლივ უახლოვებთ ლითონ რკინის პაწაწინა ბურთს; ასეთ შემთხვევაში ჩვენ შევამჩნევთ, რომ ანდამანტი მხოლოდ განსაზღვრულ მანძილზედ იწყებს ლითონის ბურთზედ მოქმედებას; ასე რომ თუ ჩვენ იმ ადგილს, საცა ანდამანტი სძევს, წერტილით აღვნიშნავთ და ანდამან-

ტის ირგვლით ყველა იმ განსაზღვრულ, წერტილებით აღნიშ-
 ნულსავე ადგილებს, საცა კი ლითონის პაწაწა ბურთი ანდა-
 მანტის ზედგავლენას იჩენდა ხოლმე ერთი მეორეს ხაზით შე-
 ვუერთებთ, ჩვენ მივიღებთ სიპრტყეზედ აღნიშნულ რგოლს, რომ-
 ლითაც შემოზღუდული არის ანდამანტის მოქმედების ძალა.
 თუ კი ანდამანტს სივრცეში წარმოვიდგენთ და გონებაში
 აღნიშნავთ ყველა იმ წერტილებს, რომლებიდანაც ანდამან-
 ტი უნდა იწყებდეს ზედმოქმედებას სივრცეში მოთავსებულ
 პაწაწა ლითონის ბურთზედ, ჩვენ ადვილად წარმოვიდგენთ იმ
 ბურთისებურ სივრცეს ან სფერას, რომელშიაც უნდა მოქმე-
 დებდნენ ანდამანტის ძალები. ყოველივე ეს უნდა ითქვას
 მოლეკულებზედაც. მოლეკულებიც შეიცავენ მოლეკულიალოურ
 ძალებს, რომლებიც მოქმედებენ განსაზღვრულ სივრცეში;
 თვით მოლეკულები, თავიანთ სფერებთან შედარებით მეტად
 პატარა ტანისანი არიან. ერთნაირ პირობებში ყველა გაზე-
 ბის მოლეკულთა სფერები ერთნაირნი არიან, ასე რომ ერთ
 ნაირს სფერებში უბრალო ორ ატომიანი მოლეკულიც, რო-
 გორიც მაგალითად არიან H_2 , Cl_2 , HCl და მრავალ ატო-
 მიანი მოლეკულიც მაგალითად SO_4 , H_2 -ც მოთავსდებიან. გა-
 ზოვან რთულ ნივთიერების ქლორ-წყალმბადის მისაღებად ჩვენ
 ავიღეთ ერთნაირ პირობებში ორი ერთნაირი ტანის წყალმ-
 ბადი და ქლორი და მათ შეერთების შემდეგ მივიღეთ ორი
 ამხელავე ტანის რთული ნივთიერება. ქალაღზედ ჩვენ შე-
 გვიძლიან ყოველივე ეს ამნაირად აღვნიშნოთ.